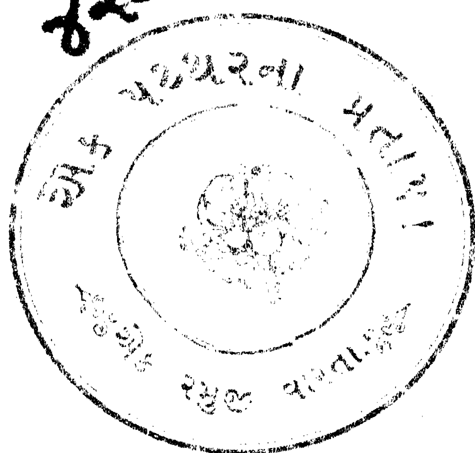

४२०५

એક પથ્થરના પ્રતાપ!

એક રમુજી વારતા.

બનાવનાર

બહમનજી નવરોજજી કાબરાજી,

"ફુરસદ"ના અધીપતી; "દેલજંગ દલેર," "સિપાહ બચ્ચાની સજનની,"
"ધીરજનું ધન યાને સંકટ અને સબુરી," "પાકીજેહ પ્યાર
યાને ખુશરો અને પરીચેહર." "ફરાંમર્ઝ," "કાચા કાનની
ખરાબી યાને ઝેબનેઝર અને શીરીન," "જુગાર,"
"કાવલાની કાંહાંણી–ભાગ ૧લો, ૨જો, ૩જો,
તથા ચોથો," "વફા પર જફા યાને
ખુશબખ્ત અને ખુશચેહેર," "અંધારી
રાત્રે મગ કાલા," "બેહેરા
બેહેલાકાકા," "સુખલાજીનાં
સંકટો" ઈત્યાદીના
કરતા.

મુંબઈ મધે

ફોર્ટ પ્રીંટીંગ પ્રેસમાં

સેમ્યુએલ હાઈમ પ્રીંટરે છાપ્યું છે.

૧૮૯૦

અર્પણ.

જે રસતા બરતા ચાણાવારા જેવા બાપો પોતાનાં બચ્ચાંઓથી કંટાલે છે, અથવા તેમની તાલીમ ને તરબી-યત ઉપર પોતે જાતે કાલજીથી ધ્યાંન આપવાને બેકદર કે બેદરકાર છે—તેમજ વલી જેઓનાં કલેજાં કોઇ કુહુરાપાથી બલીને બેપર થયાં હોય ને મોંનું અરધું રડેલું મયરડા જેવું બન્યું હોય તે બાપોને અને તેવા બરીયલોને આ નાથકલી રમુજી વારતા તેમની મરજી કે મંજુરયાત વના ફરજ્યાત અર્પણ કરવામાં આવી છે.

ફેબરવારી ૧૮૯૦

બ. ન. કાબરાજી,

બનાવનાર.

"But what strange art, what magic can dispose
The troubled mind to change its native woes?
Or lead us willing from ourselves to see
Others more wretched—more undone than we?
This books can do: nor this alone; they give
New views to life and teach us how to live;
They soothe the grieved—the stubborn they chastise,
Fools they admonish, and confirm the wise;
Their aid they yield to all; they never shun
The man of sorrow, nor the wretch undone;
Unlike the hard, the selfish and the proud
They fly not sullen from the suppliant crowd;
Nor tell to various people various things,
But show to subjects what they show to kings."

દીબાચો.

દર વરસ અથવા તેની આસપાસના લાયક અંતરે એકેક નીતીમાન નાવેલ પ્રગટ કરવા જવાનો જે અમોએ અવલ એરાદો જાહેર કરયો હતો તેને અનુસરીને વલી આ એક નવાં પુસ્તક સાથે શોકીન ગુજરાતી વાંચનારાંઓની નાનીતી મુલાકાતે ઉતરી પડવા માટે અમો ખુશી છીએ. "દેલજંગ દલેર"ની અમારી પેહેલી બાહેર પડેલી (અને અત્યાર તુલકમાં પુરતી જાણીતી થઇ પડેલી) વારતા પછી એક દજન ઉપર વારતાઓ, નાટકો અને ફારસો વગેરેથી અમારી એ પેહેલી પીછાંણ વધારવા અને સુધારવાને અમને પ્રસંગોપાત જાહેર જોગવાઇઓ થઈ છે. અને વગર ધોંખાતે એ અમારાં અદના લખાંણો લોક પ્રસન્નતા પામ્યાં ગયાં છે અને પામ્યાં જાય છે તે પ્રત્યે અમારો પરમ સંતોશ વખતે વખત વધુ અને વધુ વીશ્વાસની ખાત્રી સાથે રજુ કરી શકવાને માટે અમો અમારાં તે સુજ્ઞ વાંચનારાંઓના આશરા અને ઉત્તેજનને દરેક રીતે હેસાંનમંદ છીએ.

"એક પથ્થરના પ્રતાપ" એ અમારી નવી ચોપડીનું નવાઈ જેવું નામ તે માંહેલી કલ્પીત પણ ખરેખરી રમુજી રચણાની કલ કુંચી છે. એ વારતા અમોએ હંમેશ પેઠે ઈંગ્રેજી ઉપરથી પારસી સંસારને લાગુ પાડી લાયક ફેરફારો સમેત ઉપજાવી કાઢી છે, અને જોકે તે માંહેલા બનાવો બીલકુલ અસંભવીત અને હસી કાઢવા જોગ વાંચનારને જણાશે, તોબી એક રમુજ તરીકે તે ફુરસદે વાંચતાં રમુજનાં પેટાંમાં પેટ ભરીને હસવા ઉપરાંત વાંચનાર તેમાંથી કાંઇ ચાનકની ચીમકીઓ બી સોહધી કાઢવામાં છેક નીષ્ફલ થનાર નથી એમ અમો આશા રાખીએ છીએ.

અમો અમારી દરેક વારતાઓમાં આજવેર તેનાં ખરીદદાર બાનુઓ અને ગ્રહસ્થોનાં નામ છાપી સાચવી રાખતા આવ્યા છીએ, તે તરીકો આ નવાં પુસ્તકમાં નહીં ધારેલી રીતે પડતો મેલવો

પડયો છે. આ નવી ચોપડી લેવાની સરેરતા પ્રમાણે અમારા જાથુ-કનાં ઘરાકોની મંજુરીયાત મંગાવવાની લાયક પુછગાછ છેક છેલ્લે સુધી કાંઇક નભરવસપણું વચ્ચે મુલતવી રાખવામાં આવી, ને તે દરમ્યાંન નહીં ધારેલી રીતે એક નવી રોકાંણ નીકલી આવવાના સબબે ચોપડી તૈયાર થઇ રેહેતાં બી એ પુછગાછપર ધ્યાંન આપવા અવકાશ થઇ નથી, એટલે ચોપડીને ખોટી કીધા કરતાં એ સરે-રતાનાં લીસ્ટ વગર દેખાવ કરવાને અમોએ વધારે યોગ્ય માંન્યું છે. એમ કરતાં અમો જણાવવાને ખુશી છીએ કે વરસોથી વલગી-રહેલાં એ અમારાં ઘરાકો માંહેલાં કેટલાંકને એ મંજુરીયાત પુછા-વતાં આ દીબાચો લખતાં સુધીમાં જે જવાબો પાછા ફરી વલવા પાંમ્યા છે તેમાં ઘણા એવા છે કે જે અમારી ચોપડી વગર પુછવે દર વખત મોકલી આપવાને એલતેમાસ કરે છે, અને વલી ઘણાક એવા બી પણ છે કે જે આગલ થયલી એજ જાતની એલતેમાસો છતાં મંજુરયાત પાછી પુછવા માટે અમને સાંમો "ઠપકો" આપે આપે છે! એટલા માટે અમને ઉમેદ રાખવાની છે કે એ જાતના વીશ્વાસ અને માનને "કાવલાની કાંહાંણી" અને એવાંજ બીજાં દરેક અમારાં આગલાં પુસ્તકો પેરે આ વારતા બી એવાં કદરદાંન વાંચ-નારાંઓના વર્ગમાં લાયક થશે ને હડશે.

ફેબરવારી ૧૮૯૦.

બ૦ ન૦ કાબરાજી,

બનાવનાર.

સાંકળીઉં.

સફે.

સાંકળીઉં.

એક પથ્થરના પ્રતાપ!

એક વારતા.

પ્રકરણ ૧ લું.

શેઠ ભીખાજી પોંહોંચાજી.

શેઠ ભીખાજી પોંહોંચાજી મુંબઈના એક માતબર વેપારી છે અને તેઓનો માહાલક્ષ્મીમાં એક કુસાદે બંગલો છે, તથા કોટમાં ઈંગ્રેજ બજારમાં તેઓની આફીસ છે. તેઓ આજે પણ હૈયાત છે, પણ અમો જે વખતને વાસ્તે તેઓને અમારાં વાંચનારાંઓ સાથે ઓલખાવીએ છીએ તે વાતને આજે લગભગ ત્રણ વરસ ગુજરી ગયાં છે, અને ત્યાર પછીજ તેઓની રજા પુછાવી તેઓપર ગુજરેલી એક ટુંક પણ જાલેમ કાંહાંણીનો ઘણો રમુજી હેવાલ અમો અતરે રજુ કરી શકીએ છીએ, જોકે એ કાંહાંણી કે જે સાંભલવા મેલે પગથી તે માથાંવેર ખરેખરી બનેલી છે તેમાંથી કેટલાક ટકા દલાલી કાપી કાઢવાની છે તે તો અમારાં વાંચનારાંઓની મુનસફી ઉપરજ છોડવું પડશે.

એ શેઠ ભીખાજી પોંહોંચાજીને જે વખતને વાસ્તે અમો અમારાં વાંચનારાંઓસે ઓલખાવ્યે છીએ તે વખતે તેવણ વરસ સાહાઠની ભરતીમાં હતા. તેઓ દીસે કાવલા તોપણ સેહેજ ઉંચા અને પતલા હતા, અને મોં ઉપરના સફેદ થેબીઆ અને આંકડાદાર મોટી સફેદ મુછ તેઓની બુજોર્ગી અને સદાનાં શાંણપણની છાપ પણ સાહદત આપે છે. તેવણનો પેહેરવેશ સઘલો અસલી ફેશન છે, અને જોકે તેઓ ઈંગ્રેજી આફીસ ચલાવે છે, તોબી તેઓનો સઘલો વસવાસ બી સાદો અને અસલીજ છે.

તેઓ સ્વભાવના કરડા, મીજાજી, તુમાખદાર અને ચીરડાઉ હતા—કોઇનો પોતાની મરજી વીરૂદ્ધનો બોલેલો બોલ સાંખે નહીં

તે કાસમના તેઓ એક આસામી હતા, પણ તેઓને જે વાતનો સૌથી મોટો કંટાલો હતો તે છોકરાંનો હતો. તેઓ બચ્ચાંની મસ્તી સામે મુતલગ ટકી શકતા નહીં હતા, અને તેથી બચ્ચાંઓથી કંટાલતા અને સદા બીહીતા ધ્રુજતા ફરતા હતા.

એમ છતાં તેમને પોતાને ત્રણ છોકરાં હતાં. વડી એક સુમારે ૧૮ થી ૧૯ વરસની ઉમરની છોકરી હતી, અને તેનાથી ઉતરતો એક અદી નામનો ૧૪ થી ૧૫ વરસની ઉમરનો છોકરો હતો, જે પછી સૌથી નાનો એક બીજો છોકરો હતો, જે આપણી વારતાની શરૂઆત થાય છે તે વખતે ફકત ત્રણ વરસનો હતો.

આ છેલ્લાં બાલકને જનમ આપતાં તેની માતાનું મોહોત નીપજ્યું હતું, અને તેથી ઘરમાં એક અબલાજાતીના જોઇતા હાથ અથવા પવીત્ર આંકોશ વના છોકરાંઓની સઘલી વેઠ આ પારસી શેઠયાએ રાખેલાં નોકર નફરોપર—અથવા વધારે ખરી રીતે બોલ્યે તો ખુદ તેના (પોતાના) ઉપર આવી પડી હતી, અને તેથી તેનો સ્વભાવ વધારે બગડયો હતો, ને છોકરાંઓથી તે ઘણો વધારે કાયર થઇ કંટાલ્યો જતો હતો.

એટલા માટે તેણે અદીને તો પુનાની એક બોરડીંગ સ્કુલમાં કાઢયો હતો. ભીખાજીબાનો અફસોસ એજ હતો કે મુંબઇમાં લોકો મોટી મોટી ડીંગ મારી જાણે છે, પણ અગતની ખુંટાપર કોઈને ધ્યાંન આપવાને ઉંઘ ઉડતી નથી ;—અને એ અગતની ખુંટમાં તેઓ એક સારા પાયાપર ચાલતી બોરડીંગ સ્કુલને મથાલે મુકતા હતા. તેઓનાં ભેજાંમાં એજ ખ્યાલ ઘર ઘાલી બેસી ગયો હતો કે દુકતાઓ ઘરમાં રહયાથી ઘણા તોફાંની અને હરાંમખોર થઈ જાય છે, અને તેથી તેઓને બોરડીંગ સ્કુલ મારફતે કેલવવા જેવો બીજો રૂડો ઉપાય કશો હોયજ નહીં, જેથી તેઓએ પોતાના ઉંમરે પોહોંચેલા અરદેશર નામના દીકરાને છેલ્લાં છ વરસથી પુના ખાતે કઘડેલી એક બોરડીંગ સ્કુલમાં મોટા માસીક પગારે મુકયો હતો.

અને તેથી ફાયદો એ થયો હતો કે મા બાપના દેખીતા ધાક અને આંકોશ વગર અદી જોઇએ તે કરતાં સામો વધારે બગડી ગયો હતો ! તેને તેના માસ્તરનો ભારે ધાક હતો ખરો, પણ તે માત્ર માસ્તરની નજરોબારજ—તેની નજરની હદની બાહેર તે એક સંધાને રૂમરૂમ બોલાવતો નાધસો દેવ હતો.

તેનાપર તેના બાપનો બી ધાક તો રહયો હતો, પણ જેમ તે બાપનો તે બચ્ચાંપર કશો પ્યાર ન હતો, તેમજ તે દીકરાનો તે બાપપર કશો પ્યાર ન હતો, જેનું પરીણામ એ હતું કે લાંબી છુટીના દીવસોપર તે બાપને ઘર આવતો ત્યારે બી તે બાપથી બને એમ દુરનો દુરજ રેહતો. બચ્ચાં જેમ હદ બાહેર લાડ અને પ્યારથી બીગડી જાય છે તેમજ તેઓ હદ બાહેર ધાકથી બી રદ થઇ જાય છે, અને તે સબકની બીનમાહીતગારી વચ્ચે ભીખાજીબાએ પોતાના દીકરા અદીને પોતાની મકસદથી ઉલટી રીતે સામો વધારે બગાડી નાંખ્યો હતો.

ક્રીસ્ટમાસની મોટી છુટીના સબબે અરદેશર હમણાં બી ઘેર આવેલો હતો, અને આજે તેની છુટીનો છેલ્લો દીવસ હોવાથી બપોરની મેલમાં તે પુનાની પોતાની સ્કુલમાં પાછો જવાનો હતો તેટલાં તે "પીડા" કયારે પતે તેની રાહ જોતા તેના બાપ પોતાના હાલ-માંની ઇઝીચેરમાં અલેટાયલા હતા. અદીએ એ આઠ દીવસની છુટીમાં પોતાના બાપના ઘેરમાં ધુમ ઢીંગાણું કીધું હતું, અને ઘણીક ભાંજફોડ ને બગાડ કીધો હતો જેમાં વલી એક તો હમણાંજ જમવાની ટેબલપર બાજુએ મેલેલાં એક શોભાયમાન લાંપનો તેણે ખુરદો કીધો હતો, તેનો બલાપો કરતાં ભીખાજીબા પોતાના ડ્રાઇંગ રૂમમાં આવી એક મોટી ઇઝીચેરપર અલેટાયા હતા. તેવણુની પાસે એક નાહની ટીપાઈ ઉપર એક મોટાં ગલાસમાં બરફથી પાણી ઠંડુ થતું હતું, અને તે જરા જરા વારે ગોટ ગોટ પીને તેઓ પોતાનો ઉકરેલો અને ઉસ્કેરાયલો જીવ ઠંડો કરયા જતા હતા. "નખ્ખોદ ગીઆ માસ્તરોનેબી કાંઈ હરાંમખોરી છે?" તેઓ મનમાં ચીરડાઈને બલાપો કરતા હતા, "ક્રીસમીસની પારસીઓને છુટી શાંની આપવાની હોય! બચ્ચાંઓને એક બી દહાડો તે છુટી હોયજ કેવી? એ બધું હંબગ છે, અને એ હંબગનો હું ટાઇમ્સ ને ગેઝેટમાં ચરચાપતર લખીને કાલને કાલ અટકાવ કરશ. વલી તે ઉપરાંત એ દુકતાના માસ્તરને બી હું લખા વાલશ કે એને ફરીથી એકબી છુટી આપે નહીં, ને અહીં કદી બી મોકલે નહીં."

અદી પુના માંહેલી જાંણીતી માંણેકજી માસ્તરની બોરડીંગ સ્કુલમાં હતો. એ માણેકજી માસ્તર વીશે અને તેની શાળા વીશે લોકમત ઘણું સારૂં હતું, અને તેની સ્કુલ જેમ આજે છે તેમ

તે વખતે બી ઘણી ફતેહમંદ હતી, પણ તે માસ્તરનો પોરયાઓપર ત્રાસ એટલો હતો કે છોકરાઓ તેનાં નામથીજ થરથર કાંપતા હતા, અને એક મોટી છુટીની મઝા માબાપનાં મુબારક છાપરાંના આસરા હેઠલ ભોગવ્યા પછી પાછા તેને ઘેર અને સ્કુલમાં જવાને તેઓના જીવપર આવતું હતું.

અદીનો બી તેવોજ હાલ હતો. તેનાપર તેના બાપનો ધાક હતો, પણ તોબી બાપની નજરથી દુર ઘરમાં સૌને બુમ મરાવાની તેને એવી મોજ મલતી હતી કે તે મોજ મુકીને તેને જવા ગમતું ન હતું.

પણ જયા વના છુટક ન હતો. મેલ ત્રેન બપોરે ૧ાા વાગતે જતી હતી, અને તે દોસાજી અગ્યાર વાગતેથી તલપમાં પડયા હતા. અંતે તેથી ભાઇ બેહેનોને મલી અદી ઘણી આનાંકાંની સાથે તેના બાપના ઓરડામાં તેને મલવા આવ્યો.

તેનો બાપ તો કાગને ડોલે તેની વાટજ જોતો હતો. "કેમ?" તેણે તે પીડા પટતી જોઇ લગાર ખુશી થઇ કહ્યું, "જાયછ કે? ચાલ જા બાપુ ને જોઇ તપાસીને ચાલજે, નહીં તો હારમાર મઇનેજ પુરો થશે. સારૂં છે કે તમો લોકોને આપવામાં આવતી છુટી સદાકાલ નીભતી નથી, નહીં તો તું કે? ધુલના ફાકા ફકાડે! પણ ચાલ જા, ઘોડો તપાવ ના."

"નહીં, જીવણો ગાડી જોતરાવા હજી ગીઓ નથી," અદીએ હજી બી એવા બેકદર બાપનું બને એટલું પાકવી લેવા ઠંડે કલેજે કહ્યું.

"નહીં?" ભીખાજીબા ચીરડાઇ-ચીચવાઈને બોલ્યા; "નખ્ખોદ જાયરે તમો બેઉનું! આય દુકતો જરૂર ત્રેન ખોહી દેશે, ને વલી એક સુના મોહોર જેવો દહાડો ભાંજશે.—અરે જા, દોડ અત્તર ઘડી, તેને લાત મારીને કેહે કે હમણાંજ જાય—સો કામ પડતાં મુકીને જાય."

"ગીઓ ગીઓ તે, મેં બારીમાંથી હમણાંજ તેને જતો જોયો," અદીએ ફેંકયું.

ભીખાજીબાએ એક છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો. તેઓની ફીકર તમામ ટલી ન હતી, પણ જીવણો ગાડી જોતરાવા ગીઓ એટલે હવે જે વખત જાય છે તેમાં તે તુફાંની બારકસ વગે લાગવાનું.

માટે તેઓને તુરત વેલા થોડી ઘણી ધીરજ પેદા થઇ, ને તેઓ પાછા અઢેલીને ખુરસીમાં પડયા.

"હજી તો તું બધાંને મલવાનો હોશે તો વલી તે વખત જશે," વલી દોસાજીને યાદ આવવાથી તેઓએ તલપ કરી, "વાસ્તે જા તારાં ભાઇ બેહેનોને મલી લે કે ગાડી આવે કે નીકલી પડે."

"હું મલીને આવેલો છેઉં," અદીએ ધુખરાયલે સાહદે કહ્યું, અને પછી જે પાછી ચુપકીદી પંથરાઈ તે અરસામાં રૂસણાંથી ફુગાયલા ગાલોમાં તે પાસેની ટેબલપર પડેલી ફ્રુટના દબુસા ભરવા પડયો.

"તારો માસ્તર તારી ઘણી ફરીઆદ લખે છે," ભીખાજીબાએ વલી થોડે વારે ચલાવ્યું, "પણ હવે તપાસીને ચાલજે બચ્ચા, કાંયજે નહીં તો તુંને જોરબંધ માર મારીને સુધારવાની મેં તેને અખત્યારી આપેલી છે."

આ મુબારકબાદીના સુખનોથી તોફાંની અદી જેમ કાંઈ મગન થયો નહીં તેમ કાંઈ ઘણો ગભરાયો બી નહીં, કેમકે એવું તો તેનો બાપ રોજ દહાડામાં દોઢસો વખત બકયા કરતો હતો, વાસ્તે એવું એવું ઠંડે કલેજે એક કાંને સાંભલી બીજે કાંને કાઢી નાંખવાને તે પોરયાને ટેવ પડી ગઈ હતી.

તેનો બલાપો એ હતો કે તે જલદી મોટો થઇ નહીં શકતો હતો, કેમકે તેને હમણાં ખ્યાલ થતો હતો કે તે જ્યારે ધધન ધધન કરતો ગાડીમાં સ્કુલની હાડમારીઓ વેઠવા જવા નીકલશે, ત્યારે તેનો બાપ સુખથી બેસીને ઠંડે કલેજે આઈસ પાણી પીયા કરશે! તેના બાપને નથી માસ્તરની ધાક, નથી લેસનની ફીકર, કે નથી બાપનો કંટાલો, અને તેથી એવી બેપરવાહ અને ફકર ચીંતા વગરની જીંદગી ગુજારવાને તે જલદી તેના બાપ જેવડો મોટો થતો ન હતો એ નાંધકલા અદીનો મોટો બલાપો હતો!

અદીના બાપનો પટપટારો તો જારીજ હતો. ગાડી કયારે આવે ને એ પોરયો કયારે પતે તેની તે દોસાને અકરવકર થયાજ કરતી, અને તેથી તે વારંવાર જીવણાને નામની પોક મુકતો હતો, ને બીજાંબી છીટાં ઘણાં શોધતો. અદી પગ રોલવતો બેઠો તો તેની પંચાત, અદી છીંકયો તો તેનાં છીટાં, અદીએ ખુરસી ખસાડ મુક કીધી તો તેનો વાંધો, ઇત્યાદી.

એવામાં અદીને ભાંણુ આવ્યું, અને તેણે બીહીતાં બીહીતાં હીંમત કરી ગજવાં ખરચ માંગ્યો. "મારા પાસ ખરચવાનું કાંઇ નથી, બાવાજી," તેણે કહ્યું, "અને મને અડચણુ પડશે. માસ્તર તહરેવાર ધરમનાં ફંડમાં અવારનવાર નાણાં ભરાવેચ વાસ્તે મને કાંઈ આપો."

ભીખાજીબાને આ છેલ્લી તકરાર કાંઇક દુરસ્ત જણાઇ, અને તેથી તેઓને એક પાંચ રૂપીઆ પોતાના દીકરાને આપ્યા વના ચાલ્યું નહીં—જોકે વાંચનારને કેહેવું પડશે નહીં કે તેને માટે બે પાનાં ભરાય તેટલું લાંબુ લેકચર આપી તથા બબડી ભડભડીને તે રકમ તેઓએ કાઢી આપી.

એ રકમ ગજવાંમાં મુકતાં અદીના હાથને એક પથરો લાગ્યો, ને તે તેણે ગજવાંમાંથી ઉલટ સાથે ખેંચી કાઢયો. "અરે બાવાજી," તેણે તે બતાવી કહ્યું, "આએ પથ્થર હું લેઉં? તમોને કાંઈ એનું કામ તો નહીં હશે?"

"પથ્થર! પથ્થર શાંનો?" વલી ભીખાજીબાએ આ કાંઇ નવી માંગણીથી ગભરાઇને ખુરસીમાં બેઠા થઇને પુછયું.

"આએ પેલો કેહજે અસલ બરજોરજી મામા ચીનથી લાયાતા તે?" અદીએ યાદ આપી. "નાજાં કેહજે તમોને એનું કાંઇ કામ નહીં હોશે. મજેનો સાબુ જેવો લીસો ને સુવાલો છે તે મારા દોસ્તોને દેખરાવા લઈ જાઉં?"

"અરે મુકી દે એકદમ," ભીખાજીબાએ ગગડાત કીધો. "એવાં ચદણુચોરાં મુકશે નહીં ત્યાંવેર શીખી મરવાનો નથી. દસ વરસવેર એ જમવાના ઓરડામાં ગોખલાપર પડી રહેલો હતો ત્યાંબી તારી તજર ગઇ ખરી કે? લાવ અહીં"—અને તે તેઓએ આનાકાની ભરેલા ને દુખાયલાં દીલના અદીના હાથમાંથી ઝુટી લીધો.

પ્રકરણ ૨ જું.

પથ્થરના પ્રતાપ!

પથરામાં કાંઇ દમ ન હતો. તે એક સાદો સુવાલો પથરો હતો, અને અદીનો ચીન ગયલો મામો દસ વરસપર જ્યારે આવ્યો ને ચીનની ધુલ જેવી કેટલીક નવાઇ જેવી ચીજો લાવ્યો તેમાં

એક ઉકમાઈ તરીકે એ પથરો લાવ્યો હતો. તેણે કોઈનું કશું ખાશ ધ્યાંન ખેંચ્યું ન હતું, અને ભીખાજીબાએ જોકે તેને નકામો જાણી ધુલ ખાતો ગોખલાપર નાંખી મેલ્યો હતો, તોબી હમણાં તેટલોબી તે દીકરાને આપવાને અને તે બચ્ચાંનો જીવ રાજી કરવાને તેનો જીવ ચાલી શકતો ન હતો.

ભીખાજીબાએ તે પથરો લીધો, ચસમો પેહેડયો, ને ઘણે વરસે તે પાછો હાથમાં આવવાથી ફેરવી ફરવીને તપાસ્યો. ગરીબ બચારા ભીખાજીબા ! તે પથરામાં શું ગુણ અવગુણ હતો તેની જો તેઓને ખબર હતે, ને તે પથરો બીજા પા કલાકમાં તેઓપર શું ગજબ લાવી મેલશે તેનો જો જરા બી તેમને ખ્યાલ હતે તો તે પથરાને તેઓ હાથ બી લગાડતે નહીં !

"તારા હીરા મામાએ તારી મરનાર માયને એ તોફો ભેટ કીધેલી છે," ભીખાજીબાએ અનકાથી કહ્યું, "અને તે લુચ્ચાની એ નાદર ભેટ સદા મારે સાચવી રાખવી જોઈએ."

અદીનો મામો સારૂં માણસ નહીં હતો. તે લુચ્છો જુગારી અને કરજદાર હતો, ને તે ચીનથી આવ્યો ત્યાર પછી થોડું-એકમાંજ તેણે એવું કાલું મોં બનાવા માંડયું કે ભીખાજીબાએ તેને પોતાનાં ઘરમાં આવતો જતો બી તદન બંધ કીધો હતો.

અને તેવા એક સગાની આ હસવાજેવી ભેટ ભીખાજીબા સાચવી રાખવાનું ફકત અનકાથી બોલતા હતા.

"બાવાજી," અદીએ હવે પથરાની વાતપર પાણી રેડી પોતાની મતલબની એક નવી વાત છેડી, "બાવાજી મને હવે એ પુણાની સ્કુલમાં નથી જવા ગમતું. તમારે ગમે ત્યાં મને મુકો, નહીં તો ઉઠાડી લેઓ—"

"ઉઠાડી લેઉં, અરે વાહરે ?" ભીખાજીબા ખુરસીમાં ચમકી ઉઠયા, "ખાધુ પેટ ભરીને ! જા જા હાડમાર થઈને મરશે. મોટો થશે ત્યારે એ આજના દહાડા યાદ કરશે, ને નીશાલમાં સુખી હતો એમ ધારશે. મારી નીશાલના દહાડાઓને તો હું રોજ યાદ કરૂં છું."

"હા, પણ તમે કાંઇ માણેકજી માસ્તરને હાથના ફટાફટ ફટકા નથી ખાધેલા ની ?" અદીએ મોંપરના થોબરા સમેત ચુકવ્યું.

"નીશાલે જવાનું દુ:ખ હોયજ નહીં," ભીખાજીબાએ ભાશાંણુ પાછું ચલાવ્યું; "લે ની હું આજે બુઢો થઇ ગયો છું પણ હું

હજી બી—આજે બી ઇચ્છું છું કે હું તારા જેવોજ એક ન્હાનલો છોકરો થાઉં, કે જેથી મને મારા નિશાલના દહાડા પાછા મલે."

ભીખાજીબા હજી તો એ ઇચ્છા પુરી જાહેર કરી રહયા નહીં, તેટલાં તેવણનાં આંગમાં કાંઇક ખેંચાણ થયું, ને તેઓને લાગ્યું કે જે ખુરસીમાં તેઓ સગવડ ને સુખથી અલેટાયલા હતા તે એકાએક ઘણી મોટી થઇ ગઈ! એ શું?

પણ એ વાતપર તેઓએ તુરત ધ્યાંન આપ્યું નહીં; તે કાંઇ ખાલી ખ્યાલ સમજી પોતાનું ડાહાપણ દોડાવાનું હજી તેઓએ નભરવસપણે જારી રાખ્યું.

"નખ્ખોદ ગીયાને સ્કુલને નામે દુઃખેચ! હું જો તારા જેટલો છોકરો હોતે તો—પણ એ ઘેલા ગાંડાંની કાંની એટલો હસી શાંને મરેચ રે, હેં?"

અને ખરેખર અદી જે પેહેલાં ગભરાયલો જણાયો તે હવે એટલો બેઅખત્યાર હસતો હતો કે પોતાનો મોભો ભુલી જઈ તેનો દીકરો એટલો બેઅંદાજે તેની હજુરમાં આજે પેહેલીવાર હસવાની હીંમત કરે તે આપણા ભીખાજીબાને જેટલું અચરતીભરેલું તેટલુંજ ગુસ્સો પેદા કરનારૂં લાગ્યું.

અદીએ બોલવા માંગ્યું, પણ બોલાયું નહીં એટલો તે હસતો હતો. "બાવાજી તમોને તમારામાં કાંઇ ફેરફાર નહીં લાગતો? મારૂં તો હસતાં હસતાં પેટ બી દુઃખી આવ્યું."—અને તે હજી હસતો હતો.

"બાહેર જા ઓરડામાંથી," ભીખાજીબાએ પોકાર મારયો, કેમકે તેને એ રવેસે હસતો જોવાથી હવે તેવણનાં ભીન ફરી ગીયાં, "નીકલ, કાલું કર, તું મુવો સુધરતો."

પણ આજે પેહેલીજ વાર અદી તેઓને નાતાબેદાર થયો. તે હીલ્યો બી નહીં, પણ હસ્યાજ કીધો! "જરા જઇને આરસીમાં તો જોવો બાવાજી!" અદીએ ધુમ હસતાં હસતાં જેમ તેમ સુચવ્યું.

આરસીના મોટા તખ્તાઓ તે ઓરડામાં ફરતા ગોઠવેલા હતા, ને તેથી તે માંહેલા એક તરફ ભીખાજીબા સરેસ્તાના રોબ ને ઠેકાભર ચાલ્યા. તેઓ મરજી ઉપરાંત તે તરફ ગયા. તેઓને લાગ્યું કે યાતો તેઓની અલેચાની ટોપીની કોરબોર વલી ગઇ હશે કે નહીં તો તેવણનાં મોંપર મેસ બેસ લાગી હશે, ને તેનું તે દેવને એટલું

હસ્વું આવતું હશે, વાસ્તે શું છે તે જોઇને તે લુચ્છાને ઝપેટી કાઢવાના ઠડાવથી તેઓ આરસી ભણી ગયા.

પણ શો ગજબ !

ભીખાજીબાએ આરસીમાં દોકાવ્યું ને અદીની સબી જોઇ ફ્રીને પછવાડે જોયું. અદી તો હતો ત્યાંજ આરસીથી દુર ખુણામાંજ ઉભો રહી હજી ઘેલાં ઘરણની પેઠે હસ્યા કરતો હતો એટલે વલી પાછું ભીખાજીબાએ આરસીમાં જોયું તો ભીખાજીબાને બદલે પાછો અદી અને અદીજ !

ત્યારે પણ ભીખાજીબા મનમાં તકરાર કરવા લાગ્યા કે તેવણુ ભીખાજીબા પોતે કયાં ગુમ થઈ ગયા ? તેઓએ આરસીની ડાબી સાઇડે જઇને જોયું તો અદી—જમની સાઇડે જઈને જોયું તો અદી—વાંકા વલ્યા તો અદી—ઉભા થયા તોબી અદીજ ! !

પણ વલી વધારે તો શું કે જો ભીખાજીબા ચાલતા તો આરસીમાંનો અદી બી ચાલતો—ભીખાજીબા હાથ હીલવતા તો આરસીમાંનો અદી બી હીલવતો; ટુંકમાં, પ્રીય વાંચનાર, તું માંનશે નહીં, પણ કોઈ દહાડે કાંને સાંભલેલું નહીં ને નજરે જોયલું નહીં તે ત્યાં ખરેખર બન્યું કે ભીખાજીબા ફેરવાઇને બીલકુલ રગેરગ ને સુરતે સુરત અદી બની ગયા ! ! !

પણ તે કેમ બન્યું ?

તે પેલા કમબખ્ત પથ્થરના પ્રતાપે બન્યું. ભોગ બચારા ભીખાજીબાના તે મજકુર પથ્થર કોઇ જાદુબાજ ચીનાનો મંત્રેલો હતો, ને તે પથ્થરની ખુબી ખાંમી જાંણ્યા વગર અદીનો મામો તેને એક સાદી નવાઈ તરીકે અહીં આપી ગયો હતો.

તે પથ્થરની ખુબી ફ્કત એકજ હતી, ને તે એ કે તે હાથમાં રાખી એક આસામી **એકજ વાર** જે ઇચ્છે તે તાબરતોબ થાય,—ફરી ઇચ્છે તે નહીં બને.

અને ભીખાજીએ અજાંણ ભોલાઈમાં તે પથરો હાથમાં રાખી તેનું પાપ જાંણ્યા વગર ઉપર લખવા પ્રમાણે ઇચ્છયું હતું કેઃ—

"હું હજી બી—આજે બી ઇચ્છું છું કે હું તારાજ જેવો એક નાચલો છોકરો થાઉં કે જેથી મને નીશાલના દહાડા પાછા મલે !"

ગરીબ—ગરીબ બચારા ભોલા ભીખાજીબા ! મોટે મોંઢે જ્યારે તેઓએ એ ઘેલી ઈચ્છા કીધી ત્યારે તેઓને સ્વપને બી નહીં હતું

કે પોતાના દીકરાને વાસ્તે શીખામણને અરથે માંગેલું તેઓ પોતે તુરત મેલવશે.

પણ જ્યારે તેઓને આરસીમાં પોતાની સુરત નહીં મલી ત્યારે તેઓને જે બેશુમાર ગભરાત થયો તે લખવા કરતાં વીચારવો સેહેલ છે. તેઓના સફેદ ઠેબીયા કે કુમલાયલો કરમાયલો કરચલીવાલો ચેહેરો, કે સફેદ મુછ કે અલેચાની ટોપી કશું હતું નહીં—તેઓ તો અદુ જવા તૈયાર ઉભો હતો તેજ રવેસે કાલા દગલા પાટલુન ને દુગદુગ્યા ફેંટા સાથે વગર દહાડી મુછના અરદેશર બની ગયા હતાં!

ગજબ થયો.

"બોલરે દુકતા," તેઓએ ગભરાતથી રગેરગ ધ્રુજતાં કહ્યું, "તેં આએ આરસી સાથ કાંઇ ચેરાં કાઢયાંચ કે તું મારામાં કાંઇ ફેરફાર જુએચ?"

"અરે પણ હવે ત્યારે તમોને હું બાવા કેહું કે નહીં?" અદી કે જેનું હસવાનું હજી પુરૂં થયું ન હતું તેણે ગુંગલાતા સાહદે પુછયું. "તમે તો મારા જેવા અરદેશર થઈ ગયા! જોવો આવો, આરસીમાં આપણે સાથે ઉભા રહીએ."

અને તેઓ સાથે ઉભા રહયા.

"ખરેખર આએ તો સરખેસરખા બરોબર એકજ ઢબના બે અરદેશર!" અદીએ કલેજાં પકડીને હસતાં કહ્યું. "ઉભા રહો હું નાંજાંને તેડી લાવું"—ને તે જતો હતો.

"નહીં નહીં થોભ દીકરા," ભીખાજીબાએ ઘણા ગભરાઈને હવે તુરત નરમ પડી જઈ કહ્યું. "ખોદાને ખાતર થોબ ને મને કેહ કે એ કેમ થયું?"

"હું કાંઇ કહી શકતો નહીં બાવાજી," અદીએ ખોલાસો કીધો. "હું નહીં જાણતો કે તમો પોતે તમેજ છેઓ કે તમે કોઈ બીજા છો, કે તમે હું પોતે છેઓ."

"ગધા, હું બીજો કેમ હોવું?" તેઓએ પોકાર મારીને કહ્યું. "મારા ચેહેરામાં ફેરફાર થયો છે એ ખરૂં, મારાં કદમાં કાંઈ ઘોંટાલો થયો છે તે બી ખરૂં, ને મારા સામે એ કાંઇ ભયંકાર કાવત્રું થયું છે તે બી ખરૂં, પણ હું બીત્તરે તો આગલ હતો તેવોજ બુઢો કમતાકત અને નબલો છું. પણ વારૂં મને કહે તો ખરો, કે એ એકાએક કેમ થયું?"

"હું તો ધારૂં છું કે તમારા હાથમાંના પેલા મામાજીના પથ્થરે સઘલો ગોંટાલો કીધો છે," અદીએ ઘુમ રમુજ પાંમીને ખુલાસો કીધો. "જોતા નહીં? જ્યાં છે ત્યાં આ પથ્થરમાં જાદુ છે. તમો એ પથરો હાથમાં રાખીને બોલ્યા કે "હું ઇચ્છું છું કે હું તારા જેવો છોકરો થાઉં," અને તરતજ તેમ થઇ ગયું! પણ બધું તો રહ્યું બાવાજી, પણ તમે આવે અવતારે હવે આફીસમાં કેમ જશો? તેના કરતાં તો ચાલો મારી સાથે સ્કુલેજ; ત્યાં પોરીયાઓને ધભા મારવાની ને ધભા ખાવાની તમે સાથે હોશો તો ખુબ મજા પડશે. મારા સમ આવો?"

"મુંગો મર નાપાક," ભીખાજીબાએ ગગડાત કીધો. "અંદરખાનેથી મારા જેવો બુઢો હું તારી સાથે સ્કુલમાં આવીને શું માથું ફોડું? નખ્ખોદ જાય તારૂં! સુતેલો સેહેતાંન જગાડયો, અને નાહેક મને આએ આફતમાં લાવી નાખ્યો."—અને ગરીબ બીચારા ભીખાજીબાનો ગભરાત જોવા જોગ થઇ પડયો.

"હું ધારૂં છું જો એ પથરો તમો હાથમાં રાખીને પાછા આગલ જેવા થવા માંગશો તો થઇ શકશો ખરા?" હુલડ અદુએ પોતાની નાદાંન અકલે સુચવ્યું, અને તેના જનમમાં પેહેલીજ વાર તેના બાપને આજે તેનું બોલવાનું ગમ્યું, અને તે અકકલ સુજાડવા ખાતર તેણે તેને હરખથી પેટમાં ચાંપ્યો.

તે પછી તે એક ખુણામાં ગયો, અને તે પથરો હાથમાં લઈ બોલવા માંડયું—"ઇચ્છું છું કે હું અસલ જેવો થાવું," "હું ઇચ્છુ છું કે હું પા કલાકની વાત ઉપર હતો તેવો પાછો થઇ જાઉ"—પણ તેમાંનું કશું થયું નહીં!

ભીખાજીબાનો ગભરાત વધતો ગયો. તેઓએ તે પથરો આડો પકડી જોયો ને ઈચ્છયું, ઉભો પકડી જોઇ ઇચ્છયું, સીધો પકડી જોયો ને ઇચ્છયું, ઇચ્છવાની એબારતમાં તહરેવાર ફેરફારો કરી જોઇને ઇચ્છયું, પણ કાંઇ—કાંઈજ વલ્યું નહીં. તેઓએ પથરો દાબા હાથમાં પકડી જોઇને ઇચ્છયું, જમના હાથમાં પકડી જોઇને ઇચ્છયું, બેસીને ઈચ્છયું, ઉઠીને ઇચ્છયું, સુઇને ઇચ્છયું, અને છેલ્લે ખુરસીપર ઉભા થઇને વટીક ઈચ્છયું, પણ ગરીબ બીચારા ભીખાજીબાનાં દુ:ખનો નીવારો આવ્યો નહીં. તેઓ તેવાજ છોકરવન અને બચ્ચાં સહી બની રહયા!

"નખોદ વલી ગયું," તેઓએ ઘણાંજ દુ:ખથી બેજાર અને નાસીપાસ થઇ કહ્યું. "એવું તો કોઇ દહાડો સાંભલ્યુંતું બી નહીં. નહીં તો દાકટરને તેડીને તેની સલાહ લેવું? પણ સત્યાનાશ ગયો તે બી હસશે કે દવા કરશે? તેને દવા સુજ્જ નથી પડવાની. ત્યારે હવે કેમ કરૂં? બીજા અરધા કલાકમાં તો હું અરધો દેવાંનો બની જવશ."—અને તેઓ ગભરાતમાં ઓરડામાં એમથી તેમ દોડવા લાગ્યા.

તેઓની ખાત્રી થઇ કે તે દોજખી પથરામાં કાંઇ જાદુ હતું ખરૂં, પણ તે ફકત એકજ ઇચ્છા માટે લાગુ થઇ શકતું હતું. આ ઉપરથી તેઓને એક બીજો વીચાર સુજ્યો. જો અદીના હાથમાં તે પથરો આપવામાં આવે, અને તે પોરીયો જો તેઓને પાછા બુઢા થવા ઇચ્છે, તો કામ સરે ખરૂં. એટલા વાસ્તે તેવણે અદીને ઘણો લાડકો કરીને અને હજાર ખુશામતો કરીને તે પથરો આપ્યો, અને પોતાને પાછો બુઢો બનાવી મેલવા માંગી લીધું.

અદીએ તે પથરો લીધો, અને લગાર ઘચુપચુ દીલે ઘીલ કીધી. આથી ભીખાજીબાનો કાંદો પાછો ખીલી ગયો. "કેમ દુકતા, તું ઘીલ કેમ કરે છે?" તેઓએ ઘણા ચીરડાઇને કહ્યું. "તું શું કાંઈ એમ સમજેછ કે હું તારા જેટલો નાનો પોરીયો થયો તેથી તારાપરનો મારો બાપ તરીકેનો આંકોશ બી જતો રહયો? હું હોકમ કરૂંછ કે મેં કહ્યું તે એકદમ કર!"

"પણ હવે તમે કાંઈ મારા બાપ જેવા લાગતા નથી?" અદીએ બચાવ કીધો. "તમારા સાદમાં ને મારા સાદમાં વટીક જરા બી ફેર નથી, ત્યારે હવે વલી તમારો હોકમ તે શાંનો ચાલે?—પણ વારૂં હું એમ પુછું કે તમોને હું પાછા બુઢા બનાઉં તો તમો તો મને પાછા સ્કુલમાંજ કાઢો કેની?"

"અલબત અલબત, ઈસકોલમાં નહીં તો?" ભીખાજીબાએ પોતાની અસલી ચીરડાઉ ઢપે પણ નવા નવજુવાન સાદે કહ્યું.

"ત્યારે તો ઠીક છે," અદીએ કહ્યું. "હમારે ઇસકોલમાં જવું નથી ને તમોને બુઢા બનાવવા નથી. તે કરતાં હુંજ તમારા જેવો બુઢો થઇ જાઉંની!"

"આ પોરીયો દેવાનો થયો છે," ભીખાજીબાએ હવે અતી ઘણા ગભરાતમાં ચીસ પાડીને કહ્યું; "ખોદાને વાસ્તે એવો છેક ગોંટાલો વધાર ના."

"પણ ત્યારે આપણી ખરી વાત કોઇ જાંણવા આવવાનુંજ નથી," બદીએ રકઝીક કીધી. "તમોને હમેશની પેઠે બધાં બદી સમજશે, અને મને હમેશની પેઠે બધાં ભીખાજી સમજશે."

"પણ ગધા તેથી કામ કેમ ચાલશે?" ભીખાજીબાએ જોશમાં આવી જીકર કીધી. "તું મારી આશીશમાં કેમ જશે ને હું તારી ઇસ્કોલમાં કેમ જવશ! લાવ મારો પથર પાછો અતરઘડી!"

પણ તેટલાં તો બદીએ ઇચ્છી લીધું. "હું ઇચ્છું છું," તેણે કહ્યું, "કે મારા બાવા પા કલાકની વાતપર હતા તેવો હું બુઢો થઇ જાઉં,"—અને ભીખાજીબાએ ફાટફાટ થતી છાતીએ અને નીકલી પડતા ડોલાએ જોયું કે ખરેખર તેમ થયું! બદી ભીખાજીબા થયો! તેવોજ બુઢો, તેવોજ કાવલો, તેવોજ થેબીયા અને મુછવાલો, તેવાજ અવાજનો!!! જમાનાની એક નહી માન્યામાં આવે એવી નવાઈ—અક્કલમાં નહીં આવે તેવો પણ ખરેખરો બનેલો બનાવ બન્યો કે દીકરો બાપ થયો, અને બાપ તે દીકરાનો દીકરો થયો!

હવે ગોંટાલો વધ્યો, અને તે ગોંટાલા સાથે ગરીબ બીચારા ભીખાજીબાની જેહેમતો જારી થતાં તેઓની દુ:ખદાયક કાંહાંણીનું મંડાણ થાય છે.

પ્રકરણ ૩ જું.

બાપનો બેટો ને બેટાનો બાપ!

"હવે હું તમોને બાવાજી કેહું કે દીકરાજી કેહું?" લુચ્છા બદીએ પોતાના બુજોર્ગ બાપનું રૂપ ધારણ કીધા કેડે ખુશ ખુશ થઈ જઇ પુછ્યું. "ચાલો હવે ગભરાયા ના કરો. એ તો ઓર બી વધારે સારૂં થયું કે આપણે બેઉ અરદેશર રેહવાથી બે બદી થતે તો ગોંટાલો થઈ જતે, કેમકે જો આપણે બે ઈસ્કોલમાં સાથે જતે તો માસ્તર ને પોરયાઓ બધા ગુંચવાતે, ને વલી તમારી આશીસવા પર વખાતી થતે, તે કરતાં તો આએ ઠીકજ થયું કેની? તમોને જાંણે ઇસ્કોલની ફકર ચીંતા નથી તે હવે ઇસ્કોલે જાઓ, ને હું હવે તમારો બાવા થઈને તમારી આશીસ ને આપણું ઘેર તપાસશ.' —અને તે હરખથી આખે ઓરડે કુદકરા મારવા પડયો, કેમકે વાંચનારે ધ્યાંનમાં રાખવા જરૂર છે કે તેનો સઘલો દેખાવ ને

અવાજ તેના બુઢા બાપ જેવો ગયો હતો, પણ ભીતરે તેનો જીવ તો જેવો ને તેવોજ છોકરવન, જવાંન, ઉછાછળો અને અટકચાલો હતો.

કમનસીબ ભીખાજીબા ! તેવણનો તોફાંણી પોરયો ઉપલું હંબગ તેવણને સમજાવતો હતો ત્યારે તેવણને એવું લાગ્યું કે તેમનાં એવાં છોકરવન જીવતરે જીવવા કરતાં તો જમીન ફાટીને તેમને ગલી જાય તો પરવડે, પણ કમબખ્ત જમીન કાંઈ ફાટી નહીં ને નખોદ ગીઆ તેવણ ગરક બી કાંઇ ગીઆ નહીં.

તેવણ આ નહીં ધારેલી આફતના એતેફાક લકએ અકસ્માતથી એવા તો ગભરાઇને ફીક્કાફક્ક મારી ગીઆ કે શું બોલવું તે બી તેવણને સુજ્યું નહીં. ક્યાંથી સુજે ? તે બચારા ધ્રુજવા પડયા કે હવે અદીને સૌ ભીખાજીબા સમજશે ને તેવણને અદી સમજશે તો તેવણનું થશે શું ? તેવણ લોકને કદાચ સમજાવશે બી કે તેવણ અવલ ને અસલ ભીખાજીબા છે, પણ તેથી તેવણનું માનશે કોણ ? કોઇને કેહવા બી જાય તો કોઇ યાતો તેવણને દેવાના સમજી દેવા-નાશાલામાં ધકેલાવી દેવા માંગે, કે યાતો ઠોલઠબરાક કરી હાંકી મેલે!

"ઉભો રેહ બચ્ચાજી," ભીખાજીબાએ ઘણાજ ગુસ્સાથી ઉકલતી છાતીએ જેમ તેમ જબાંનપર અમલ મેલવી ઘણે વારે કહ્યું, "તું ઉભો રેહે, તું બુઢો તો બુઢો પણ તોબી હું તુંને માણેકજી માસ્તરને તાર કરી તેડાવીને ઇસ્કોલે ચાંપુચ."

"અરે હવે ચાંપ્યા ચાંપ્યા," અદીએ તીરસ્કારથી – ફતેહની ગરૂરીથી હસીને કહ્યું. "તે રાઇના પાર તો રાતે વહી ગયા, અરદેશરજી. મને ઇસ્કોલમાં ચાંપવાનો તમો માસ્તરપર તાર કરો તે આગમચ તો તમે ઇસ્કોલને અરધે રસ્તે પોંહોંચી જશો."—એટલામાં બાહેર ગાડી આવી ઉભી તેનો અવાજ થયો, ને બીજીજ પલે જીવણાએ બાહેરથીજ પોકાર મારયો કે "અદેછર છેટ, ગારી આવેલી !"

"લે ચાલો વેહેરો," અદીએ હવે ખરાં દીલથી પાપ પતાવાની ઉતાવલ કરી; "પેલો મેં ઇસ્તાંનપર કોથલો મુકયો છે તે લઇ ચાલતી પકડો."

ભીખાજીબાએ હવે જોયું કે આએ તો મોહોકાંણુ વધતીજ જાય છે, એટલે જાંણે અદી એ બધું મશકરીમાં બોલતો હોય ને તેવણ તે મશકેરી સમજતા હોય, તેમ જોકે અંદરથી તેવણનું કલેજું ને

હોજરૂં બેઉ બલીને એ પર થઇ ગયું હતું તોબી બાહેરથી ખડખ હસી કહ્યું, "લુચ્છા ચોર તું તારા ઢોંગ નહીં મુકતોની? બેટી બાપ મારી સાથે એવા ઢોંગ છાજે? ચાલ દાહયો થા ને જા ઇસ્કોલમાં."

"હેં, લે, જોજે હઃ ને?" અદી છાછણી પડયો, "હવે ગુપંચુપ જવુંચ કે જીવણાને તેડીને કેહું કે પેલા પાસેના હોરમસજી હાટેલવાલાની ભોંણા ભરવાની મોટી ભેંસ જેવી ફાલતુ પાંટીઓ છે તેમાંથી એક લાવી તેમાં બેસાડીને ઉંચકી લેઇ જાય? ને જોવો તપાસીને ચાલજો," હવે તેનો વારો આવતાં તેણે પોતાના બાપનાજ બોલ બાપનાં મોંહમાં માર્યા, "નહીં તો તમારા માસ્તરને તમોને જેરબંધ માર મારીને સુધારવાની મને અખત્યારી આપવી પડશે."

એવામાં જીવણો "મોટા છેટ"થી બીહીતો બીહીતો અંદર આવ્યો, ને લાગલો ભીખાજીબા પાસે જઇને બોલ્યો, "લે ચાલો અદેછરજી, ગારી બોટી થાતી સે."

"પાસેથી તબેલામાંથી ગાડી જોડાવીને લાવવાની તેમાં એટલો વાર કેમ લાગોરે, ડુક્કર?" અદી (નવા ભીખાજીબા)એ પોતાના બાપનાજ અસલી રોબથી ગરબડ કીધી.

"નહીંજી છાબ, તે સેને ભાણગો કેહજે વખત ઘણો સ," જીવણાએ બચાવ કીધો.

"લે ચાલ અદી વખત ના ખોહ," તે પોસ્યાએ પોતાના બાપને કહ્યું, "જા માસ્તરને સલાંમ કેહજે ને તપાસીને ચાલજે."—

અને ભીખાજી જેવણુ આ નહીં વકી રાખેલી જાસ્તીથી ઘુવડ જેવા ઉભા રહી અદી તરફથી જીવણાને ને જીવણા તરફથી અદીને તકતક ટીકયા કરતા હતા તેનો હાથ પકડી તે પોતે ઘસડી ભસડીને ગાડી તરફ લઇ ગયો.

અરે અરે! ભોલા ભીખાજીબાએ ઘણું બી ચાહ્યું કે તેઓ બાંગે બુલંદ અદીને ઠગારો જાહેર કરી—પોતાના માણસોને અને પોતાની વડી બેટીને બોલાવી પોતાપરની આફ્ત કહી દે, પણ તે આફ્ત એવી જાલમ હતી કે તેવણને જાંણે મીનનાં પુતલાં જેવા બનાવી દીધા, ને તેવણે જે બોલવા માંગ્યું તે બોલો તેવણનાં ગલાંમાં ખુંટી બેઠા!

એમજ થાય છે. હમેશ ઘણા ગભરાત અથવા ઘણી ધાસ્તીની વખતે એજ પરીણામ નીપજે છે. તમે ગમે એવું ચાહો કે શોહોર

મચાવી સારાં શેહેરની મદદ મેલવો, ત્યારે તમારૂં દુઃખ અથવા તમારી ધાસ્તી તમારી પડોસમાં અથવા પાસાંમાં બેઠેલાંને વટીક તમે જાહેર કરી શકતા નથી! તમારી જીભ ટાલવાંસે ચીવટ ચોંટી બેસે છે, ને તમારા હાથ પગ તેઓની ફરજ બજાવાનાં સાફ અખાડા કરે છે.

બીખાજીબાનો બરાબર તેજ હાલ થયો. તેવણ એક મીનનું પુતલું બનાવેલું હોય તેમ અદીએ ચલાવ્યા તો ચાલ્યા, ને ભાણ્યાએ બારણું ઉઘાડી ગાડીમાં બેસાડયા તો સુના સાવજ જેવા તેમાં બી બેઠા, કે પછી જીવણાએ કોથરો ગાડીમાં મુકયો, ને ગાડી બોરીબંદરનાં સ્ટેશનપર જવા ઉપડી ગઇ!

પ્રકરણ ૪ થું.

માહાલક્ષ્મીથી બોરીબંદર.

બીખાજીબા જાગતા હતા કે ઉંઘતા? જીવતા હતા કે મુવેલા?

જે બેખરીની બેભાંનીમાં તેઓ ગરક ગયા હતા તે ગાડીમાં બેઠા પછી બી ઘણો વાર સુધી જારી રહી, અને પછી જાંણે ખાબમાંથી બેદાર થતા હોય તેમ રફતે રફતે પોતાની હાલત માટે હોસ્યાર થતા ગયા—અને હોસ્યાર થયા પછી તેઓ મનમાં ને મનમાં હસી પડયા. તેઓને તેઓના બાબમાં છેલ્લા અરધા કલાકના અરસામાં બની ગયલા બનાવો એવા તો અસંભવીત અને બચ્ચાં સહી લાગ્યા કે તે તેઓની અક્કલ કબુલ કરી શકી નહીં, અને પોતે સ્વપનો જોઈ ઉઠયા એમ તેઓને ભાસ થવાથી તેઓ હસી પડયા.

પણ સ્વપનો શાંનો તેઓના બાપનાં કપાલનો? તેવણે આંખ ચોલીને જોયું કે તેવણનાં મોંપરની સફેદ મુછ કે લીટીદાર થેબયા કાંઇ હતું નહીં; તેવણે જોયું કે તેવણ કાંઈ ઘરમાં નહીં હતા પણ પોતાની ગાડીમાં હતા, ને ગાડીમાંબી ગઈ કાલે બેઠા હતા ત્યારે જેટલી જગ્યા રોકી હતી તેની અરધી જગામાં આજે તો માઈ ગયા હતા. વલી તેઓએ જોયું કે તેઓ માંથે શેરીયા જેવું પાઘરૂં પેહેડતા હતા તેને બદલે હમણાં તો ફેંટાનું એક દુગદુગ્યું હતું, ને તે બી વલી બચ્ચાં પેહેરે તે ભપકાદાર સ્કાર્ફનો ફેંટો હતો. તે ફેંટો પોતે આવા બુજરોગ થઇને પેહેડેલો જોઈને તેઓ શરમાઇ ગયા.

વલી તેથી વધારે–તેવણે જોયું કે તેવણ ચુંઇની દગલી ને હમેશ બાહેર જાય ત્યારે લાલ પાજની ઇજાર પેહેડનારા તેને બદલે તેઓ આજે ચેરા જેવા એસકી દગલો પાટલુન ને પગમાં જોડાને બદલે વેલાતી વારનીસનાં બુટ પેહડી નીકલ્યા હતા !

અને એ બધી શાહદતો છતાં બી શું તેઓ એમ માને કે તેઓ સ્વપ્નો જોઇ ઉઠયા ? મનાયજ કેમ ! તેવણે ફેંટો કાઢયો તો ઉંચા અલેચાની પાયલી ચોખા માય એવી ઉંડી ટોપીને બદલે ફલા-વાર મખમલની ટોપી ને છોલેલા બોકડા જેવાં તેવણનાં હમેશનાં બોરેલાં માથાંને બદલે મજેના કાલા બાલથી ભરાયલું માથું, ને વલી વચ્ચેથી સરખો સેંટો પાડેલો–ને તોબી સ્વપ્નો હોય ?

એ સઘલી સંતાપજનક શાહદતોથી ખરી બીના વીશે તેઓની ખાત્રી થઇ, અને તેઓનો ગભરાત પાછો શરૂ થયો. તેઓને ફ્રાઇ-ગરમ માહેલો સઘલો દેખાવ યાદ આવ્યો, અને હવે એ આફ્તમાંથી છુટા કેમ થવું તે વીશે તેવણે ઉપાય યોજવા માંડયો. "મારે ધીરો થવું જોઇએ," તેવણ ધ્રુજતા હોઠો વડે અરધું મોટે અરધું મનસે બોલ્યા. "ગભરાતમાં ગભરાત ઉમેરી કામ વધારે બેહેકાવવું નહીં. ભાણયો મારોજ ઘોડાવાલો છે કેની ! હું એને હોકમ કરૂં કે ગાડી પાછી ફેરવે––" અને તેવણે હોકમ કીધો. "સબુર કર હે દેકાંણી," તેઓએ કહ્યું, "ગાડી અતર ઘડી ઘેર પાછી ફેરવ."

પણ ભાંણયો તો જાંણે ભાંગ પીને ગાડી હાંકવા બેઠો હતો. ગાડીમાં ટીંગાઇને તેવણે ભાણયાને ગમે એટલું ઘાંટું તોડીને હાંક મારી પણ તેણે જવાબ દીધો નહીં. તેને સારી રવેશે રોશણ હતું કે અદેછરને ઇછકોલને નામે ફીકરૂં થતું હતું, તો વલી તે ગાડી પાછી ફેરવીને કડક ભીખાજીબાના ગુસ્સાનો કાંય નાહેક ભોગ થઇ પડે વારૂં ?

ભીખાજીબા બારણું ઉઘાડી કુદી બી મારતે, પણ સત્યાનાશ ગીઓ ભાંણયો ગાડી એટલી જોસમાં હાંકતો હતો કે તેમ કરવાને તેઓની હીંમત ચાલી શકી નહીં. તેઓ દેખાવે અરદેશર હતા, પણ ભીતરે તો સાહાઠ વરસના બુઢાખખ નાકૌવત ભીખાજીબાજ હતા ની ?

અંતે તેઓ થાકીને પાછા ગાડીમાં પડયા. તેઓએ મનમાં નક્કી કીધું કે સ્ટેશનપર પોંહોંચ્યા પછીજ ભાણયાને ખરી વાત કહી દઇશું અને તેને સમજાવીને ઘેર પાછા જઇશું.

તેવણે ગાડીમાં નીસોસ થઇ પડયા પછી નીરાંતે રડવા ગજવાંમાંથી રૂમાલ કાઢવા હાથ નાખ્યો, તો ઓ બાપરે ? તેવણુનો અશો જીવ કેવો કમકમ્યો ! ગજવાંમાંથી નીખ્યો, લખોટા, અને પેપરમીટ નીકલી ! વલી પુનાની રીટરન ટીકીટ ને પેલા તેવણે અદીને પાંચ રૂપીઆ આપ્યા હતા તે પણ બરાબર હતા. તેવણે નીખ્યો ને લખોટા વગેરે તો ઘણાજ ધીક્કારથી ફેંકી દીધા, ને બાકીનું તુરત વેલા ગજવાંમાં રેહવા દીધું. એ ઉપરાંત બીજાં ગજવાંમાં પેનસીલ, બરાં, પેન, કુઇલ ને સ્ટીલપેનના તો ભારા ભરેલા હતા, ને તેની ખબર તો જ્યારે આડાતીડા થતા બચારા ભીખાજીબાને એક અદેખી પડેલી સ્ટીલપેન ભચ દઇને જાંગમાં અરધી ભોકાઇ ગઈ ત્યારેજ પડી.

અંતે બોરીબંદરનું સ્ટેશન આવ્યું અને ગાડી ઉભી તેવામાં ભીખાજીબા કુદીને ઉતરી પડયા. "કેમરે લુચ્છા," તેઓએ ઘણો ગુસ્સો કરી ભાણ્યાને કહ્યું, "મેં 'સબર–સબર'ની બુમો પાડી તે તારા કાંન ફુટી ગીઆતા કે ?"

"તે તમે તો જેરે ઇછકોલે જાઓ તેરે એમજ કરતા સે," ભાણ્યાએ બી દમમાંજ કહ્યું. "ગેઇ ફેરા સુટી પસી તમોને ઈફ્રા હાંકી લાવેલો, ને તમે કીધેલું જે પેટમાં દુઃખેસ તે હું દાહયો થઈને પાસો લઇ ગીએલો, તેરે મોટા છેટે મારા છાથે થોરો દવારો કરેલો જે ?"

"અરે પણ દેવાના, ત્યારે તું હજી મને બરાબર ઓરખી શકયો નથી ?" ભીખાજીબાએ કગલીને કહ્યું.

"લે જોજે હઃ ને ?" ભાણ્યાએ ધુમ હસીને કહ્યું. "કેજે ઓરખતો નથી સે ! મોટા છેટની ચાકરીમાં હું રીઓ તેરે તો તમે પાંસ વરછના બી ની ઉતા ને ?"

ભીખાજીબાએ જોયું કે ભાણ્યા જેવા એક ગમારની સાથે રકજીક કરી તેને સમજાવાની કોશેશ કરવી કે તેઓ ભીખાજીબા પોતેજ છે તે પથ્થર ઉપર પાંણી રેડવા સરખું હતું, ને તેથી તેવણે તેને સમજાવીને અરદેશર તરીકેજ કહ્યું કે "હું ઘેર કાંઇ અગતનું વીસરી આવ્યો છું વાસ્તે મને પાછો હાંકી જા."

"અરે હવે બછ બછ બછ, માંથું છું ખાતો સે," ભાણ્યાનાં ભીણુ ફરી ગયાં; "લેઓ, આય છીલેટ ચોપરીઓનો કોથરો લેઓ"—ને તેણે ભચરીને તે કોથરો તે સાહાઠ વરસના બુજોર્ગ દોસાના હાથમાં આપ્યો, ને ભીખાજીબાએ તેને થોબાડવાને ઘણું બી કીધું ને કહ્યું તોબી તે તેઓપર ધ્યાંન આપ્યા વગર ત્યાંથી ગાડી ફેરવીને હાંકી ગયો.

પ્રકરણ ૫ મું.

સ્ટેશન ઉપર.

ગરીબ બચારા ભીખાજીબા હાથમાં કોથરાનો બોજો લેઇને એમથી તેમ ભાડુતી ગાડી જોવા ત્યાં રસ્તા ઉપર ફરયા, પણ ત્યાં તેઓનાં કમનસીબે એક પણ ગાડી હતી નહીં. તેઓ તે કોથરો ફેંકી દેતે, પણ આજને આજ ઘેર જઇ તેજ કોથરો આપી તેઓ તેમના નારવા દુકતાને પાછો જબરીથી ઇસ્કોલે ઢકેલી આપવાનો એરાદો રાખતા હતા, વાસ્તે તેમ કરવાને તેઓનો જીવ ચાલ્યો નહીં.

મેલ ટ્રેનનો વખત થવા આવ્યો હતો એટલે સ્ટેશનપર તો ધમાલ હતી, અને તેથી ભીખાજીબા ઉમેદમાં ઉભા કે કોઇબી ત્યાં ભાડુતી ગાડીમાં આવશે તો તેમાં બેસી જવું સેહેલ થશે.

એ રવેસે તેવણ ઉભેલા હતા તેવામાં પછવાડેથી કોઇએ આવીને તેવણની બેઉ આંખપર હાથ ધાંકયા, ને "કોણ છેઉં, પારખ? કોણ છેઉં, પારખ?" કરી કીધું. આથી ભીખાજીબાનું તો પાકીને પલેઠર થઇ ગયું. એ શું બચ્ચાંના ચેડાં! તેવણ તો છછણી પડયા. "અરે હાથ કાઢી નાંખ, કોણ નાપેકાર છે?" તેવણે તે કોઈના નાધલા હાથ હતા તે આંખપરથી ખસેડી નાંખવાની કોશેશ કરતાં કહ્યું. અંતે હાથ તેવણે કાઢયા ને ભીખાજીબાએ ઘણાજ તુચ્છકારથી જોયું કે તે તો કોઈ દસ બાર વરસના ટોપીભર પોરયાએ તેવણ સાથ એવાં ઘેલાં ચેડાં કાઢવાની નહીં માફ થાય એવી છુટ લીધી હતી!

"કેમ બચ્ચા, મારા બાપની કાંની તારા સત્યાનાશ ગીઆ ખાખરાએ બે દહાડા વધારે રેહવા બી નહીં દીધો કે?" તે પોરયો કે જેના હાથમાં બી ભીખાજીબાની કાંની એક કોથરો હતો (ને જે

અદીની ઇસ્કોલનો હતો ને હમણાં માબાપને મલીને છુટી પુરી થવાથી મેલમાંજ જવાનો હતો) તેણે પુછયું. "તારો ધાખરો મરે તો બચ્ચા તુંને તો તીલ્લોરી પડે હ:"

"તું કોઇ ઘણાં મીયાં માણસનો દીકરો દેખાય છે," ભીખાજીબાએ તેવણને પોતાને તે ગુંદણ જેટલા દુકતાએ આપેલાં તહરેવાર માનથી નારાજ થઇ ધુખરાયલાં છાંણાં જેવું મોં કરી કહ્યું.

"એ ઘેરથી આજે એડયાંનો જોલાબ લઇને આયોચ કે શું?" પેલો પોરીયો જે કોઇ નાનો ઠોલીયો હતો તેણે પુછયું. "એ એવું ધુવડ જેવું મોંનુ શાંનું કીધુંચ? ચાલની ટ્રેન પર જઇએ. ત્યાં આપણા ફર્સ્ટ કલાસમાં ખસરૂ ખીસકોલી, મેલ્લી મેંઢી, પેસુ ભેંસ ને માકુ ચેન સૌ બેઠેલા છે, ચાલ."

"જા, જા, જા બાપુ મારે નથી આવવું," ભીખાજીબાએ આ દુકતાએ કહેલાં તહરેવાર નામોથી કમકમીને કહ્યું. ને તેઓ ત્યાંથી આગલ ચાલ્યા, કેમકે પોતાના દીકરાના ચદણ ચાઈ જેવા દોસ્તો સાથે તાહેલાં કરવાનું તેઓ પોતાના દરજાથી હલકું સમજતા હતા.

પણ તે નાધલા દેવે કાંઈ તેવણની પુઠ મુકી નહીં. "કાંય અદા, સીક બીક છે કે શું?" તેણે તેમની ખાંધ પર પોતાનો નાધલો હાથ વીંટાલી તે દોસાને પાસાંમાં ખેંચી પ્યારથી પુછયું.

"અરે યાર હું તુંને ઓલખતો નથી, કાંય કંટાલો આપેચ?" ભીખાજીબાએ પોતાની ખાંધપરથી તેનો હાથ ફેંકી દઇને ઘણા કંટાલાથી કહ્યું.

"હેં, તે નહીં તો રહ્યું, લાયરી શું કરીને મરેચ," પેલા પોરયાએ હવે સાથે લાગી એક ચોપડી કાઢીને કહ્યું—કેમકે તેને ભીખાજીબાની (તે ધારતો હતો તે પ્રમાણે અદીની) એ ચાલથી ઘણું અપમાંન થયુ. "સ્કુલથી ઘેર ગીયા ત્યાંવેર તો નસર નસર કરતોતો, ને હવે વીસરી ગીઓ દેખું!" ને તે ધીક્કારથી તેઓ પાસેથી હવે ચાલી ગયો.

એજ વખતે ત્યાં એક ભાડુતી ગાડી આવી ને તેમાંથી એક પારસી ઉતરયો. આ ગાડી હાથ કરવાને ભીખાજીબાએ દોડાદોડી કરી. "અરે થોબજે રે હે બગીવાલા, થોબજે રે હે ગાડીવાન" કરતા તેવણ તે તરફ દોડયા. તેવણને પીઠ કરીને તે ગાડીમાંથી ઉતરેલો પારસી ગાડીવાંનને ભાડું ચુકવી આપતો હતો, ને તેવણ

ગાડી આગલ પોંહોંચ્યા કે તે પઇસા આપી રહી સ્ટેશન તરફ વલ્યો. પણ તેને જોઇને ભીખાજીબાના તો ગુરાજ ગગરી ગીયા. તે કોઇજ નહીં પણ તેવણના દીકરાનો માસ્તર માંણેકજી હતો!

"હોલ્લો અદી, હાઉ ડુ યુ ડુ?" તેણે ભીખાજીબા ગાડી તરફ જતા હતા તેમનો હાથ પકડીને સ્ટેશન તરફ પાછા ધસડતાં ધસડતાં કહયું. "કેમ બોલતો નથી?"

ભીખાજીબાની છાતી બેસી ગઇ.

વાંચનાર અમારી વારતાના આટલા ભાગમાંજ જાંણી ચુક્યાં છે કે માણેકજી માસ્તર ઘણો કરડો હતો, ને છોકરાઓપર તેનો ભારી ત્રાસ હતો—તેમાં વલી જે છોકરાઓ પર સખત ધાક રાખવાની માબાપ તરફથી તેને આજ્ઞા મલતી તેપર તો તે જુલમજ કરતો. તે વાત ભીખાજીબાને ખબર હતી, ને બેકદરીથી તે છતાં તેઓએ પોતાના દીકરા વીશે આ ધાટકી માસ્તરને તાકીદોપર તાકીદો કરેલી એટલે હવે તે તેવણ સાથે (અરદેશરનાં રૂપમાં) સારો ચાલે એવી આશાજ ક્યાંથી રહે? માટે "પડેગી સો બુજેગી" થયું ત્યારે હવે માંણેકજી માસ્તરને જોતાંજ તેવણના હોસકોસ ઉડી ગયા, અને ધાસ્તીથી લગભગ તેવણની છાતી બેસી ગઈ.

માંણેકજી માસ્તરનો દેખાવજ સઘલો રોબદાર અને ધાક ભરેલો હતો. તેને જોઇને અંદરથી પેલો પોરયો નસર (નસરવાંનજી) બી બાહેર નીકલી આવ્યો, ને બીહીતા બીહીતાએ તોપણ હસીને તેને સલાંમ કરી. "હોલ્લો નસર, હાઉ આર યુ ગેટીંગ ઓન, હેં?" તેણે નસરવાનને કહ્યું, ને તેને બી સાથે લીધો.

તે પછી તે માસ્તર એકેક હાથમાં તે પોતાના એકેક ચેલાનું પાંખરૂં પકડીને ટ્રેન હતી તે પ્લાટફારમ પર ચાલ્યો. તે અગ્નિ રથ ઉપડવાની તૈયારીમાં હતો, ને પોતાના બાફના ફુંફારાઓથી સારાં સ્ટેશનમાં સોહોર મચાવી દીધો હતો.

બચારા ભીખાજીબા તો દબાઇજ ગયા. આ નહીં ધારેલા માસ્તરના મેલાપથી તેઓ તો સ્કુલમાંજ ધસડાઇ જતા હતા. તેઓ જો ધીરજ રાખતે તો માસ્તરને પોતાના સરેસ્તાના રોબથી ખુંણામાં લઇ જઇ ખરી વાત કહી ભપકામાં ગાડી બોલાવી ઘેર જતે, પણ વાંચનાર તમો ભીખાજીએ તેમ નહીં કીધું તે માટે હસો તે આગમચ તમે વીચાર કરો કે પેલા મંત્રેલા પથ્થરે તમારા હાલ એવા

કીધા હોતે તો તમારી એટલી છાતી ને સમયસુચકતા રેહતે ? અમે કહીએ છીએ જે કદીબી નહીં.

તોપણ ભીખાજીબાએ ઇચ્છયું કે તેવણ માસ્તર સાથે બે ઘડી એકલા પડે તો તેઓ ખરી વાતનો ખુલાસો કરી દે, ને જાંણે માસ્તર તેવણનાં દીલનો તે ભેદ પાંમી ગયો હોય તેમ જરા વારમાં બોલ્યો, "નસર, તું આગલ જા મને અદી સાથે કાંઇ વાત કરવી છે તે હું કરીને આઉં છું."

ભીખાજીબાનાં દીલમાં આ સાંભલતાંજ આશા ઉછલી નીકલી. તે એકાંતમાં વાત કરવા માંગતો હતો તે એ વીશે નહીં તો બીજી શું હોય ? તેણે હમણાં કાંઇ બી ફેરફાર અસલ અદીમાં જોયોજ હશે.

"હું તુંને અહીંજ કહી રાખુંચ અરદેશર," માસ્તરે ગંભીર સાહાદે નસરનાં ત્યાંથી જવા પછી કહ્યું, "કે ગઇ વખતના જેવાં ચેરાં જો તું હવે ઇસ્કોલમાં કાઢશે તો હું તુંને હવે ટાંગીને ફટકાવી કાઢશ." (ગરીબ બચારા ભીખાજીબા!) "તારા લાયકીવાલા બાવા બી તારાથી તમામ કંટાલી ગયા છે. એક નઠારા દીકરાથી એક ભલા બાપને કેટલું દુઃખ થાયચ તેનો તુંને જરાબી અભ્યાસ છે ?"

"ઘણો છે, માસ્તર ઘણો છે," ભીખાજીબાએ ખરાં દીલથી ઉસ્કેરાઈ આવી કહ્યું.

"તેટલા વાસ્તે હવે ઘણોજ તપાસીને ચાલજે," માસ્તરે તેના જવાબપર ધ્યાંન આપ્યા વના જારી રાખ્યું; "હવે તારૂં કોઇ બી જાતનું હંબગ હું તામોશ કરવાનો નથી, ને તેથી હવે મોહોત ચેતીને ચાલજે."

માસ્તરનાં એ છેલ્લાં વાકયથી આ એકાંતમાં ભીખાજીબા તેને જે પોતાની ખાંનગી હકીકત કહી દેવાના હતા તે કેહવાની તેવણની જરા બી હીંમત ચાલી નહીં. તે રખેને તે વાતને "હંબગ" સમજી હાથમાંથી લાકડી વડે ત્યાંજ—લોકોનાં દેખતાં ફટાફટ ફટકાવી કાઢે તેનો તે બચારા દોસાજીને ત્રાસ પડયો, ને તેઓ લોહીનો ગોટ ગલીને ખામોશ રહયા. "ટ્રેનમાં બધું કહી દેવશ—ખચ્ચીત કહી દેવશ," તેવણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો.

તે પછી તે માસ્તર તેને લઈને ગાડી તરફ ગયો. ગાડીમાં પાંચ સાત નાધલા મોટા પોરયાઓ બેઠેલા હતા. માસ્તરે ખુશ મીજાજે તે બધાઓને શેકહેંડ કરી, ને ભીખાજીબાએ તેમ નહીં.

કીધું તેઓને તેમની 'એ ઓછી લાયકી' માટે બધાનાં દેખતાં ધમકાવીને ઠઠરાવી નાંખ્યા, જેનું પરીણામ એ થયું કે ચાંઉ જેવું મોંનું કરીને ફજેત પોગલી જેવા બચારા ભીખાજીબા જેઓને આખા જનમારામાં કદી જોયલા નહીં તે ચીલબુલ્યાઓને શેકહેંડ કરી છાતી બેઠેલા સાદે ખબર પુછવા પડયા.

તેવણ જો જરાક વધારે હીંમતવાન થતે તો ત્યાંને ત્યાં બધું ખરેખરૂં બધા આગલ બોલી દઇ ઘેર હજી બી પાછા જતે, પણ બોલવાની હીંમત કયા ચુલામાંથી લાવે ?

અંતે ટાંઉ ટાંઉ કરી ગાડી ઉપડવાની ખબરનો મોટો ઘંટ વાગ્યો—ગારડે શુંરૂરૂરૂ કરી સીસોટી મારી, કે એનજીને તેનો ચીંચવાતી મોટી શીશોલીથી જવાબ દીધો, ને પછી એક આંચકા સાથે તે ગાડી પાણીના રેલા માફક પ્લાટફારમપરથી ધીમે ધીમે ચાલતી થઇ.

ભીખાજીબાને તેઓનો દીકરો એ રવેસે ઇસ્કોલનો અનુભવ શીખાડવા મોકલી આપવામાં અંતે ફતેહમંદ થયો. તેવણે 'વેકેશન' (છુટી)માં આપેલું લેશન તો જરા બી કીધું નથી—બલકે કોથરામાં શું શું ચોપડી હશે તેની બી તેવણને જરા ખબર નથી, તો તેવણ બચારાનું સ્કુલમાં હવે થશે શું ?

પ્રકરણ ૬ ઠું.

મુંબઇથી પુના.

બુજોર્ગ શેઠ ભીખાજી પોંહોંચાજી ચીલબુલ્યા અદીના ચદણ ચેરા અવતારમાં નીશાળનો અનુભવ જાંણે 'રીવાઇઝ' કરવા નીકલી પડયા હતા, અને તેથી તેવણના પગનાં ગુઠણ જેટલા તેવણના દીકરાના પાંચ પંદર દોસ્તો સાથે તેઓ ખોલા ઉપર સ્લેટ ચોપડીનો તોબરા જેવો એક કોથરો લઈ હમણાં મુંબઇથી પુનાની મુસાફરીએ નીકલેલા હતા. તેવણનો તે હાલ રડતાને રમુજથી પેટ ધરીને હસાવે ને હસ્તાને દયાથી જાર બેજાર રડાવે તે કીસમનો હતો. તે વખતનું તેમનું મોં તેવણનાં સદાનાં દાહયાં પાકાં બુજોર્ગ અનુભવી મોં કરતાં વીકટોરીયા ગારડન માંહેલા એકાદ પાંજરામાં પુરેલા ચીમપાનઝીનાં મોંને વધારે મલતું હતું. અફસોસ, તેવણ પોતાનાં શેહેર ઘેરમાં કેવી સત્તા અને સ્વતંત્રાથી, કેવા રોબ અને ધાક-

થી, કેવા આરામ અને નીરાંતથી રહેલા હતા, ને આ તેવણના મરતે દહાડે તેવણ બચારાપર કેવો નહીં ઘટતો, નહીં ધારેલો ધરક ધુજારો ! મોટાં માયો કેહે તેમ તેવણનાં કરમની લખતી મરે તે તેથીજ તેવણપર બુઢાપામાં આવો ગજબ ગુજરતો હતો.

મસજીદ બંદર, ભાયખલા, ચીંચપોગલી અને બીજાં અતરેની હદનાં સ્ટેશનો પવનની પીઠ પર પસાર થઇ ભીખાજીઆની નજર આગલથી ઉડી જવા લાગ્યાં, ને વખતના વધારા ને પગપેસારા સાથે તેઓ પુના તરફ વધારે ને વધારે ઘસડાઇ જવા લાગ્યા. માસ્તરના ધાકથી ગાડીમાં કાંઇ ગરબડ હતી નહીં. જાંણે ખસરૂ ખીસકોલી, મેલ્લી મેંઢી, પેસુ ભેંસ કે માકુ ચેન જેવા અદીના ત્યાં એકઠા થયલા ગોડીયાઓનાં પેટમાં કલેજીજ ન હતી.

માસ્તરે ભાયખલા મુકતાંજ તે દીવસનું ડેલી કાઢી અધેલો મારી વાંચવા માંડયું હતું, એટલે તેનો દાખલો લઇ કોઈ હસાબ ગણવાને મસે હાલી સ્લેટપેનનો ખુરદો કરતા હતા તો કોઈ ચોપડીમાં માંથુ ખોસી વાંચવાને મસે નીરાંતે ઉંઘાતા હતા—કે જ્યારે કોઈ વધારે હીંમતવાંનો ગાડીની બાહેર દેડકા પેરે દોકીયાં કાઢી ગુપચુપ ખુદરતનો રમણ્ય નકસ નીહાલ્યા જતા હતા.

અંતે ગાડી ત્રણ વાગતે કલ્યાંણનાં સ્ટેશનપર પોંહોંચી ત્યારે માસ્તરે ગાડીમાં ચા મંગાવી, અને પોતાને ખરચે સર્વને ચા પાઇ જેમાં ભીખાજી શેઠને બી ફાલો આપવામાં આવ્યો. તેવણનાં ગલાંમાં તો જાંણે ગાંઠ થયા હતા, ને ખાવાનું પીવાનું ઝેરની પેરે અટકી રેહ તેવું હતું, પણ તોબી માસ્તરના ધાકથી ધ્રુજીને તેવણે અકરવકરે તે ચાનું કપ પુરૂ કરી દીધું.

તે સ્ટેશન મુકવા પછી માસ્તરે પેપર બંધ કીધું, ને પોતાના સાગરેદો સાથે તાહેલાં ચલાવ્યાં. "હવે તમો લોકને મારાથી ઘણી છુટી અપાશે નહીં," તેવણે હસીને કહ્યું. "અદી તારા પપા આપણે વેકેશન આપીએ છીએ તેની ઘણાજ વિરૂધ્ધ છે, ને તેજ પ્રમાણે તારા બે ચાર દોસ્તોના પીતાઓ પણ તેથી નાખુશ થાય છે, તેથી હવે તમોને મે વેકેશન આગલ પેઠે આપવાનો મારો એરાદો નથી."

"ઓ યસ માસ્તર, એ તમારાં વેકેશન ફેકેશન બધું હંબગ છે," ભીખાજીઆને એકદમ માસ્તરની એ વાતથી ક્રોધ ને શુર છુટી આવ્યું, તેથી તેઓ પોતાનું છોકરવનપણું ભુલી જઇ બોલાઠ્યાં.

પોતાની ખુજરેગીની ભટાઇ બતાવા પડયા. "હું અસલથી એ હંબગની વિરૂદ્ધ છું. સત્યાનાશ ગીઆ દુકતાઓને એથી હરાંમખોરી પાયછે ને માયબાપોનાં ઘેરમાં તેઓ મરકી જેવા થઈ પડે છે. નો, આઈ વોંટ ટોલરેટ ઈટ, માસ્તર. હું એ વીશે ટાઇમ્સ ને ગેઝેટમાં કારસપોંડંસ કરી એ હંબગનો અટકાવ કરાવા માગુ છું."

એક જાંણીતો ધરફાડુ ચોર લોકોના જાંન માલની સલાંમતી વીશે નફ્ત નાંકે ભાશાંણ કરવા ઉભો રહે તે જેટલી તેનાં સાંભલનારાંઓમાં અચરતીની અસર પેદા કરી શકે તેથી વધુ અસર-ખરી રીતે બોલીએ તો લાખ ઘણી વધુ અચરતી ભીખાજીબાનાં એ જોસભર ઝનુની ભાશાણથી તેવણના સાંભલનારાઓપર થઇ. માસ્તરે તો એ ભાશાંણનો શો અરથ કરવો તે તુરત સમજી નહીં શકવાથી અચરતીથી ડોલા ફાટી જોયાજ કીધું. પણ પોરયાઓ? તેઓ જો એમ સમજતે કે અદી ખરાં દીલથી માસ્તરને એવી નજીસ સલ્લાહ આપેછે તો તેનાં હાડકાં પાસરાંનો ખુરદો કરવાને તેઓ તુરત મનમાં નક્કી કરી મેલતે, પણ તેઓએ નાધકલા અદીને એવો સારી રીતે વેડેલો હતો કે તેઓ તેનાં પાખંડ પીછાંણતા હતા, ને તેથી તેઓ સમજ્યા કે અદી આજે હદ બાહેર જઇને માસ્તરને ચઢાવી આપે છે—બલકે બનાવે છે; એમ સમજી ભીખાજીબાનાં એ બોલવાથી મનમાં ધુમ ગમત પામી એ તમાસો આગલ વધારવા તેવણને તેઓએ છુપી આંખપર આંખ મારી, પણ ભીખાજીબા તેઓની તે છોકરવાદી નીશાંણીઓ કાંઇ સમજ્યા નહીં. તેઓ ઉસ્કેરાઈજ એવા આવેલા હતા કે તેઓએ તે નીશાંણીઓ જોઇ બી નહીં.

અંતે માસ્તર પોતાની અચરતીની એકાદ પલની બેફ્રાંમીમાંથી ખબરદાર થયો, અને દોલા કાઢી કહ્યું, "તારૂં એવું ડાહપણ મને નથી જોઇતું, અરદેશર. ફ્રીથી મારા આગલ એમ દાહયો થતાં તપાસજે," અને પછી જાણે આ નાખુશ વાતથી તે ટોલાંમાં બેદીલી પેદા કરવા તે નહીં માંગતો હોય તેમ તેણે એક નાહના છોકરા તરફ ફરી કહ્યું, "અને તેં આએ તારાં વેકેશનમાં શું શું ગમત મેલવી, નસરવાંન?"

"સાહેબ, એક દહાડે હું મારા ભાઈ સાથે વેલપીનો કુંતરાં વાંદરાનો નાટક જોવા ગયો હતો," નસરવાંને માસ્તર એ જવાબથી રાજી થશે એવી કાંઇક ખુશીની ખાત્રીથી કહ્યું.

"વેલ ધેટસ ઓલ રાઇટ," માસ્તરે ખુશ મીજાજે દાઢી પસવારતાં કહ્યું, "નાટકમાં જવાથી કાંઇ બગાડ થતો નથી—"

"નહીં ?" ભીખાજીબાથી માસ્તરનું આ મત નહીં ખમી શકાવાથી તેવણે ગુસ્સામાં ઉછલી પડી કહ્યું. "માસ્તર, યુ ટાક અટર નોનસેન્સ ટુડે. દુકતાઓને નાટકફાટક કેવા જોવાના હોય ? નાટક જોએ ત્યારે શીખવામાં ધ્યાન કેમ લાગે ? અનડીડ—"

"હવે આએ તુંને ચેતાઉંચ," માસ્તરે હવે વલી વધતી જતી અચરતીથી અરદેશર (?) ને સાંભલી લઇ ઘણાજ હડરાવી નાખનારા ગંભીર રોષથી કહ્યું—કે જ્યારે બધા છોકરાઓ આજે અહી માસ્તરને 'બુમ પડાવા'ને જે ભારે હીંમત કરતો હતો તેની મનમાં વાખ વાખ કરતા મોંહે રૂમાલ દાબી અંદરખાંને બુમ હસ્તા હતા— "હું તુંને ચેતાઉંચ કે ફરીથી મારાં મતની સાંબે એક અવાજ કાઢયો તો આએ લાકડીથી અહીંજ બરડો ફાડી નાંખશ."

ભીખાજીબા દબાઇને ચુપ બેઠા.

તેવણે જોયું કે કાચું કપાયું. તેઓએ માસ્તરને જ્યાં ત્યાંથી રાજી રાખવા જોઇએ, તેને બદલે તેઓએ તેની વિરૂદ્ધ મત આપી તેને જાસ્તી ચીડ ચઢાવી હતી, જેથી પુને પોંહોંચતાંજ ખરો ખુલાસો કરી ઘેર પાછો ફરવાનો તેમનો હેતુ બર લાવવાને તેમને ઘણું કઠણ પડશે એમ તેમને ભય થયો. એટલા વાસ્તે હવે ટક જોઇને માસ્તરને વધારે સારી સારી વાતોથી રસ્તે જતાં પટાવી લેવાનો ઠડાવ કરી તેવણ ચુપ બેઠા.

બીજા હાથપર માસ્તરે જોયું કે આએ દુકતો આજે ધાકતું કશુંબી ધ્યાન કરયા વના મારૂં પાકવેવા પડયો છે એટલે તેણે પોરયાઓ સાથે વાત કરવાની પડતી મેલી, અને પાછો પેપર લઇને બેઠો.

ભીખાજીબાએ ધારયું કે હવે માસ્તરને પતાવવા હું મારી એક વેપારી તરીકેની હોસ્યારી બતાવી દઉં, કે પછી જ્યારે હું એને જાહેર કરશ કે હું અવલ ને અસલ ભીખાજીબા છું ત્યારે એની તે વીશે ખાત્રી થયા વના રેહશેજ નહીં. એમ ખ્યાલ કરી તેવણે ચલાવ્યું.

"એ શું આજનું ટાઇમ્સ કે, માસ્તર સાહેબ ?" તેવણે પુછયું.

માસ્તરને મીજાજમાં પણ હાનું દોકું ધુણાવ્યા વના ચાલ્યું નહીં.

"એમાંની આજની પેહેલી આરટીકલ વીશે શું ધારયું, માસ્તર ?" તેવણે પુછયું. "રૂના અમેરીકાના પાક વીશેના એ એડી-

ટરના વીચારો હું સ્વીકારી શકતો નથી, કેમકે હજી બરોનો છેલ્લો રીપોરટ બાહેર પડયો નથી, ને તે સતાવાર રીપોરટથી ત્યાંના પાકને હાંણી પોંહોંચેલી જાહેર થાય નહીં ત્યાંવેર હિંદુસ્થાનના પાકનો—"

માસ્તરની હવે પુરી ખાત્રી થઇ કે આએ દુકતો છેલ્લી છુટીના અરસામાં 'ડાહયો કાગડો' થતાં શીખી આવ્યો હતો, અને રૂના પાક વીશે કાંઇ પોતાના ઘરડા વેપારી બાપને મત આપતાં સાંભલ્યો હશે તે જાહેર કરી હમણાં વલી ડાહયો થતો હતો, પણ એ કાંઇ એવો વાંક નહીં હતો કે જેને વાસ્તે તે તેને ૫ટકાવી શકે, તેમજ તે ટ્રેનમાં ગોટ્યારૂં કરવા બી નહીં માંગતો હતો વાસ્તે તેણે પાછો ઘણાજ ગુસ્સાની ઢપે ભીખાજીબાને તેવણની ભરાઇમાં અટકાવી નાંખી કહ્યું, "રૂના પાક વીશેનું તારૂં મત હું માંગુ ત્યારે મને આપજે. હમણાં તારૂં મત મને જોઈતું નથી. ચોપડી ઉંઘાડ ને લેશન ઉપર ધ્યાંન આપ."

માસ્તરનાં એ ફરમાનનો રોબજ એવો હતો કે ભીખાજીબાને અરધે રડેલે હાલે કોથરામાંથી એકાદ ચોપડી ખેંચી કાઢી અંદર માંથું ખોસ્યા વના ચાલ્યું નહીં. "મુવો એ," તેવણ બચારાએ મનમાં બલાપો કીધો, "હું જે બી બોલુંચ તેનું એને ઝેર ચઢેચ. નખ્ખોદ ગીયાને મારૂં બોલેલું ગમતુંજ નથી."

વલી ત્રેનમાં થોડો વાર ચુપકીદી ચાલી, પણ 'અદી'ની આજની ઢપપરથી છોકરાઓ ખુશીભરેલી વકી રાખતા હતા તેમ ઘણો વાર નહીં. "માસ્તર," ભીખાજીબાએ થોડે વારે ખરાં દીલના કંટાલાથી કહ્યું, "ખોદાને વાસ્તે તમારા હાથ આગલની બારીનું કાચનું ફાલકું ચઢાવો. તે તરફથી પવન બરાબર મારાં મોંપર વાગેચ, ને મારા દાકટરે મને પવન ઘણો તપાસવા કહયો છે."

માસ્તરને તંદરોસ્તીની વાત વચ્ચે આવવાથી તેની મરજી પ્રમાણે કીધા વના ચાલ્યું નહીં.

"માસ્તર," ભીખાજીબાએ વલી થોડે વારે જીવ કાઢી નાંખ્યો "આએ સાંબેવાલો દુકતો ખારાં કીધેલાં ખાટાં બોર ખાએચ. તમો શું તમારા છોકરાઓને એ ખહી પેદા કરનારૂં ઝેર ખાવા દેઓ છો? હમણા તમારી નજર ચુકાવીને એને બે ત્રણ મોઢામાં મારતાં મેં જોયો."

"પેસ્તનજી," માસ્તરે તે છોકરાને ઘણા ગુસ્સાથી પુછ્યું, "તારાં મોંઢાંમાં શું છે?"

"ન–નહીં સાહેબ," પેસતનજી (પેસુ ભેંસ) ગભરાતાં ગભરાતાં બોલ્યો, "એક બોર છે."

"થુકી નાંખ એકદમ, ને ગજવાંમાં હોય તે બી ફેંકી દે બારીની બાહેર," માસ્તરે હોકમ કીધો જે હોકમ પેસુને બજા લાવ્યા વના ચાલ્યું નહીં.

પણ આઇનો ખાર બાબુએ લીધો. પેસુની 'ચારી' ખાવાથી બીજા બધા છોકરાઓ ગુસ્સે થયા, ને તેથી ભીખાજીબાની પાસે જે માકુ ચેન બેઠેલો હતો તેણે ભીખાજીબાના નરામાં માસ્તર નહીં જોય તેમ કકડાવીને એક લાત ઝારી કાઢી.

ભીખાજીબાએ તો તેથી બકરૂં અરડાય તેમ બરાડ મારી. "માસ્તર," તેવણે છેરાઇ પડીને કહ્યું, "આએ હેવે મને લાત મારી ને મારો નલો ભાંજી નાંખ્યો. ઓ! અરે!"

માસ્તર ઉઠીને આગલ ગયા.

"શું તેં ઘધેડાંનો ભાગ ભજી બતાવ્યો?" માસ્તરે માકુચેનને સવાલ કીધો—ને તે પોતાનો વાંક નામુકકર નહીં જઇ શકયો એટલે તેને સ્કુલમાં જઇ તેના કલાસમાં ચાલતી પોએટરીની ચારસો લાઈન સારા હરફે ઇમપોઝીશન તરીકે લખી કાઢવાની સજા થઇ.

આથી ભીખાજીબાના અગત કરીને બે નવા દુશમનો થયા; એક તો પેસુ ભેંસ ને બીજો માકુ ચેન!

પ્રકરણ ૭ મું.

ભીખાજીબાના ચીલબુલીયા દુશમનો.

પુનાનાં સ્ટેસનપર સઘલા રાત્રે ઉતર્યા ત્યારે બને તો માસ્તરને ખરી હકીકત સાંજ એકાંતમાં કહી દઇ ઘેર વલતી ટ્રેનમાં પાછા ફરવાનો ભીખાજીબાનો એરાદો હતો, પણ તે દીને કાંઇ તેહેવાર હોવાના સબબે જેટલી જોઇએ એટલી ભાડુતી ગાડી સ્ટેસન આગલ મલી આવી નહીં, ને તેથી માસ્તરનો મીજાજ હાથથી ગીઓ તેવામાં તેમ કરવાને તે બુઢા શેઠયાની હામ ચાલી નહીં.

"હવે બીજો ઉપાય નથી," માસ્તરે અંતે ચુકવ્યું. "મોટા છોકરાઓને ચાલીજ જવું પડશે. ખરશેદજી તું, મેહેરવાંનજી અને અરદેશર તમે ત્રણ જણાઓ ઘેર ચાલતા પોંહોંચો, અને બીછાંણાં વગેરે બરાબર તૈયાર છે કે નહીં તેની તલ્લાસ કરો ; અમો પછવાડે આવી પોંહોંચીએ છીએ."

ખસરૂ ખીસકોલી ને મેલ્લી મેંઢીને એ વાત ઘણી પસંદ આવી. માસ્તરની નજરથી દુર તેઓને એકલા જવાનું ફરમાન થયું, એટલે આખે રસ્તે રમતા ને મઝા કરતા જવાનો તેમને હરખ થયો, ને તેથી માસ્તર તે હોકમ કરીને પીઠ મરડી બીજી ગોઠવણો કરવા ચાલતો થયો તેની પછવાડે દોડીને ભીખાજીબા તેને 'નહીં ચાલી શકાશે" તે કેહવા જતા હતા તેટલાં તેને ઘસડીને સ્ટેશનની બાહેર લઇ ગયા.

"એ બી ઠીકજ છે," ભીખાજીબાએ તુરત મનમાં વીચાર કીધો. "આએ બે છોકરાઓને હું એકાંતમાં રસ્તા ઉપર મારી ખરી હકીકત કહી દઉં તો એઓ કદાચ મને મદદ કરશે—" અને તેથી તેઓ હવે તે છોકરાઓને રાજી રાખવા તેમની સાથે ખુશીથી ચાલ્યા.

પણ નખ્ખોદ ગીઆ ખસરૂ ખીસકોલી ને મેલ્લી મેંઢી કાંઇ ચાલતા ન હતા. તેઓ તો અકેક હાથમાં બુઢા ભીખાજીબાનું અકકે પાંખરૂં પકડી તેમને દોડાવતા--ઘસડતા જતા હતા. "અરે બાપુ હલવે," ભીખાજીબાએ તેથી હાફતાં હાફતાં માગી લીધું, "મારો દમ ભરાઇ આવ્યો-મારાથી ચલાતું નથી."

"ત્યારે બચ્ચા લોકોની ચારી ખાતાં તુંને શરમ નહીં આવી ?" ખસરૂએ તેવણને હવે એક ધાતકી ઢીક મારીને કહ્યું.

"સબર, સબર ખસરૂ," મેલ્લી વચ્ચે પુરાયો, "એને ખુલાસો પુછીએ. "હું એમ પુછું બચ્ચા અદી કે તું પોતે ઢગલા ઢગલા બોર ખાએચ, લોકોને ઠરાઠર લાત મારેચ ને કરડેચ તેનું કંઈ નહીં કે જે તેં પેલા બીચારા માકુ ને પેસુને ફસાવ્યા ?"

"અરે યારો તમે કાંઇ દેવાના છેઓ ?" ભીખાજીબાએ કગલીને કહ્યું ; "તે ખાટાં બોરના વાસથી મારૂં બધું મોંહું અમરાઈ આયું તો હું ફરીઆદ નહીં કરૂં ? ને વલી પેલા કોઈ દેવે મને એવી લાત મારી કે મારૂં બધું ગુંઠણ છોલાઇ ગીયું તો હું તે ખમ્યા તે

કેમ કરૂં ? તે કરતાં તમે કેહોય જે હું બોર ખાઉંચ ને લોકોને લાત મારૂંચ ને કરડુંચ પણ તેમાં બી તમારી મોટી ભુલ છે. હું પોતે–"

"અરે બેસ બેસ, હજાંમ," મેલ્લીનો હવે મીજાજ જવાથી તેણે ભીખાજીબાનાં ડોબરાંમાં એક મુક્કો લગાવી કહ્યું—કે જે જરબે તેવણના ઘીલા થઇ રહેલા દાંતમાંથી પાંચ પંદર તુટી નહીં પડયા એ એક મોજેજો થયો. "તું જાંણે કે એવી તારી ચાલ અમે ખમી જઈશું એમ કે? હં !"

"જો બચ્ચાઓ તમે હાથ ચાલાકી કરશો તે નહીં ચાલશે," ભીખાજીબાએ પડેલી મુક્કીથી થતી કલ જેમ તેમ ખમતાં બુમ પાડી કહ્યું—"હું તમોને પોલીસમાં ઘસડશ—તમારા બાપ પાસે ફરીઆદ જવશ."

"હાથ ચાલાકી ?" મેલ્લીએ તીરસ્કારથી કહ્યું, "બચ્ચા તારાં હાડકાં ભાજી નાંખશું ; નહીં તો હમણાં ને હમણાં વચન આપ કે તું આગલ હતો તેવોજ અમારો મલ્લો થશે, ને કદી કોઇની ચારી ખાશે નહીં."

ભીખાજીબા એવું વચન કેમ આપે ? ત્યારે તો અસલી અરદેશર તેવણજ છે એમ સીદ્ધ થાય, એટલા વાસ્તે તેવણે એવું વચન આપવા ના પાડી, અને તેઓને સમજાવા માંડયા, પણ તેઓએ તો તેવાં તાહેલાં સાંભલવા સાફ ના પાડી. બસ હા કે ના તેજ તેઓને જોઇતું હતું. ને તોબી હજી ભીખાજીબાએ વચન આપવા આનાકાંની કરી એટલે તેઓએ તેવણને ધોબી ઘાતપર કપડાં કેમ સુકાયછે તેનો અભ્યાસ કરાવા માંડયો. મેલ્લીએ તેવણના પગ પકડયા, ને ખસરૂએ તેવણનું માંથું પકડયું, ને તેવણને હવામાં ઉંચકી કપડાં સુકાવે તેમ હીલવવા માંડયા.

ગરીબ બચારા ભીખાજીબા ! તેવણનો ફેંટો ઉડી ગીયો, ને હોસકોસ લેવાઇ ગીઆ. તેઓએ ઘણા કાલાવાલા કીધા, ને અંતે જેવા તે બે તોફાંની બારકસોએ થાકીને તેઓને છોડયા કે તરતજ તેવણ ફેંટો ઉપાડી તે સેહેતાનોની સોડમાંથી જેમ નહસાયું ને દોડાયું તેમ સ્કુલ તરફ દોડયા. તેવણને સ્કુલ ખબર હતી. પોતાના દીકરાનો અભ્યાસ તપાસવા ત્યાં તેવણ આગલ અવારનવાર આવ્યા હતા, અને તેથી જ્યારે દોડતા દોડતા તેવણ સ્કુલ પાસ પોંહોંચ્યા, ત્યારે એટલા હાંપી ગયલા હતા કે બાહેરનો દરવાજો બંધ હતો તે ઠોકવાને બી તેવણથી બની શકયું નહીં.

એટલા વાસ્તે તેવણ લગાર દમ ખાવા થોભ્યા તેટલાંમાં તેવણના શત્રુઓ તેવણને આવી મલ્યા, ને ઘણીક વધારે સતાવણીઓ તેવણને કરીને પછી તેઓ બારણું ઉંઘડાવી અંદર ગયા.

માંણેકજી માસ્તરનાં ધણીઆંણી ખરસેદબાઇ તેઓને બારણાંમાંજ મલ્યાં. તેવણ અઢાર ઉંમરનાં મમતાલુ દીલનાં બઇરાં હતાં. તેવણનો સઘલા છોકરાઓપર ઘણો પ્યાર હતો, અને તેથી તે બે છોકરાઓ જયારે વલી ગાય જોવા અને શાંણુ સલુકના થઈ 'અદી'ને લઈ અંદર ગયા ત્યારે ખરસેદબાઇએ તેઓને ઘણો પ્યારભરેલો આવકાર આપ્યો—એટલુંજ નહીં પણ પોતાના સરેસ્તા પ્રમાણે છોકરાઓને વાંકા વલી એકેકી ચુંમી લીધી.

પણ ભીખાજીબાને તો એમ ચુંમી આપતાં બરકે પાણી ઉતરયું. તેવણ બી કાંઇ બુચા હતા જે ચુંમી આપે? પેલા માણેકજી માસ્તર જો ખરી વાત ને તેવણની ખરી ઉંમર જાંણે તો તેવણને તેની બૈરીએ ચુંમી લેવા ખાતર તે તો ઝેરજ ફાકે!

ખરસેદબાઈએ તેઓને સ્કુલરૂમમાં સરેસ્તા પ્રમાણે મોકલી આપ્યા કે જયાં બીજા ઘણાક છોકરાઓ આગમચથી આવેલા એકઠા થયલા હતા. તેઓની આગલ જઇને ખસરૂએ ને મેલ્લીએ ત્રેનમાંની અદીની ચાલની ફરીઆદ કરી, એટલે સૌએ બચારા ભીખાજીબા સાથે મોનાં ચઢાવ્યાં, ને બની તેટલી તેઓએ તેમને નવી હેરાનગતીઓ બી કરી.

તેવામાં માણેકજી માસ્તર બાકીના છોકરાઓ સાથે આવ્યા, અને પછી ખાનું તૈયાર થયું એટલે માસ્તર છોકરાઓને લઈ જમવા બેઠા. પોતાના દીકરાને માટે તેઓ ખોબો ભરીને એ માસ્તરને રૂપ્યા આપતા હતા, કેમકે ખાવાપીવાનું બી એ માસ્તરનેજ માંથે હતું, ને ભીખાજીબાએ બેશુમાર અચરતી વચ્ચે જોયું કે તેવણ ધારતા હતા તેથી ઉલટી રીતે ત્યાં આપવામાં આવતું ખાનું તદન કંગાલ અને હાલહવાલ હતું. તેવણને તો ગલે બી નહીં ઉતરયું! ગરીબ બચારા તમામ ભુખા ઉઠયા.

અને હવે સૌને રાતોરાત તો સુવાના ઓરડામાં જવાની રજા મલી. સુવાના ઓરડામાં છોકરાઓ ગમે એમ ધીંગાણું કરી શકતા હતા, અને તેથી સૌએ એકમત થઇ ચારયા અદીની ત્યાં સારી રવેસે ખબર લેવાનું ઠડાવ્યું હતું. ભીખાજીબા તે વાત સમજી

ગયા હતા, ને તેથી તે નાઘલા હેરેમનો સાથે એકલા પડવાને તેવણ બીહીતા હતા, વાસ્તે તેવણે સુવા જવા પેહલાં માસ્તરને સઘલી ખરી હકીકત કહી પછી ત્યાંથી ને ત્યાંથી ઘેર પાછા ફરવાનો ઠેડાવ કીધો.

માસ્તર બેડરૂમના ઉંબરમાં આવી ઉભા, ને સરેસ્તા પ્રમાણે દરેક છોકરાઓ તેવણુને 'ગુડ નાઈટ' કરી અકેક પછવાડે તે કુસાદે ઓરડામાં જતા રહયા. ભીખાજીબા ખાખસુસ પછવાડે પડયા, ને જ્યારે બધા અંદર જઇ રહયા ત્યારે તેવણ માસ્તર આગલ ગયાં.

"માસ્તર સાહેબ," તેવણે બીહીતાં બીહીતાં ચલાવ્યું, "મારે કાંઇ માંગી લેવું છે."

"જો તું ત્રેનમાંની તારી મુરખ ચાલો માટે માફ માંગવા મને ખોટી કરતો હોય," માસ્તરે કહ્યું, "તો તેથી હું ખુશી છું, ને તુંને માફ કરૂં છું. હવે પછી તપાસજે"—અને તેઓ જતા રેહતા હતા.

"અરે નહીંરે માસ્તર," ભીખાજીબાએ પછવાડે દોડી કાલાવાલા કરી કહ્યું, "હું માફ નથી માંગવાનો—એટલે હું–આપરે છે તે–હું એમ કેહેવા માંગું છું—હું કેહું છું—" અને બચારા ભીખાજીબા તમામ ગુંચવાઇ ગીયા. તેવણથી આગલજ ચલાયું નહીં!

"જા તું આજે હમણાં તો જઈને ઘોંટાઇ જા," માસ્તરે આજની અદીની નવાઈ જેવી ચાલોનો શો અર્થ કરવો તેથી ગુંચવાઈને હવે વલી ગંભીર થઇ હોકમ કીધો--ને ભીખાજીબા હીંમત હારી ગુપચુપ રડમસ જેવા સુવાના ઓરડામાં ગયા.

તેવણુને જોતાંજ તે તોફાંની દુકતાઓએ તેવણુને ઘેરી લીધા. તેવણ વધારે ચારી ખાવા પછવાડે રહયા હતા, એમ તેઓનાં મનમાં આવ્યું હતું, અને તેથી સુવા પેહેલાં તેવણને તેનો સારી રવેસે સવાદ ચખાડવાને સોએ એકસંપ ને એકમતથી ઘાતકી ઠડાવ કીધો.

પ્રકરણ ૮ મું.

વધતાં સંકટો.

તે આખાં ઘેરમાં તે એક ઘણો મોટો કુસાદે ફરતી બારીઓનો હવાવાલો ઓરડો હતો. તેમાં હાસ્પીટાલોમાં હોય છે તેમ બીછાંણાં.

ગોઠવેલાં હતાં, ને તેજ ધોરણ ઉપર છોકરાઓને સુવાની ગોઠવણ કરી આપેલી હતી.

ભીખાજીબા જેવા એ ઓરડામાં દાખલ થયા કે તે નાધલા હેરેમનો જેઓ તેમની વાટ જોતા ખોટીજ હતા તેમણે તેવણને ઘેરી લીધા, અને સૌએ પોતાને બંગ ફાવતી સતાવણીઓ જારી કીધી. કોઇએ ધીક મારી, કોઇએ ટપલો મારયો, કોઇએ આંટી મારી કોઈએ આંચકો મારયો, કોઇએ ઠોલટબરાક કરી, ઇત્યાદી.

પણ એ તો હજી દીબાચો થયો. એ નાધલી સતાવણીઓ તો મોટી સતાવણીઓની શરૂઆત હતી, કે જે સતાવણીઓ સઘલી અતરે ઉતારી અમારાં દયાલું વાંચનારાંઓનાં દીલ જાસ્તી દુ:ખવશું નહી. એટલુંજ કે તેઓએ ભીખાજીબાનો ગાંસડો બાંધ્યો, તેવણના પોકારો ને બુમોથી ધુમ ગમત પાંમીને ભારે હસાહસ વચ્ચે ભારવટીયા સાથે ચાદરના છેરા બાંધી ઝોલી બનાવીને તેમાં તેવણને સુવાડયા અને મોટી મોટી હીંચ નાખી, અને એવા ચીબાવલા પ્રકારની અનેક ગમતો કરી. અંતે જ્યારે રમતાં રમતાં તે નાધલા હેરેમનો થાકયા ત્યારેજ બચારા ભીખાજીબાનો છુટક થયો, ને જ્યારે તે સેહેતાંનો પોત પોતાની જગ્યાપર થાકના મારેલા ઘરાંઘર ઘોરવા પડયા, ત્યારે ભીખાજીબા ગુસ્સાથી અને ખીજવાતથી હજી રગેરગ ધ્રુજતા એકાદ ઘોલ્યાતલે ઠાલી ભોંયપર પડી પોતાનાં કરમને રડતા હતા!

ખુદા એવું દુ:ખ દુશમનને બી નહીં બતાવો! કેવો બુઢો શેઠયો—ત્રણ ત્રણ બચ્ચાંનો બાપ તેના પર આએ કેવો નહીં માનવામાં આવે તેવો જુલમ! અરેરે, ગઈ કાલે રાત્રે અત્યારે તો તે પોતાનાં મકાંનમાં કેવાં સુખથી પોતાના છતર પલંગપર પોઢેલો હતો, ને આજે બચારાને કકડતી ઠંડીમાં ઓઢ્યા પાંથરયા વના ઠાલી ઠંડી ભોંય ઉપર ને તે બી વલી દુકતાઓના ઘોલ્યાતલે ભરાઇ છુપાઇને પડવું પડયું હતું!

અંતે જ્યારે ભીખાજીબાએ બધાને સારી રવેસે ઘોંટાયલા જોયા ત્યારે જઇને એકાદ કોચપર પડયા ખરા, પણ બચારાને ઉંઘ આવી નહીં, અને તેથી હવે સહવારે માસ્તરને પોતાની ખરી હકીકત કેમ કેહવી—કેવી રીતે શરૂ કરવી કે જેથી તેને સાંભલવાનું દીલ થાય તેનાં વાકયોની ગોઠવણી ને રચણા કરતાં તેવણે તે રાત સાવ કોરા ઉજાગરાની પુરી કીધી.

સહવારે તેવણ સૌથી વેહેલા અને સૌથી પેહેલા ઉઠયા. તેવણે વીચાર કીધો કે પછી તે હેરેમનો ઉઠશે તો વલી હજારો બેજારી આપશે, તેથી તેવણ તેઓ ઉઠે તે આગમચ તૈયાર થઇને માસ્તરને હેઠે જઇ પકડવા માંગતા હતા, કે જ્યાં પેલું તૈયાર કરી રાખેલું ભાશાંણ એકદમ કરી દઈ હેઠેથી ને હેઠેથી તેવણ ઘરે ચાલતા થાય.

પણ હેઠે તેવણ ઉતરયા ત્યાં એક નવી પીડા પગે વલગી. માસ્તરની એક દીકરી હતી-વરસ અગ્યારેકની ઉમરની, ને તેની સાથ નાઘલા અદીને ઘણીજ દોસ્તી ને ઘણાં દરાંપરાં હતાં, તે એટલે સુધી કે તે બંને ચેરાં બુચાંઓએ દહારેવારે સાથે અદરાવા પરણવાનું બી નક્કી કરી મેલેલું હતું, ને તે છોકરી ભીખાજીબાને અદી સમજીને સરેસ્તા પ્રમાણે ઘેલી ચેરી વાત કરવાને દોડી આવી. આથી ભીખાજીબાનો જીવ તો એવો કમકમ્યો કે કેહવાની વાતજ નહીં. તેવણ બચ્ચાંઓ વાસ્તે તો સદાના સુગાતરા હતાજ, તેમાં આવી એક ચદણચાઇ જેવી દુકતી તેવણ સાથ અદરાવા પરણવાની ગાંડી ઘેલી વાત કરવા આવી એટલે તો હદજ વલી ગઈ. તેવણે તો પોતાના સદાના બુદ્દા રોબથી તે દુકતીને હરકાટી જરકાટી કાઢી, ને ઘરમાં જઇને રાંધવા સીંધવાનું ને સીવવા સાંધવાનું શીખવાપર ચીત લગાડવા તાકીદ કરી, પણ દીની (માસ્તરની દીકરી) તે માંનેજ શાંનું? તેણીએ જોયું કે મુવો અદી હવે કોઈ બીજી સાથે પરણી જવાનો થયો હોશે તે એમ કરીને પતરી જાય છે. ને ઓલખતો નથી કરી અખાડા કરવા માંગે છે. આથી તે નાંઘલી દુકતી તો ભાબરા ભુતની પેરે છેરાઇ પડી, ને ભીખાજીબા થરથર ધુજવા લાગ્યા કે આ નવાં કોટકમાં પકડાવશ તો વલી મારે વાસ્તે શું શું ધારવામાં આવશે? તેવણે દીનીને ઘણું ઘણુંબી સમજાવા માંડયું, પણ દીની મરે તે એકની બે થઈ નહીં. "ઓ તું મરે રે," દીની ભીખાજીબાને ઘરર દઈને કટકા બોરીને બોલી, "મુવા નહીં તો તારા વગર કાંહાં મારૂં ખાસરૂં બેસી રેહવાનું છે? મુવો ગીઓ ત્યારે તો ઘરાં ને પરાં કરીને ગીઓ તો, ને આયો ત્યારે તો જાંણે અજાંણી અમા!"

ટુંકમાં, દીની તે કીસમની એક ઉછાછલી અભણ છકેલી ઇતર દુકતી હતી કે જે બેહદ લાડ અને પ્યારથી તદન બગડી ગયલી હતી ને યા તો ઘણી સરખી ગાલબેલ દઈ જાંણતી હતી, અથવા તો

ઘણાં સરખાં ઘેલાં ચેડાં કાઢી જાણતી હતી. તે એક નસકારી એબીઅલ અવરદશા જેવી દુકતી હતી, ને ભીખાજીબા સાથે પરણવા અદરાવાનું ગલે પડવા આવી હતી!

ભીખાજીબાના દુશમનોમાં તેથી આ નાઘલી દીની દાકણનું નામ નવું નોંધાયું. તે તેના પાસથી ગેઇ, પણ "મુવા તું જોતો ખરો તુંનો કેવો સવાદ ચખાડુંચ તે" એમ ધમકી આપીને ગઈ.

ભીખાજીબા એથી વધતા ગભરાયા. "મારે માસ્તરને એ બધું વીગતે કેહવું ને સમજાવવું પડશે," તેવણ મનમાં બબડયા, "ને અહીંથી જેમ બને એમ જલદી નીકલી જવું પડશે."

પણ નાસ્તાનો વખત થયો ત્યાંવેર માસ્તર તેના ઓરડામાંથી બાહેર સસરયો નહીં, ને તેના ઓરડામાં જઇ તેને 'ડીસટર્બ' કરી તેનો ગુસ્સો હરી લેવાને ભીખાજીબાની છાતી ચાલી નહીં.

નાસ્તાને વખતે તેવણને ભુખ ઘણી લાગી હતી. ગઇ કાલ બપોરે તેવણે ઘેરમાં ખાધું હતું તેજ, બાકી રાતના તો તેવણ નાસ્તાને માટે ઘણા આતુર થઇ રહયા હતા. તેવણ પોતાના દીકરાના ખાધ ખોરાક માટે બેપરવાહ હતા, ને સ્કુલમાં તેને કેવું ખાવા પીવાનું મલે છે તે કદી જાંણવાની પ્યારથી કાલજી કરતા ન હતા, ને તે છતાં પોતાને વખતે તેવણ પેટ પુરતો ને સુકયાંણો નાસ્તો મેલવવાની ઉમેદ રાખતા હતા તે શું તેઓને મલશે?

નહીં. માંણેકજી માસ્તરને એ તેની બોરડીંગ સ્કુલમાં જે ખાસ્સ તડાકા પડતા હતા તે એ ખાધ ખોરાકીના લવાજમમાંથીજ હતા. તે છોકરાઓના બાપ પાસ એકના ચાર મુકાવતો હતો, ને છોકરાઓને પુરૂં એકબી નહી ખવડાવતો હતો. તેથી થયું એમ કે ભીખાજીબા નાસ્તાપરથીબી ભુખાજ ઉઠયા. નાસ્તાપર ફકત ખાટી બટ જેલી, રાતનું વધેલું કાંઇ શાક અને સુકી વાસી રોટલી સીવાયે બીજું કશું હતું નહીં, ને ભીખાજીબાને તો તે જોતાંજ ઉબક આવી. તો ખાવા કેમ ગમે? તેવણ બચારા તેથી વલી ભુખા ઠોકાયા!

પ્રકરણ ૯ મું.

નામોસી.

નાસ્તા પછી અરધો કલાક રમવાનો મલતો હતો, અને રમવાને વાસ્તે માસ્તરના મકાંનમાંજ પછવાડે એક ખુલ્લું મેદાંન આવેલું હતું. આ મેદાંનમાં ક્રીકેટ, ગીલ્લી દાંડા, લખોટા વગેરે દરેક પ્રકારની નીરદોશ રમત કરવા દેવાનો માસ્તરને રેવાજ હતો, પણ ક્રીકેટ ને એવી મોટી રમતો છોકરાઓ ઘણું કરીને સાંઝેજ રમતા, ને સહવારે તો કોઈ તે ચોગાંણમાં લેશન વાંચતા, કોઇ અમસ્થા ફરતા, કોઇ ટોલકીઓ થઇ વાત કરતા, તો કોઈજ રમતા.

ભીખાજીબાની ઘણી મરજી થઇ કે બધા છોકરાઓ ચોગાંણમાં જાય ત્યારે પોતે પછવાડે રહી જઇ માસ્તર સાથે વાત કરે, ને તેથી તેઓ પછવાડે રહયા બી ખરા, પણ માસ્તરે તેવણને 'ચાટ' કરીને હાંકી કાઢયા. "ચાલરે દુક્કર," તેઓએ ઘણા ગુસ્સાથી કહ્યું, "તું વલી આજે દાહયો દોહરો થઇને અહા શાંનો બેસી રહયોચ? નીકલ રમવા જા, ખાધા પછી એકસરસાઈઝની ખાશ અગત છે."

ભીખાજીબા નીચી મુંડીએ મનમાં માસ્તરને બે ચાર ચોપડતા ચાલ્યા, ને પોરયાઓએ ભીખાજીબાના 'કોરા' કીધા, એટલે તેવણને બરડે પાણી ઉતરયું. અરે, તેવણે કેવું ચાહયું કે હમણાંજ ડોલા ચઢાવીને દમામથી બધુ કહી દઈને ભપકાથી ઘેર ચાલતા થાય; પણ તેવણની જબાંએ દગો કીધો. તે ઉપડી શકીજ નહીં, ને માસ્તરના ધાકથી થરથર ધ્રુજીને તે પાંસઠ વરસના દોસાજી અરધે રડેલે હાલે તે ગુઠણ જેટલા પોરયાઓ સાથે રમવા ગયા.

તેવણ રમ્યા નહીં. તેવણ શું રમે? તેવણ બી કાંઇ બુચા હતા વારૂં? તેવણ એક ઝાડ હેઠલ બેસીને પોતાનાં કરમનો બલાપો કરવા લાગ્યા. આફીસમાં ગઇ કાલથી કેવું અંધેર ચાલતું હશે—ઘેરમાં પેલો*દુકતો કેવું ઢીંગાણું મચાવતો હશે તે ને તે વતરોગે એકથી એક હજાર વીચારો તેવણને ગુસ્સાથી ઘેલા બનાવી દેવાને બસ અને વલી બસ કરતાં બી વધારે હતા!

અંતે અરધો કલાક થવા પછી ચોગાંણને માંથેની ગેલેરીપર આવીને માસ્તરે પોતાના ઠઠરાવનાર રોબદાર સાહાદથી સર્વેને કલાસમાં જવાને હોકમ કરયો, ને દુકતાઓ ગરોગર પોતપોતાના કલાસ તરફ ચાલ્યા.

માસ્તરનો સાદ આજે કાંઇ ગુસ્સાની છપ બતાવતો હતો. પોરયાઓ તેના સાદની છપ પરથી તેનો તે દીવસ કેવો જશે તે હમેશ અનુમાન કરી શકતા હતા. જો તે ખુશીમાં હોય તો હંમેશ પાંચ મીનીટ આગમચથી પોતે એકલો (અથવા કદાચ પોતાનાં ધણીયાંણી સાથે બી) તે અગાસીપર આવી એક મુરબીને છાજતી મમતાથી મુછમાં હસ્તો તેમની રમત ગમતો તપાસતો, કે જે બધો વખત પોરયાઓનાં દીલમાં કુતરાં બીલાડાં દોડતાં, અને પછી ઠંડે કલેજે અને ખુશ સ્વભાવે "કલાસમાં!" એટલા બોલતો; પણ જ્યારે તે ચીરડાયલો હોય ત્યારે રડતા બરતા હોરાજીની પેઠે ખાધેલો કરડેલો અગાસીપર આવી તુરત "કલાસમાં!" એમ ગગડાત કરતો, ને ત્યારે પોરયા જાંણતા કે આજે માસ્તરનો 'કાંદો ખીલેલો' છે.

આજે તેમજ હતું. માંણેકજી માસ્તરનો મીજાજ આજે ગયલો હતો એ તેનાં પોકારવાપરથી સ્પષ્ટ સમજાતું હતું.

કલાસ ભરાયો, અને પછી એક પાદરીને છાજતી ગંભીરતાથી તેવાંજ ગંભીર અને દબદબા ભરેલાં કદમે માંણેકજી માસ્તર આવીને પોતાની ખુરસી ઉપર બીરાજયા.

"આપણે ઘણે દીવસે એકઠા મલ્યે છીએ," માસ્તરે હવે પોતાનું સુભાખીત ભાશાંણ ચલાવ્યું, "પણ લેશન ચલાવા આગમચ મારે એક બીજી બાબદ ઉપર ધ્યાંન આપવું છે."

પોરયાઓ હયાં ચોપડી બંધ કરી હાંસના જેવી ડોકી બાહેર કાઢી દરેક જણ આતુરતાથી સાંભલવા બેઠા.

"મારાં જાંણ્યામાં એક વાત એવી આવી કે જે મારાં માન્યામાં બી નહીં આવતે," માસ્તરે પાછું ચલાવ્યું, "પણ તેના ખાત્રીપુર્વક ખુલાસા ને ખરી સાબેતીઓ પછી મેં બેશુમાર અચરતી વચ્ચે તે વાત ખરી માંની છે, ને તે વીશે આજનાં લેશન હાથમાં લેવા આગમચ હું બોલવા માંગું છું."

યા ખુદા! ભીખાજીઆને વાસ્તે આ શું હર્ષીત સમાચાર? શું ત્યારે માસ્તરે તેવણની ખરી વાત અંતે કોઇ રીતે જાંણી? તે વીશે નહીં તો હમણાં એટલાં મોગમમાં તે કોણ વીશે બોલતો હોય?

"તમે જાંણોચ કે મારે ત્યાં ખાવા પીવાનું કાંઇ કમ નથી," માસ્તરે પાછું ચલાવ્યું, ને ભીખાજીઆએ બળાપો કીધો કે વલી સત્યાનાશ ગીયો એ જોભરવાની વાતપર ક્યાં છલાંગ મારી ગીયો—

"મારે ત્યાં ખાવા પીવાનું પુરતું છે તે છતાં જ્યારે મારા નીશાલીઆઓ મને નાફરમાન થઈ મને નાપસંદ ચીજોથી પોતાનું હોજરૂં ભરવા માંડે, ત્યારે તે વાંક ઠપકાનેજ લાયકનો નહીં પણ સખત સજાને લાયકનો થાય છે. મારો હોકમ તે મારા છોકરાઓને વાસ્તે એક કાયદા સમાન થવો જોઈએ, ને તેમ છતાં જ્યારે દુકતાઓ નાફરમાન થાય ત્યારે તેની સખત ખબર લેવાની મારી ખાશ ફરજ છે."

માંણેકજી માસ્તર અહીં પોતે પોતાનું દુ:ખ કાઢતો હતો. આગલ તેની નીશાલમાં કોઈ છોકરાએ ઘણાં ખાટાં બોર વગેરે ખાધું, તેથી તે પોરયાને ખહીની કસર લાગુ થઇ, જેનાં પરીણામમાં તે પોરયાના બાપે એ બોરડીંગ સ્કુલના માસ્તરપર 'ઝાડ તોડી પાડયાં.' તે દીવસથી માસ્તર ઘણોજ ચોંકેલો રેહતો હતો, ને સ્કુલમાં પેપરમીત, બોર વતરેગે બચ્ચાંઓને પ્યારી ચીજ ખાવાની સખત મનાઇ ફરમાવેલી હતી. એટલા વાસ્તે એ મનાઇ ઉપરાંત જો કોઇ પોરયો તે વાંકમાં સપડાતો તો ભવીશમાં વલી ઉપર કહ્યું તેવો "સીન" અટકાવા તે બને તેમ સખત સજા કરી તે વાંકની ખબર લેતો.

"પેસતનજી," માસ્તરે આટલા લાંબા દીબાચા પછી પેસુ બેંસનાં નામપર ગગડાત કીધો, "ઉભો થા. ગઇ કાલે રેલવે ત્રેનમાં આએ અરદેસરે તને ખાટાં સડેલાં કોહેલાં બોર ખાતો પકડયો હતો તે તુંને ખબર છે? મેં તેને માટે તુંને 'ઇમપોઝીશન' લખવા આપ્યું હતું તે કયાં છે?"

પેસુ બેંસ ધ્રુજતો ધ્રુજતો ઉઠયો. તેવણુ મઉલા જાંણુતા હતા કે ગાડીમાં વાત થઇ હતી તે માસ્તર વીસરી ગયો હોશે, પણ આએ રીતે વકી ઉપરાંત માસ્તરે 'ઇમપોઝીસન'ની માંગણી કરવાથી તેના ગુરા ગગરી ગયા.

"ન—નહીં મ—માસ્તર," તે જેમ તેમ બોલ્યો, "સ—સાહેબ, ન—નથી લખ્યું."

"તે નહીં ચાલશે," માસ્તરે દોલા ફેરવી નાખી વાત કરી, અને પછી ખાનામાંથી એક લાંબી નેટર કાઢી. "મારા વર્ગમાં નેટરનો ઉપ્યોગ મને પસંદ નથી, પણ તારા જેવા નાફરમાન છોકરાઓને એથી ઓછી સજા ઘટતી નથી, હાથ કાઢ"—અને માસ્તરે તેને છ સખત ઝપેતા ઝપેટયા.

પેસુ ભેંસ એક ભેંસનીજ પેઠે બરાડ મારતો ઓર ઓર જેવાં આંસુએ રડતો ને જેમ બન્યું એમ હાથ ચાંપતો જઇને પોતાની જગ્યાપર બેઠો, ને ત્યાંથી ભીખાજીબાપર ફાડી ખાનારાં જનાવરના જેવા ડોલા કાઢવા લાગ્યો. તેની આ નામોસી—આ સખત સજાનું મુલ એ ચારયો અરદેશર હતો એમ તે સમજતો હતો, ને તેનાપરનો તેનો ખાર તેથી હવે ઘણો વધી ગયો હતો.

"અરદેસર," માસ્તર હવે ભીખાજીબા તરફ ફરી બોલ્યા, "મારી જે વાતપર ઘણીજ સખત નાપસંદગી તે વાંક મને પકડી આપવા માટે તુંને ભારે સાબાશી ઘટે છે, ને કલાસ તરફથી તેમજ મારી તરફથી હું તારો ઉપકાર માંનું છું."

"અરે, મુવો તું !" ભીખાજીબા મનમાં બરબડયા. "હું જાંણું કે કમબખત મારી વાતપર આવશે ત્યારે લાવી લાવીને લાયો ત્યારે તો એજ જુનો રૂદણુ પાટલો. તે વાત કરીને તો સાંબો હું દુ:ખી થયો, ને હજી તો પેલો દેવ સાંમેથી દાકણાના જેવા ડોલા કાઢે છે !"

એવી કીસમના આપણા નાસીપાસ—નાઉમેદ થયલા બુઢા ભીખાજીબાના વીચારો હતા.

"હવે મારે એક અચબુચ તપાસ લેવી છે," માસ્તરે કહ્યું. "દરેક જણ મારી નજરો બાર પોતપોતાના કોથલા ખાલી કરે, ને મને બતાવતા આવે કે તેમાં એવી નજીસ કમકમાટ ભરેલી કશી ચીજ તેઓ રાખતા નથી."

ગરોગર કોથલા ઉંઘડવા માંડયા, ને જેઓના કોથલામાં હતું તેઓએ માસ્તરની નજર ચુકાવી ધડકતી છાતીએ પણ વેહેલું સઘલું આઘુંપાછું કરી નાંખ્યું. માસ્તર પેહેલા છોકરાના કોથલાથી તપાસતો આવ્યો, ને જેમ જેમ દરેક પોરયાના કોથલા એવી એબથી નીરાલા ને નીશકલંક નીવડયા તેમ તેમ તેનો ગુસ્સો નરમ પડતો ચાલ્યો, ને તે સૌ સાથે ખુશ મીજાજે હસીને હસીને પાછી વાત કરવા લાગ્યો.

સૌથી છેલ્લા આપણા વ્હાલા ભીખાજીબા હતા. તેવણે તો કોથલો ઉંઘાડીને તપાસવાની બી દરકાર નહીં કીધી. શાંની કરે, તેવણ શું બુચા હતા ! એવી એબદશા જેવી ચીજોનો તો તેવણને બી સદાનો કંટાલો ને કમકમાટ હતો તે તેવણ જાણતા હતાજ.

માસ્તર સૌથી છેલ્લા તેવણ આગલ આવ્યા. "અરદેશર," તેણે કહ્યું, "તારાપર તો મને વિશ્વાસ છે, એટલે તારો કોથલો જોવોબી નહીં જોઇએ, પણ ઇનસાફ એક લાકડીએ થવો જોઇએ તેથી તું બી તારો કોથલો ઉઘાડી બધું ખાલી કરી બતાવ."

ભીખાજીબાએ કોથલો ઉઘાડયો ને ઉપરથી ચોપડીઓ કાઢી ખાલી કીધો તો આફ્તોપર આફ્ત! તે કોથલામાં ખાટાં બોરના તો ઢગલા હતા—તહરેવાર મેપરમીંટોના તો જથ્થા હતા—ને વધારે. અરે વધારે તો એ કે ચીકણી સોપારીના બેશુમાર કટકા હતા!!

ભીખાજીબાના ભોગ ફરી વલ્યા. તેવણે ચાહયું કે એજ વખતે ને એજ પલે જમીન ફાટી જઇ તેવણને ગલી જાય, પણ કમબખ્ત જમીન કાંઈ ફાટી નહીં ને વલી પાછા તેવણ તેમાં ગરક કાંઇ ગયા નહીં.

હવે જોઇ લેઓ પેલા છોકરાંઓનાં કોઠાં! તે ફતેહની ગરૂરીથી ખીલી રહયાં હતાં. લોર્ડ કલાઈવ કે નેલસન કોઇ માહાભારત ફતેહથી નહીં ખુશી થયા હશે તેવી ફતેહની મગરૂરી ચારયા અદીની આ હીણપસ્તીભરી હારથી દરેકેદરેક છોકરાના મોંપર પ્રગટ પસરી નીકલી!

અને માસ્તર? તેનું કોડું તો સબી પારવા લાયકનુંજ થઈ ગયું. તેની તો અક્કલજ ગુમ થઇ ગઈ!

ત્યારે હવે એ બચારા નીરદોશ નીરપરાધી ભીખાજીબાનું થશે શું? શું તેવણ જેવા પાંસઠ વરસના દોસાજી—બુજરોગ વેપારી ને ભણનાર ગરનાર પહરેજગાર ત્રણ ત્રણ બચ્ચાના બાપને પેલા પેસુ બેંસની પેઠે નાદાન દુકતાઓની વચ્ચે નેટરના ફટાફટ ફટકા ખાવા પડશે?

એ વીચારમાંજ આખી દુન્યાનો ગજબ સમાયો હતો!

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ભીખાજીબા કલાસમાં.

પણ તેઓને માસ્તરે મારયા નહીં.

તેવણના વડવાઓનાં—તેવણના બાપ કાકાનાં કીધેલાં પુણ તેવણની આડે આવ્યાં, તેથી માસ્તરનાં દીલમાં એજગેબી રેહેમ ઉતરી, અને માસ્તરે તેવણને મારવાને બદલે બાંકપર ઉભા થવાની સજા ફરમાવી!

"તારો વાંક પેસુ ભેંસના વાંક કરતાં બી ઘણો મોટો છે." માસ્તરે ગગડાત કીધો. "તું પોતે બોર, પેપરમીટ અને એવી નજી-શ ચીજો તારા કોથરામાં રાખેચ અને ખાએચ, અને બીજા છોક-રાઓની સાંખો સતો થવા ફરીઆદ લાવેચ. એવા વાંકો—"

• "અરે માસ્તર," ભીખાજીબાએ ડગલીને કહ્યું," "હું તદન નીરદોશ છું, હું કાંઇજ જાંણતો નથી. એવી એબદશા ચીજનો મને તો હંમેશ કમકમાટ છે. હું મારા ઘેરમાં એવું એવું કશું રાખવા દેતો નથી—કોઇને ખાવા બી દેતો નથી."

"તારો એ બચાવ તદન લુલો છે," માસ્તરે ગુસ્સાથી કહ્યું. "તારા જેવા જુઠા ને દગારાને મારની સજા કરતાં બી વધારે સખત સજા ઘટેચ—ઉભો રેહ તું બાંક પર બે કલાક."

"બે કલાક?" ભીખાજીબાએ ફાલ ખાઇને કહ્યું. "અરે માસ્તર મારા પગે નજલો છે ને મેં હમણાં હમણાં જેમ તેમ તે સારો કરાવેલો છે, ને જો તમે મને બે કલાક ઉભો કરશો તો હું પગે રદ થઇ જવશ."

"તે સૌ સમજવાનું કામ મારૂં છે," માસ્તરે થથરાવી નાંખનારી ઢપે કહ્યું, "ઉભો થા તું ગુપચુપ."

ભીખાજીબા બાંકપર ઉભા થયા!

ઘરડે ઘડપણ આવી નામોશી! આવી હીણપસ્તી!

"ખોદા એવો દહાડો કોઇ દુશમનને બી નહીં બતાવે," તેવણ અરધા રડી પડીને મનમાં બબડયા. ગુંઠણ જેટલા દુકતાઓના એક મોટા ભરેલા કલાસમાં તેવણ જેવા પાંસઠ વરસના એક દોસા દીવાદાંડી હોય તેમ બાંકપર ચઢીને ઉભા રેહ, ને તે દુકતાઓ ચોપડીઓમાંથી મોઢાં કાઢી માસ્તર નહીં જોય તેમ તેવણના ચાલા ચસ્કા ને ઠીઠીઠાઠા કરી તેવણનું ગેરવે, તે શું જેવી તેવી નામોશી હતી!

ત્યાર પછી લેશન ચાલ્યાં, ને માસ્તર બદલાયા. પેહેલાં ફારસીનો કલાસ હતો ને તે શીખવવા રૂસતમ આગા નામનો એક ઇરાંની પારસી આવતો હતો. તેને છોકરાઓ બદતા ન હતા. તે અલલ ટપે પોતાનું કામ કરી ચાલ્યો જતો. છોકરા શીખે કે નહીં શીખે તેની તેને કનવાર ન હતી. જેઓ ઉમંગથી શીખે તેમનેજ શીખવીને પોતાનો પગાર હલાલ કરવામાં તે પોતાની ફરજ પુરી થયલી સમજતો હતો. તેનું પરીણામ એ થતું કે પોરયાઓનો

મોટા ભાગ બેસીને સ્લેટપર ચીત્રાંમણ પાડતા, કે પેન દાવ અથવા પાન સોપારી રમતા, ને ફક્ત પોતાની વારી આવે ત્યારે કાંઇ લુલો લુટરો જવાબ આપીને જગ્યા લેતા.

'હેકાયત' વાંચવાની હતી, ને માસ્તરનાં આવવા પછી પોરાયાઓએ ચોપડી હાથમાં લીધી, પણ ભીખાજીબા તો અવર જોતા ઉભાજ રહયા. તેવણની જાંણે બલા કે હેકાયત ફેકાયત તે શું હશે? તેવણના વખતમાં ફારસી કોણ શીખી શીખવીને મરી ગીયા હતા જે તેવણને ફારસી આવડે?

પણ માસ્તરે તેવણને ચોપડી લેવા હોકમ કીધો ને જેવ હાથમાં આવી તે ચોપડી ખેંચી કાઢી ઉઘાડી પોતાના મોંહાંને પરદો કરી તેવણ ઉભા. આવા બુઢાપામાં તેવણપર શીખવાનો જુલમ કરવામાં આવે એ શું ખમાય તેવો ગજબ હતો?

"એ નહીં ચાલશે," ભીખાજીબા મનમાં બરબડયા. "બપોરે જમવાનો ઘાંટ વાગે કે હું હીંમતથી માસ્તર આગલ જઇ માંડી મેલીને સઘલી વાત કહી દઉં. એમાં એટલું બીહીવાનું શાંનું? મેં કોઇના બાપની ચોરી તો નથી કીધી? એ તો એક અકસમાત થયો. જેમ તે મને થયો તેમ મારી જગાએ માસ્તર હોતે તો તેને બી થતે!"

અરે અરે, જો તે સત્યાનાશ ગીયા પથ્થરને તેવણે ગોખલા પર રાખવાને બદલે પેટીમાં પેક કરી મુકયો હોતે, જો નખ્ખોદ ગીયો જીવણો ગાડી જોતરાવા ગીયો તે ત્યાંજ દટાઈ ગીયો નહીં હોતે, જો તેટલો વખત તેવણ દાહયા થયા ને અદીને ઘેલી ગાંડી શીખામણ આપવા બેઠા તેમ તેવણ નહીં કરતે, જો તેવણે ઘેરમાં ને ઘેરમાંજ સઘલાંઓને બા પોકાર હીંમતથી ખરી હકીકત કહી દીધી હોતે, તો તેવણપર હમણાં જે ચુઠણાં પડે છે ને હજી પછી જે ચુંઠણાં પડશે તે પડતે નહીં!

ભીખાજીબાએ નજલાની બીહીક બતાવી હતી તેથી માસ્તરે તેવણને બે કલાક ઉભા કીધા નહીં ને અરધા કલાકમાંજ બેસાડી દીધા, પણ તે અરધો કલાક ઉભા રેહેતાં બી તેવણના જીવને પુછવું પડયું હતું. તેવણને પાંચ મીનીટ ઉભું રેહવાની તબેહ નહીં ને એક અરધો કલાક તેવણ થાંભલાની કાંની ઉભા રહયા તે તેવણ બચારાને વાસ્તે થોડું દુ:ખ હતું?

ભીખાજીબા આજે ન્યાત બાહેર હોય તેમ ફારસી પછી જે લેસન લેવાયાં તેમાં તેવણને માસ્તરોએ દયાથી 'મરવા દેવા'ના હેતુથી કાંઇ પુછ્યુંજ નહીં એટલે ટુકડેથીજ પટયું. તેઓએ જોયું કે એને ઘણી સજા થઈ છે તેથી આજનો દહાડો અખાડા કરી જવા ને તેથી તેવણની તમામ બીનવાકેફીની કોઇને ખબર પડી નહીં.

જમવાનો ઘંટ વાગ્યો ને ભીખાજીબા હીંમત કરી ઉઠયા કે માસ્તર પાસે જાઉં, પણ તે છોકરાઓને જમાડવાની ધામધુમમાં રોકાયલો હતો એટલે તે વખતે તેવણને કેમ છેડાય?

સઘલા જમવા બેઠા.

ભીખાજીબા નાસ્તાપરથી તો ભુખાજ ઉઠયા હતા, પણ હમણાં બી ભુખા ઉઠશે કે કેમ? ખાનેખરાબ માસ્તર છોકરાઓને ત્યાંથી બાચકે બાચકે રૂપયા લેતો હતો, ને તેઓને કેવું ભોજન આપતો હતો તે તો હમણાંજ જાતી અભ્યાસથીજ ભીખાજીબાએ જોયું ને જાણ્યું. બપોરનાં ખાનાંને વાસ્તે રસ ને ચાવલ કરાવેલા હતા, ને રસ તો એવો કે ગદલું પાણી–બીજું કાંઈજ નહીં!

ભીખાજીબા ભુખાજ ઉઠયા. એવું નજીસ ખાવાનું તે બુઢા શેઠયાને ગલે કેમ ઉતરે?

ત્યાર પછી રમવાને સૌને ચોગાંણમાં મોકલ્યા કે જ્યાં સીરાંમાં દોડવાની સરત મંડાઇ, ને તે તમાસો માસ્તર અગાસીપર પોતાનાં ધણીઆણી સાથે આવીને જોતો ઉભો એટલે સઘલા છોકરાઓ જાંણે જીવપર આવીને દોડતા હતા.

ભીખાજીબા તો પોતાની કાંહાંણી કેહવા પછવાડેજ રહી જતે, પણ વલી માસ્તર ફફડી મરે તેનો ડર કરી તેવણ બી ચોગાંણમાં ગયા હતા. એ વખતે માસ્તરને ખુશ મીજાજે ગેલેરીપર ઉભેલો જોઇ તેને રાજી રાખવા તેવણ બી તે રમતમાં ભેલાયા, ને વાંચનાર! અમોને લખતાં બી શરમ આવે છે, પણ ખરી વાત છે તે લખ્યા વના ચાલતું નથી કે પાંસઠ વરસના તે ઉખરા જેવા ભીખાજીબા આવા બુઢા ને આવા મોટા શેઠયા છતાં ૧૦ ને ૧૫ વરસની વયના કુડી બેએક પોરયાઓ સાથે ચદણ ચેરા જેવા દોડવા ને ધાંધાટ કરવા લાગ્યા!

તેવણની મતલબ જયાં ત્યાંથી માસ્તરને રાજી રાખવાની હતી, કે પછી તેના ખુશ મીજાજનો લાભ લઇ તેને ખરી હકીકત કહી ત્યાંથી ખલ્લી જવા ઠીક પડે.

બપોરના કલાસ બેસતાં હસાબ કરવાના હતા, ને તે તો બીખાજીબાને કીધા વના ચાલે એમ ન હતું, એટલે પાસેના છોકરાની સ્લેટમાંથી કોઇ નહીં જોય તેમ બારી આંખે 'ટીકરી ગોપ' કરીને તેવણે તે કરવા માંડયું, ને કરડી કુટીને તે વખત પુરો કીધો, કે જ્યારે બાકીનાં લેસનોમાં તેવણ માસ્તરોનું પોતાની બીનમાહીતગારી માટે કશુંબી ખાશ ધ્યાંન ખેંચ્યા વના બચી જઇ શકયા.

બપોર જેવાંજ રાતના હાલહવાલ ખાના પછી માસ્તરને 'ગુડ નાઈટ' કરી સૌ સુવા ગયા, ને બીખાજીબા માસ્તર સાથે વાત કરી લેવાની કશી તક નહીં હાથ આવી માટે હાય અફસોસ કરતા તે અગતનુ કામ હવે તો કાલ પર રાખી પોતે પણ તે બીજા દુકતાઓ સાથે સુવાના ઓરડામાં ગયા.

ત્યાં દીવસની જંજાલો પછીથી તેવણુની રાતની જેહેમતો પાછી જારી થઇ. પેસુ બેંસ તેવણનો સૌથી હરડતો દુશમન હતો, ને તેણે બધાઓને ઉસ્કેરી બાપડા બીખાજીબાનો પાછો મરો કરવા માંડયો— ને તે એટલે સુધી કે તેવણે દુઃખની મોટી મોટી બરાડ મારી ને તે સાંભલી માસ્તર ગભરાતમાં દોડી આવ્યો.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

આશા—નીરાશા.

માસ્તરને જોઇ પોરયાઓના હોસકોસ લેવાઇ ગયા, ને ઘણા ખરા સઘલા તો તેનાં પગલાં વાગતાંજ જાંણે કશાંમાં નહીં હોય તેમ બીછાંણાંમાં પડી ઘોરવા બી મંડી ગયા !

"એ શું ફેસાદ છે ?" માસ્તરે ઘણીજ અચરતીથી ઉંબરમાં ઉભો રહી પુછ્યું.

"ફેસાદ ?" બીખાજીબાએ બરાડ મારી. "માસ્તર તમે અહીંજ સુવો, નહીં તો આએ નાંઘલા સેહેતાંનો આજે રાત્રે મારૂ ખુંન કરશે. તમે હમણાં અહી નહીં આયા હોતે તો અત્યારે મારૂં ખુંનજ થતે. એમ કરતાં તમે જો મને એ લોક સાથ એકલો મુકી જાઓ તો એ લોકના પેહેલાં જામીન લેઓ. એ લોક પાસ હાથમચકડા લખાવી લેઓ."

"અરે સાહેબ," પેસુ ભેંસે હવે રડી પડીને ચરત ચલાવ્યાં, "એ સાંબો અમોને મારતો જાયેચ ને બુમ પાડતો જાયેચ. તમો સાહેબે એને આજે બાંકપર ઉભો કીધો તેનો એ અમારાપર ખાર કાઢેચ."

"આવું લાઇબલ ?" ભીખાજીબાએ ઘણાજ ગુસ્સાથી કહ્યું. "માસ્તર હું એ દુકતાપર કાલને કાલ સમન કઢાવા માંગુંચ. તમે સાક્ષી રેહજો. એ શું સમજેચ એનાં મનમાં ? એ દુકતાનાં એવાં બૌલવાથી મારી હોરમતને ઘોકો પોંહોંચેચ. એક વેપારી તરીકેની મારી આબરૂને હીણું લાગેચ—મારી બુજોરગીને હીણપરસ્તી—"

"બસ, બસ, બસ," માસ્તરે હવે એક ઠબરાક બચારા ભીખાજીબાના ગાલપર ખેંચી કાઢી કહ્યું. "તું આએ વખતે યાતો હદ બાહેર ઢોંગી થઇને આયોચ કે સદંતર મગજથી બેમગજ થઇને આયોચ. ઘોંટાઇ જા હમણાં તો. તારા બુઢા બાપની શરમ કરીને તુંને જતો મેલુંચ, ને પછી સહવારે તારી વાત." ને માસ્તર દુકતાઓના જામીન લીધા વના કે હાથ મચકડા બી લખાવી લેયા વના તે કમનસીબ દોસાને તે નાતરસ દુકતાઓની દયાપર રાખી ચાલી ગયો.

માસ્તરનાં જવા પછી ભીખાજીબાને દુકતાઓએ છેરયાજ નહીં. તે લોકોએ એક નવું કાવત્રું રચ્યું હતું તેથી તેઓએ ભીખાજીબાને સુવા દીધા.

તેવણુ તે કાવત્રાંથી બીનવાકેફ જઇને પોતાના કોચપર રડતા રડતા સુતા, ને ગઈ રાતના ઉજાગરા હોવાથી તેમજ આખા દીવસના થાકેલા હોવાથી જલદી ઉંઘાઇ ગીયા.

જ્યારે તેવણુ ભર ઉંઘમાં પડયા, ને પોતે પોતાના ઘેરમાં પોતાનાજ છતર પલંગપર પોઢેલા છે એવા ખ્યાલમાં કાંઇક ઘેલો ગાંડો સ્વપનો જોતા હતા તેવામાં પાંચ સાત દુકતાઓ ઉઠયા, ને તેવણુના કોચની એક બાજુએ જઇ તે ઉદલાવી નાંખ્યો !

ભીખાજીબા ચીભરાંની પેઠે ભોંયપર પટકાયા, ને તેવણુનાં દીલપર કોચ પડયો એટલે હજી તેવણુ ઉંઘમાં એમજ સમજવા લાગ્યા કે તેવણુ પોતાનાં મકાંનમાં છે, ને ધરતીકંપ થવાથી તેવણુ પર એવી ઉલગબરડી ગુજરી. આથી તેવણુ પડયા પડયા નોકરોને કલ ખાતા બોલાવા પડયા. "જીવણા, દોલા, માધુ, મસાલ, નખ્ખોદ-

ગીયા કાંહાં મરી ગીયા," તેવણ દુઃખ નહીં ખમાવાથી જેમ સાદ નીકલ્યો તેમ સાદ કાઢી બોલ્યા, ને જ્યારે તેઓ કોઇ નહીં આવ્યા ને છોકરાઓનાં હસવાનો અવાજ તેવણને કાંને આવ્યો, ત્યારે તેવણ ખબરદાર અને બેદાર થયા ને જેમ તેમ ઉઠી કોચ સરખો કરી પાછા તેપર પડયા.

ગરીબ બચારાને ઘણું વાગ્યું હતું, અને તેની કલથી તેવણ ગભરાઈને વલી રડી પડયા. તેવણની જઈંદીમાં આ જખમ ઘણો મોટો હતો.

સહવારના વલી માસ્તરને મલવાના હેતુથી તેવણ સક્કારે ઉઠયા, અને તૈયાર થઈને હેઠે ગયા. ત્યાં માંણેકજી માસ્તર તો નહીં હતો પણ બેજનજી કરીને તેવણના હાથ નીચેનો એક માસ્તર બેસીને 'એકસરસાઇઝ' તપાસ્તો હતો. તેણે પ્યારથી ભીખાજીબાને પોતા પાસે તેડયા ને બેસાડયા. "બેસો બેસો મારી આગલ," બેજનજી માસ્તરે કહ્યું. "ગઇ કાલે તમોને માસ્તરે બાંકપર ઉભા કીધા તેથી તમોને ઘણું નરસ લાગ્યું તે હું સમજી શકું છું. તમારામાં જે જાંણવાજોગ ફેરફાર થયો છે તે હું બરાબર જોઇ શકું છું."

યા ખુદા! ભીખાજીબામાં જે ફેરફાર થયો તે આ બેજનજી માસ્તર જોઇ શકતો હતો? "ત્યારે તો એ કદાચ માંણેકજી માસ્તરને બી સમજાવશે," તેવણે વીચાર કીધો, ને આશાથી ઉસકેરાઇ આવી તેઓ તેના પાસે બેઠા.

"શું તમે ખરેખર મારામાં ફેરફાર થયલો જુઓ છો?" ભીખાજીબાએ અચરતીમાં પુછ્યું.

"હું તો તમે આયા ને આયાજ એ ફેરફાર જોઈને પામી ગીયો," બેજનજી માસ્તરે મીઠાસથી હસીને કહ્યું.

"ઘણુંજ અજબ જેવું," ભીખાજીબાએ આશા, ખુશાલી, અચરતી વગેરે લાગણીઓથી લીન થઇ કહ્યું. "તમે એ કેમ જાણી શકયા માસ્તર તે મને સમજ નહીં પડતી."

"જુઓ સાંભલો હું કેહુંચ તે બધુ ખરૂં કે નહીં તે," બેજનજી માસ્તરે કહ્યું. "એ ફેરફાર તમારામાં છેલ્લા થોડાજ દહાડા થયા થયો છે. તમારામાં હું આગલના પેલા તોફાંની આલસુ નાતાબેદાર અરદેશરને જોતો નથી, પણ એક ફેરવાયલાજ આસામી જોઉં છું, ખરૂં કેની?"

"યા ખુદા, ખરૂં, તદન ખરૂં, બોલેબોલ ખરૂં," ભીખાજીબાએ હરખથી ખુરસીમાં ઉભા થઇને કહ્યું. "તમો કોઈ ઘણાજ ઘણાજ કાબેલ માસ્તર છેઓ, ને મને એવી ખુશાલી લાગેચ કે જાણે તમોને હમણાં ભચડીને એક કોટી કરૂં. પણુ એ ફેરફાર કેમ થયો તે તમે નહીં જાણુતા હોશો ?"

"તે બી હું સમજુંચ," માસ્તરે સઘલું જાંણવાની ખાત્રીથી હસીને કહ્યું. "તમે એવા ફેરફારની ઈચ્છા બતાવી તેથી એ થયું, ખરૂં કેની?"

"ખરૂં," ભીખાજીબાએ ખુશ ખુશ થઇને કહ્યું, "બાપના સમ, તમે કોઈ જાદુગર છેઓ."

"છટ, છટ, બાપના સમ નહી ખાઇએ," માસ્તરે પ્યારથી સમજાવ્યું અને પછી પાછું ચલાવ્યું, "તમે અસલ હતા તે ફેરવાઇ જાઓ એવી તમે ઇચ્છા બતાવી ને તેમ થયું. પણુ તે થવા પછી તમોને એ હાલત ગમી નહીં, વાસ્તે તમે આગલ હતા તેવા પાછા થવા માંગોચ ને હવે નહીં થવાતું, એમજ કેની ?"

"અરે હા માસ્તર એમજ, તદન એમજ છે," ભીખાજીબાએ અરઘા રડી દઇને કહ્યું.

"તમોને તેથી હવે આએ છોકરાઓ સાથે ઠીક નહીં પડતું હોશે. તમોને એવાં ચેડાંનો ધીક્કાર ઉપજતો હોશે ?" માસ્તરે પુછ્યું.

"અરે બોલો ના, માસ્તર," ભીખાજીબાએ તોબા કરીને કહ્યું, "ફકત બેજ દહાડામાં હું બેજાર બેજાર થઇ ગયો છું. સત્યાનાશ ગીયાઓએ ગઇ રાત્રે મારો ઘોલ્યો—"

"છટ, છટ, એમ ચુગલીખોર નહીં થઇએ," બેજનજી માસ્તરે વલી સમજાવ્યું. "પણુ મેં આએ બધું તમારૂં પારખી કાઢ્યું તેથી તમે અચરત તો થતા હોશો ?"

"બેશક, માસ્તર તમે એ કેમ જાંણ્યું ?"

"મારા પર બી આગલ એવુંજ વીટયું હતું," માસ્તરે સમજાવ્યું.

"હેં શું કેહોચ ?" ભીખાજીબાએ ઘણીજ અચરતીથી કહ્યું. "શું ત્યારે ચીનાઓના મંતરેલા એવા ઘણા પથરા દુન્યામાં બરેલા છે?"

"તમે એ શું વલી કાંઇ ઘેલું ગાંડું પુછોચ તે તો હું નથી જાંણુતો," માસ્તરે કહ્યું, "પણુ તમારામાં એ ફેરફાર થશે એમ હું તો ઘણા મહીના આગમચથી ધારી ચુકયો હતો."

"અરે શું માસ્તર ત્યારે તમે બી મારા બાઈ," ભીખાજીબાએ લગાર ચીરડાઇને કહ્યું. "તમેજ જાંણીને બેસી રહયા તે શું કામનું ? મને કાંય નહીં જરા વખતસર ચેતાવ્યું ? કંઇ નહીં તો એક દોઢયાંવાલો પોરટ કારડ નાંખતે તો મારા પર આવો ગજબ તો નહીં ગુજરતે ?"

"છટ છટ," માસ્તરે કહ્યું, "તમે સમજતા નથી હું તો અસલથીજ જાંણતો હતો કે અરદેશર ભીખાજી ગમે એવો તોફાંની છે પણ તેનામાં ઘણા સારા ગુણો છે."

"અરે શાના પથરાના સારા ગુણો ?" ભીખાજીબાએ પોતાના દીકરાની તારીફથી છેરાઇ પડીને કહ્યું. "નખ્ખોદ ગીયો નીમકહરામ લુચ્છો, ઠગારો દેવ—" અને ભીખાજીબા વધારે ને વધારે ઉશ્કેરાતા ચાલ્યા.

"નહીં, નહીં, વલી તમે ઉશ્કેરાઇ આયા," માસ્તરે નરમ ઠપકો દીધો. "એમ હવે પાંચ પંદર ચોપડી કાઢી તમારા જીવને નાહેક કદુવા ના માંગો. બધો વાંક તમારા બાપનો છે."

"મારા બાપનો ?" ભીખાજીબાએ અચરત થઇને કહ્યું. "તેને તમે કયાંથી ઓલખો ? તેને ગુજરવાને તો આજે પાંત્રીસ વરસ થયાં."

"વલી ચાલ્યા કે મશકેરી પર ?" માસ્તરે અરધું હસીને —અરધું ગંભીરાઇથી કહ્યું.

"મશકેરી ?" ભીખાજીબાએ હવે ગુસ્સે થઇને કહ્યું, "મશકેરી તમે કરોચ કે હું ? મારા સાહેબ એ બી જાંણે ઢોંગ ધતુરાની વાત છે."

"હવે ત્યારે એ તમારાં બોલવાનો મારે શું અરથ કરવો ?" માસ્તરે હવે તદન ગંભીર થઇને કહ્યું. "તમારામાં ફેરફાર થયો તેથી, હું ખુશી થયો હતો—"

"તમે ખુશી થયા ?" ભીખાજીબાએ ખુરસી પરથી ઉછલી ઉઠીને કહ્યું, "મારૂં કલેજું બલે ને તમોને ખુશી લાગે !"

"બસ, ત્યારે હું તમારા સાથે વધારે વાત કરી મારો વખત ખોહોવા માંગતો નથી, જાઓ મારી પાસેથી," ને તેણે હરકાદીને બચારા નાસીપાસ થયલા ભીખાજીબાને પોતાની પાસેથી હાંકી કાઢયા.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

એક નવી ઉમેદ.

તેવણ તદન ફફડતા ચટકતા ગયા. બેજનજી માસ્તર ને તેવણ વચ્ચે વાતચીતમાં શું આંધરેબેહેરં કુટાતું હતું તે વાંચનાર સમજી શકશે, પણ બીખાજીબા સમજયા નહીં. માસ્તર બોલાં દીલનો ભલો માણુસ હતો, ને તે ધારતો હતો કે આગલા અરદેશરે પોતાની તોફાંની તબેહ એકદમ તજી દઇ ડાહયો ને સુધરેલો થવાને ઠડાવ કીધો હતો, ને તેથી છોકરાઓ તેને હાડમાર કરતા હતા વાસ્તે તેને શીખાંમણના બે બોલ કેહવા ! બીખાજીબા સમજતા હતા કે માસ્તર તેવણમાં થયલો ખરો ફેરફાર સમજી જઇ શકયો હતો અને તેથી એ દુઃખમાંથી છુટો થવામાં તે તેમને મદદ કરશે, પણ માસ્તરે પછી વાતનું વલું (તેવણનાં ધારવા પ્રમાણે) ઉલટાવ્યું, તેથી તેવણે જોયું કે તે હાથે કરીને તેવણને પજવતો હતો—અને બધી દુન્યા તેવણના સાંમે રૂઠી હતી ! એ ઉપરથી તેવણે ઠેડાવ કીધો કે યાતો એકદમ માસ્તરને ખરી હકીકત હીંમતથી કહીને ચાલતી પકડવી, કે નહીં તો ટાઇમ્સ ને ગેઝેટપર એ કાવત્રું વીગતે છાપવા લખી મોકલવું.

કલાસનો વખત થયો, ને કલાસ ભરાયો એટલે બીખાજીબા લેશનોપર ધ્યાંન આપ્યા વના પોતાનાં નસીબનો બલાપો કરતા બેઠા. તેવણની આફીસમાં શું અંધેર ચાલતું હોશે, ઘેરમાં શું ધોંટાલો થતો હશે તેનો તેવણ અફસોસ કરતા બેઠેલા હતા. તેવણની બેઠક લાસ્ત હતી એટલે એક બારી આગલ આવેલી હતી, ને તેથી માસ્તરના મોંઢાં વચ્ચે આડી ચોપડી ધરીને તેવણ બાહેરનો મેહમાર નીહાલતા હતા, ને એકાદ ગાડીવાલા કે ગાડાંવાલા કરતાં બી પોતાને વધારે કમનસીબ સમજતા હતા.

પણ ઓ ખોદા ! એકાએક એક વાતની તેવણને યાદ આવી, કે જેના વિચારના હરખથીજ તેવણ આજેજ થઈ ગયા. તેવણનાં ગજવાંમાં પાંચ રૂપીઆ હતા—જે પાંચ રૂપીઆ તેવણે પોતે અદીને આપ્યા હતા તેજ તેવણ અદી થયા પછીથી તેવણનાં ગજવાંમાં આવ્યા હતા, ને તે તેવણને યાદ આવ્યા એટલે હવે પુછવું શું ? પુનાથી મુંબઈનું થર્ડ કલાસ ભાડું રૂપીઆ ત્રણ ચારેક થાય,

ને આ તો પાંચ રૂપીઆની રકમ હતી, તો હવે તેવણ કોઈને ક-હયા વગર ત્યાંથી ફુટ કાંય નહીં થઇ જાય?

ટ્રેનનો વખત તેવણ જાંણતા ન હતા, પણ જ્યારે બી તક મલે ત્યારે નજર ચોરાવીને સટી જવાનો તેવણે ઠરાવ કીધો, "હું જઈને સ્ટેશનપર ભરાઈ બેસશ," તેવણે નક્કી કીધું, "ને જ્યારે ટ્રેન આવશે ત્યારે"—પણ તેવણ આગલ વિચાર કરી શકયા નહીં—એટલા બધા હરખથી આજેજ થઇ ગયા.

તેવણ હરખથી હાથ ચોલવા લાગ્યા—આજવેર તેવણને એ ખ્યાલ નહીં થયો તે ઉપર તેવણ અચરત થયા. તેવણ કેવા દુઃખ-થી બેધ્યાંન બની ગયા હતા તેનો આ નમુનો હતો. તેવણ માસ્ત-રને પોતાની હકીકત સમજાવવાની વ્યર્થ કોશેશ કરયા કરતા હતા ને કરતાં અત્યારે તો ઘર પોંહોંચી બી ગયા હતે!

હવે ધીસ કરવાની ન હતી. બપોરે કલાસ ઉઠીને જમ્યા પછી ચોગાંણમાં રમવા જાય તે વખત નાહાસવાને માટે સઉથી સરસ હતો. આજે સનીવાર હતો એટલે અરધા દીવસની છુટી બી હતી, ને તેથી છોકરાઓ વધારે રમવામાં પડવાનો સંભવ હતો, માટે તેજ વખત ખસ્લી જવાનો સઉથી સરસ હતો.

પણ તેવણના એ હરષીત વીચારો વચ્ચે પાસે એક ટેંગણુ જેવો પોરયો બેઠેલો હતો તે હોમાયો. "અરે હા જો, અદી, બચા હું તો વીસરીજ ગીઓ," તે છોકરો કે જેનું નામ ખસરૂ ખીશકોલી હતું તેણે કહયું, "લાવની મારૂં સસલું લાયો કે?"

ભીખાજીબાનાં ભીન ફરી ગયાં.

શીખવાને વખતે કલાસમાં એક દુકતો સસલાં સસલીની વાત લઈ આવે તે તેવણને કદી બી ગમે તેવણે ડોલા કકડાવીને કહયું, "આએ સસલાંની વાત કરવાનો વખત છે કે, દુક્કર? ધ્યાંન આપ તારાં લેસનપર"—ને તેવણ પાછા પોતાના ખુશીના વીચારો વચ્ચે એકલા પડવા બાજુ થયા.

પણ ખસરૂ ખીસકોલી કાંઇ જેમ તેમ ભીખાજીબાનો પાછો મુકે તેવો પોરયો નહીં હતો. "એટલે બચ્ચા તું એમ કરીને પત-રી જાયેચ કે શું?" તેણે માસ્તર નહીં જોય વાસ્તે ચોપડી આડી રાખીનેજ કહ્યું. "હમણાં ને હમણાં મારૂં સસલું આપ."

"પણ સત્યાનાશ ગીઆ તારાં સસલાંપર હું બેઠેલો તો નથી, જોની?" ને ભીખાજીબા પોતાના વીચારો સાથે એકલા પડવાને એવા આતુર હતા કે તેની જેમ તેમ ખાત્રી કરી પીડા પટાવવા ઉઠીને તેને પોતાની જગ્યા બી બતાવી!

પણ તેથી બી ખસરૂ ખીશકોલી કાંઇ સમજ્યો અથવા ચુપ થયો નહીં. "એવા ઢોંગ હું કાંઈ સમજતો નથી. મારા પઈસા એમ કરીને તું ખાઈ જશે કે? હઃ હઃ હઃ" તેણે અરધું રડીને કહ્યું, "મારા બાવા મને મારશે. મારૂં સસલું લાવ અતર ઘડી."

પણ ભીખાજીબા સસલું હોય તો લાવે કેની? આએ ચદનચાદ દુકતો મોનાંમાંથી બોલ નીકલતાં ભીખાજીબાને સસલું પેદા કરવા કેહતો હતો તે કેમ બને? તેવણ બચારા સસલાંની વાત તે શું જાણે?

પણ તેવણનાં સારાં નસીબે માસ્તરનું એ ગરબડપર ધ્યાંન ખેંચાયું, ને તેથી તુરત વેલા બીહીને બીજા છોકરાઓનાં સમજાવવાથી ખસરૂ ખીસકોલીએ તે વાત ત્યાં માંડી વાલી. સઘલાઓએ આપસ-આપસમાં નક્કી કીધું કે બપોરે ચોગાંણમાં એની પાસે સસલું લેવું ને ફર લેવું.

એમ થવાથી ભીખાજીબા પાછા પોતાના વીચારો સાથે એકલા પડ્યા, ને હરખથી છલછલ થતી છાતીએ બપોરે ચોગાંણમાંથી કોઇ નહીં જોય તેમ વટેણા વાવી જવાનો તેવણે ઠરાવ કીધો.

શું તેવણ પોતાની એ સર્વોતમ ઉમેદમાં ફાવશે?

પ્રકરણ ૧૩ મું.

નાહસવાની તૈયારી.

અંતે બપોર પડી.

એ બપોરે નાહસી જવાનો ભીખાજીબાને અચબુચો વીચાર થયો કે તેવણ બપોરની રાહ જોતા બેઠા હતા, પણ આજે તેવણને વખત જેટલો ધીમો, હઠીલો અને કંટાલા ભરેલો લાગ્યો તેવો તેવણની આખી જીંદગીમાં કદી લાગ્યો ન હતો. બપોર થતાં આ-ગમચ જે બે કલાક તેવણને કલાસમાં કાઢવા પડ્યા તે તેમને બે આલેમ જમાના જેવા લાગ્યા!

પણ અંતે બપોરની છુટીનો આવકારદાયક ઘંટ ઠોકાયો, અને ભીખાજીબાની છાતીમાંના ધપકારા વધારે જોરથી ચાલુ થયા.

તેવણ બીજા છોકરાઓ ભેગા સરેસ્તા પ્રમાણે જમવા તો બેઠા, પણ તેવણ જે બુક મોંમાં લેતાં તે ગલાંમાંથી ઉતરવા આગમચ દુચો થઇ જતો, ને ગલાંમાંથી ઉતરીજ નહીં શકતો હતો—તેમની છાતી એટલી બધી આશા ને ધાસ્તીથી ભરાઇ ગઈ હતી !

તે દીને સનીવાર હતો એટલે જમ્યા પછી એક કલાકે ચોગાનમાં રમવા જવાની છુટી મલી અને ભીખાજીબા બી બીજા છોકરાઓ સાથે રમવાને મસે હેઠે ગયા. પણ જવા આગમચ તેવણે ગજવાંમાં રૂપીઆ સંભાલથી તપાસી જોયા–તેજ પાંચ રૂપીઆ કે જે તેઓએ અદીને ગજવાં ખરચ માટે એક નવાજેશ તરીકે આપ્યા હતા. જો તે દોસાજીને તે વખતે કોઇ જણાવાની મેહેર કરતે કે એ પાંચ રૂપીઆ તેવણનેજ કામ લાગવાના છે તો તે પાંચ પર બે મોંટા વધારીને આપવાને બી તેઓ આંચકો ખાતે નહીં, પણ હાલ તો જે તેવણના કીસમતે તેવણને મલ્યા હતા તેજ ગનીમત હતું, ને તેપરજ તેવણની ફતેહનો સઘલો આધાર હતો.

એ પાંચ રૂપીઆમાંથી તેવણ ટ્રેન ખરચ ને ગાડીભાડું કરવાના હતા. તેવણ રેલવેમાં હંમેશ તો ફર્સ્ટ કલાસની ટ્રેવલ કરનારા હતા, પણ હવે આ ખુટેલી ખરચીમાં તેવણ થર્ડ કલાસમાં બી ઘેર પોહોંચી જાય તો તે વણને મનસે બરજાહનમ !

અને ઘેર જાય તો તેવણ પોતાના નાપાક દુકતાના કેવા હાલેહાલ કરી નાંખે ! લુચ્છા અદીપર તેવણને હવે એક બાપનો પ્યાર તો નહી પણ એક દુશમનનો ખાર આવતો હતો.

પણ બાપનો પ્યાર ? બાપનો પ્યાર શાંનો ? પોતાના પેટના દીકરા અદીપર ભીખાજીબા બાપનો પ્યાર ધરાવતાજ કયાં હતા ? જો તેઓ તેવો પ્યાર રાખતા હોતે તો તેવણને કદીબી આ જે માહભારત સંકટો સોસવાં પડે છે તે સોસવાં પડતે ? જો તેઓ પોતાના દીકરાપર પ્યાર રાખતે તો સ્વભાવીક રવેસે દીકરો તેમનાપર પ્યાર અને માન ધરાવતાં શીખતે, અને ત્યારે તે પોતાના બાપનો એવો બુરો હાલ કદી બી કરી મેલતે નહીં; પણ ભીખાજીબાએ પોતાના દીકરાને કદી બાપના પ્યાર ને બાપની કાલજીથી ચાહયો નહીં—તેની તરબીયત ને તાલીમપર જે જોઈએ તે કીસમે ધ્યાંન આપ્યું નહીં,

ને તેનાં ચેડાંથી કંટાલી તેને પોતાથી જ્યાં ત્યાંથી દુર રાખવા એક બોરડીંગ સ્કુલમાં દાખેલો રાખ્યો—તે શું તેઓને એક બાપ તરીકે છાજતું હતું? તે દીકરો નીશાલમાં કેમ ચાલે છે તેપર તેઓ કદી ધ્યાંન આપતા ન હતા, અને તેવા એક બેકદર બાપને એક બોધ મલવો ખચ્ચીત જરૂરનો હતો, જે બોધ તેવણ બચારા જાતી અનુભવ ને હાડમારીથી હમણાં મેલવતા હતા!

ચોગાંણમાં જતી વખતે જોડ થઈને સ્કુલમાંથી નીકલવું પડતું હતું, અને તેથા દીનો ચગડોલ નામે એક પોરયો હમણાં ભીખાજીબાનો ગોડયો અથવા જોરયો થઈ ચાલતો હતો-

આએ દીના ચગડોલને ભીખાજીબાની (તે ધારતો હતો તેમ અદીની) ચાલપર બેહદ અચરતી લાગ્યા કરતી હતી, અને તેથી તે તેમને તે વીશે ખુલાસો પુછવા તલપીજ રહયો હતો તે આ તક હાથ કરી લીધી.

"કેમ બચ્ચા," તેણે પુછ્યું, "તું આએ વખતે આયોચ ત્યારનો મને તો વટારતોજ નથી? હું તો તારામાં કાંઇ જબરે ફેરફાર થયલો જોઉંચ?"

"હેં શું? તું મારામાં ફેરફાર જોયેચ?" ભીખાજીબાએ વલી આશાથી ઉસ્કેરાઇ આવી કહ્યું.—પણ બીજીજ પલે તેવણને પેલા બેન્જનજી માસ્તર સાથ થયલી વાતચીત યાદ આવી ગઈ, અને તે વખતે તેવણ કેવા ઠગાયા હતા તે યાદ આવતાં નારાસીપારી તેવણપર પાછી ગાલેબ આવી.

"હું તો ખચ્ચીત ફેરફાર જોઉંચ," દીના ચગડોલે ભીખાજીબાનાં મગજમાં વીજલીની ઝડપે પસાર થયલા વીચારો પાંમી જ્યા વના કહ્યું. "તું આગલનો નાચતો કુદતો તોફાંણી અને બધાને ખુબ મરાઉ અદી નથી."

"પણ ત્યારે હું તુંને લાગુંચ કોણ?" ભીખાજીબાએ હજી વલી પાછા આશાવંત થઇ પુછ્યું, 'કેમકે,' તેવણે મનમાં વીચારયું, 'જો એક બી સાક્ષી મલી જાય તો પછી ત્યાંથી માસ્તરને ખરી વાત કહી ભપકામાં જતા રેહવાને સગવડથી બની આવે.'

"તું મને કોણ લાગેચ?" દીના ચગડોલે ગંભીર રોબથી કહ્યું, "હું તો કસમપર ખરૂં કેહુંચ કે તું જાંણે તે આગલા અદીનો દાહયો દોહરો દોસો બાપ હોય તેવો લાગેચ."

ભીખાજીબાએ ચોંકીને કુદકો મારયો, ને દીના ચગડોલનો હાથ મજબુત પકડયો. "અને તું એ વાત કસમપર કેહેચ? ખાત્રીથી કેહેચ?" ભીખાજીબાએ ઘણુંજ ઉસ્કેરાઇ આવી કહ્યું; "ચાલ અત્તર ઘરી માસ્તર પાસ!"

દીનો ચગડોલ તો દબાઇજ ગયો!

"અરે એ ચરેલો એમ શું કરતો હોશે?" તેણે મનમાં વીચારયું: "વાત કરતાં કરતાં માસ્તર પાસ શાંનો ઘસડી જવા તૈયાર થયો!"

"માસ્તર આગલ આવી તું એ વાતની કસમ ઉપર ખાત્રી આપ," ભીખાજીબાએ માંગી લીધું. "કે મારો અહીંથી છુટકો થાય, ને મને ઘેર જવાની રજા મલે."

"ને તારો ઘાંખરો?" દીના ચગડોલે મોગમમાં પુછયું.

"ઘાંખરો?" ભીખાજીબાએ અચરત થઇને કહ્યું, "ઘાંખરો કોણ?"

"હે. જાંણુ બીચારો અજાંણી આંમા!" દીના ચગડોલે ઘુમ હસીને કહ્યું; "અચ્ચા પાછો જાતપર ચાલ્યો કે? પણ વારું અહીં, હું એમ પુછું કે તું ગઇ વખતે કહી ગીયોતો કે તારો બાપ તો હવે આજે મરે કાલે મરે જેવો થઇ રહયોચ તે ઢપી જશે તો તું ઇસ્કોલમાં હવે આવશેજ નહીં, તે ત્યારે હવે તારો તે ડોસો કેમ છે? કમબખત તાકો ઘરી કરવાની તૈયારીમાં છે કે નહીં?"

ભીખાજીબાએ દીના ચગડોલનો પકડેલો હાથ મુકી દીધો—નાસીપાસીથી નાંખી દીધો.

તેવણે જોયું કે વલી હયાં આગલના જેવુંજ કાંઇ આંઘરેબેહેરું કુટાયું હતું, ને સામી નક્કામાં તેવણનો દીકરો આ નીશાલે ચંપાવાનાં દુઃખે તેવણની ટાકો ઘડી કરવાની રાહ જોતો બેઠેલો છે!

"જા બાપુ, તારે રસ્તે ચાલ્યો જા," ભીખાજીબાએ દીના ચગડોલના વધતા જતા ગુંચવાડા ને બેશુમાર અચરતી વચ્ચે કહ્યું: "મારે તારી સાથે જાસ્તી વાત કરવીજ નથી"—અને હવે તેઓ ચોગાંણમાં પોહોંચ્યા હતા, તેથી ભીખાજીબા તેના પાસથી ખસી ગયા.

ચોગાંણમાં કાંઈ બધાજ રમતા ન હતા. કોઇ ટોલાં થઇ વાત કરતા હતા, તો બાકી તહરેવાર જુદી જુદી કીસમની રમતોમાં

રોકાયલા હતા. ભીખાજીબાનું હવે સઘલું ધકધ્યાંન ત્યાંથી સ્ટેશન તરફ ખલ્લી જવાનું હતું, પણ ચોગાંણુમાંથી તેઓ નીકલી જતા પકડાઇ આવેતો વલી બધો ધાંન બગડે તેથી તેવણુ હીંમતથી માસ્તરની માથું દુ:ખવાને બાંહણે બંગલામાં જવાની રજા લઇને ત્યાંથી જવાનું ઠહાવ્યું. તેઓએ એ વીશે કાઉ કાકરી નામના પોરયાની સલ્લાહ બી લીધી. "અચ્ચા કાઉ," તેવણે તેને બાજુ લઇ જઈ પુછ્યું, "મારૂં માથું આજે ઘણું દુ:ખેચ, ને તેથી હું બંગલામાં જઇને મારા ધોલ્યાપર સુઇ જવા માંગુંચ તે રજા મલશે કેની?"

"તે કાંય નહીં?" કાઉ કાકરીએ અચરત થઈ કહ્યું. "તું આજે ઈસ્કોલમાં નવો આયો હોય તેમ શું એ ઢોંગ લઈ આયોચ! શું તુંને ખબર નથી કે પેલી ગમ બેજનજી ને બરજોરજી બેઉ માસ્તરો બેઠેલા છે તે એમાંથી એકની રજા લેઇને જવાનું."

ભીખાજીબા આ સલ્લાહ માટે કાઉ કાકરીપર એવા ખુશ ને ખુરબાંન થઇ ગયા કે દપ દઇને ગજવાંમાં હાથ નાંખી તેવણુ તેને એક બેઆંની ભેટ આપી દેવા જતા હતા, પણ તેટલામાં તેવણુને યાદ આવી ગયું કે તેવણુ પાસ ફકત પાંચજ રૂપીઆ બરેલા હતા, ને તે હુંકડી પુંજી તો તેવણે જેમ બને એમ સાચવીને રાખવી હતી, એટલે તેવણે હાથ ખાંચ્યો.

હવે ત્યારે વખત ખોહવાનો ન હતો. પેલો માણેકજી માસ્તર જો ચોગાંણુમાં આવે તો તેના પાસે માંથું દુ:ખવાને બાંહણે બી રજા માંગવાની તેમની હીંમત નહીં ચાલે, તેથી જેમ બને એમ જલદી બેજનજી અથવા બરજોરજી માસ્તર પાસ રજા લેઇ ત્યાંથી ફુટ થવાને તેઓએ નક્કી કીધું.

પણ બેજનજી માસ્તર પાસ તો છુટી મંગાયજ નહીં, કેમકે ઉપર સમજાવ્યું છે તેમ તેના સાથે તો તેવણે વધેરી લીધેલું હતું, અને તેથી બરજોરજી માસ્તર કે જે છોકરાઓની રમતગમત પર તેની ફરજ હતી તેમ દેખરેખ રાખવાને બદલે એક ખુંણાંમાં એક નાવેલ વાંચવા બેસી ગયો હતો તેના આગલ તેવણુ ગયા.

"માસ્તર સાહેબ," તેવણે ઘણીજ નમનતાઇથી કહ્યું, "હું બંગલામાં જાઉં, મારૂં માથું ઘણું દુ:ખેચ."

"માથું દુ:ખેચ?" બરજોરજી માસ્તરે હજી અરધું વાંચવામાં ધ્યાંન રાખી પુછ્યું, "શાએ?"

આ સવાલથી ભીખાજીબા ગભરાઇ ગયા. તેવણે એવા એક બી સવાલની વકી રાખી ન હતી, ને તેથી એ અચબુચ સવાલ થયાથી તેવણુ ચોંકયા, ગભરાયા, ફુગલાયા, તોતરા બોબરા થઈ ગયા:

"જી—જી મને—મારૂં માથું દુ:ખેચ," ભીખાજીબાએ જેમ તેમ જવાબ દીધો. "મારા ડાકટરે ખાધ. પછી ત્રણ કલાકસુધી કોઇ બી જાતની કસરતની મને સખત મના કરેલી છે."

"ત્યારે તારો ડાકટર કોઇ પેહેલાં નંબરનો ધોબો છે," માસ્તરે ચુકવ્યું; "ગેટ આઉટ, જઇને રમવામાં ધ્યાન લગાર કે બધું વીસરઇ જવાશે."

"અરે સાહેબ," ભીખાજીબાએ આ નહીં ધારેલાં પરીણામથી દુ:ખી થઇ કહ્યું, "મારા ડાકટરે—"

"અરે મુવો તારો ડાકટર," માસ્તર જે તેની વારતા વાંચ-વામાં નાહેક રોકાયા કરતો હતો તે હવે છેરાઇ પડયો. "મને કામ છે, જા અહીંથી મને કંટાલો ના આપ."

પ્રકરણ ૧૪ મું.

"મારૂં સસલું લાવ!"

હવે ભીખાજીબાને ધીરજ આવી. માસ્તરનાં 'જા અહીંથી'નો અર્થ તેવણે એમ નક્કી કીધો કે તેણે તેવણુને ચોગાંણુ છોડી જવાની રજા આપી, અને તેથી તેવણુ ખુશીથી તમામ આજેજ થઈ ચાલ્યા. તેવણુને એકાદ બે છોકરાઓએ રોકીને પુછયું બી પણ ખરૂં કે 'કાંહાં જાયચ?' ને તેવણે હીંમતથી જવાબ દીધો કે 'સીક છેઉં તેથી માસ્તરની રજા લઇને બંગલામાં.'

'એક વખત આએ દુકતાઓની આગલથી—આએ ચોગાંણુ માંહેથી બાહેર પડયો તો પછી કોઇ રીતે રોકાવાનો નથી,' તેવણુ મનમાં બરબડયા, ને તેવણુના હરખ વચ્ચે તેવણુ લગભગ તે ચોગાંણુ મુકી ગીયા તેવામાં—અરે કમનસીબ! પછવાડેથી કોઇએ આવીને પોતાના નાધલા હાથે તેવણુને બોચીમાંથી પકડયા.

તે કોઇજ નહીં પણ ખસરૂ ખીસકોલી હતો!

"મારૂં સસલું લાવ," ખસરૂ ખીશકોલી એ તેવણુની ફેંટ પકડીને કહયું; "બચ્ચા હમનાં ને હમનાં મારૂં સસલું લાવ!"

"હમણા નહીં," ભીખાજીબાએ આ નહીં ધારેલું નવું પાપ બીજાઓનું ધ્યાંન ખેંચાય તે આગમચ પટાવી દેવાની ઉતાવલ કરી; "હું પછી ખચ્ચીત આપુંચ; જરા તું મને બગલામાં જઇ આવવા દે, પછી આપરે વાત કરીએ."

• "પછી બછીની વાત હું જાંણતો નથી," ખસરૂ ખીસકોલીએ વધારે મીજાજ ખોઇ દઇને કહયું; "અતર ઘરી મારૂં સસલું લાવ.–"

આ તદન બેહુંદી ને મુરખ માંગણીથી આપણા બુજરોગ ભીખાજીબાનો કાંદો પાછો ખીલી ગયો.

એક ગુંઠણ જેટલો ચદણચાઈ દુકતો સાહાઠ વરસના એક લાયકીવાલા દાહયા પાકા દોસાજી પાસે સસલું માંગે, ને તે બી માંગતાં સાથેજ પેદા કરી આપવાને બજીદ થઇ બેસે એ શું થોડો ગુસ્સો ઉપજાવનારી વાત હતી ?

એજ પોરયાએ કલાસમાં તેવણના ત્યાંથી પોલ થઇ જવાના ખુશીભરેલા વીચારોમાં વચ્ચે હોમાઇ ખતરો નાંખ્યો હતો, અને હમણાં વલી તેવણ ત્યાંથી નાહસવામાં લગભગ ફતેહમંદ થયલા હતા ત્યારે બી તેજ કમબખ્ત તેવણને રોકવા આવ્યો તો તે શેઠ ભીખાજી પોંહોંચાજીથી કેમ ખમાય ?

નહીં ખમાય; અને તેથી તેવણે તે નાધલા દુકતાને દોકમાંથી પકડીને બાજુએ ખીસાડી નાંખ્યો, ને પોતાનો રસ્તો લીધો.

પણ એથી ખસરૂ ખીસકોલી કાંઇ ખાટયો ગયો નહીં. તેણે શોર મચાવ્યો. "પોરયાઓ ! છોકરાઓ !" તેણે ભીખાજીબાનો ડગલો પકડી રાખી પોકાર મારયો, "ખોદાને ખાતર અહીં આવો, ને આએ લુચ્છા અદી પાસે મને મારૂં સસલું અપાવો."

આ શોર સાંભલીને ઘણાક 'મારામારીઓના ખાં' ત્યાં દોડતા આવ્યા, અને એ શું ગરબડ હતી તે પુછવા માંડયું.

"જોવ, એ ઠુંટીની આગમચ ઘેર ગીયો ત્યારે કેહે કે જે મારા બાપની પાસે ઘણાં સસલાં છે તેમાંથી તું પઇસા આપે તો તારે વાસ્તે એક લાઉં, કરીને એ મારા પાસ હરી રૂપ્યા લેઇ ગીઓ, ને હવે સસલું આપતો નથી. બોલ બચ્ચા મારૂં સસલું •કાંહાં છે ?"

ભીખાજીબાએ હવે જુઠું બોલવાની જરૂર જોઈ. આ સેહેતા-નોના બસથી બચવા ને નહાસવા જેમ બને એમ તેમને ઉડાવી દેવાની અગત પીછાંણી, અને તેથી ઢોંગથી હસીને બોલ્યા, 'અરે હા છે, છે, ખસરૂ તારૂં સસલું છે. હું મારા બાપ પાસે માંગી લાવેલો છેઉં. ઘણું સરસ છે જો! સફેદ દુધ જેવું.'

"હં:" ખસરૂ ખીસકોલીએ ધીરજ પાંમીને કહ્યું; "કયાં છે તે?"

"છે, મારા પેટારામાં છે," ભીખાજીબાએ છાતીએ હાથ આપ્યો, "હું ના કેહતોતો તે તો ઢોંગ કરતોતો."

"જુઠું છે," તે પોરયાઓનાં ટોલાંમાંથી મેહેલ્લી મેંઢીએ બુમ મારી; "સસલું પેટારામાં છેજ નહીં; સસલું પેટારામાં જીવી શકેજ નહીં. એના પાસે સસલું બીલકુલ નથી."

"ખચ્ચીત નહીં," હવે ભીખાજીબા તેવણનું જુઠું ટકી નહીં શકયું એટલે તરયાપાવપર આવી ગયા. "તમો ઉખરાઓને અકકલ નથી કે સસલાં તે કાંઇ મારાં ઘેરમાં પાકેચ કે તે હું સાથે બગલમાં લેઈને ફેરતો ફરૂં? ચાલો ચાલો, મને જવું છે. મને જવા દેઓ."

"નહીં, નહીં જવાશે," છોકરાઓએ એક અવાજે પોકાર મારયો, ને ભીખાજીબાની આસપાસ ફરી વલી કુંડાલામાં તેવણને તે કમબખતોએ ઘેરી લીધા.

હવે ગરબડ વધી, અને એ વધતી ગરબડે વધતા છોકરાઓને તે ટોલાં તરફ ખેંચ્યા, એટલે ટુંક વખતમાં ચોગાંણ ચોગાંણને ઠેકાણે, ત્યાંની સરેસ્તાની રમત ગમતો બી બાજુ રહી ગઈ, ને સૌ આએ તમાસો જોવા તે તરફ ધસડાઇ આવ્યા.

"એ મારૂં સસલું આપતો નથી," ખસરૂ ખીસકોલીએ બધા ભેગા થવા પછી પોતાનો દાવો નવેસરથી રજુ કીધો; "બચ્ચા મારૂં સસલું લાવ નહીં તો મારા રૂપ્યા પાછા લાવ."

"અરે હા, ને એણે મને પોતાના બાપ પાસેથી સફેદ ઉંદર લાવી આપવાનું કબુલ કરી મારી પાસે ગઇ ટરમે એક રૂપીઓ લી-ધેલો છે," હવે તે નવા આવેલા છોકરાઓ વચેથી એક બીજો નવો દાવાદાર ઉભો થયો!

"ને મને કેહજે મારા બાપ પાસ એક ન્યુફાઉંડલંડ કુતરાનું બચ્ચું છે તે તુંને લાવી આપશ કરીને છેલ્લો ઘેર ગીઓ ત્યારે મારા પાસ બી દોર રૂપીઓ લીધેલો છે," એક ત્રીજા દાવાદારે વલી દાવો રજુ કીધો! "તે લાવની મારો કુત્રો?"

બીખાજીબા તો હવે તદ્દન ગભરાઈજ ગયા. જાંણે તેવણનાં ઘેરમાં જનાવરોનું સંગ્રહસ્થાન હોય તેમ તેવણનો લુચ્છો દુકતો પોરયાઓને વાહીને પઇસા ઓકાવી ગયો હતો એમાં તો તેવણે જોયું કે દેખઇતી રીતે કશો સંસય ન હતો, પણ તેવણ બચારા તેનોં કર હવે કયાંથી ભરે, ને એ દુકતાઓને તે જનાવરો તર ને ફર કયાંથી પેદા કરી આપે તે તેવણનો મસ મોટો ગભરાત ને ગુચ-વાટો હતો.

" અરે એમ કરો, " સોહલુ બારીસ્ટર નામે એક પોરયો તે-ઓમાં હતો તેણે દરખાસ્ત કરી. " એ લુચ્છાની આપરે કોરટ ભરીને કાયદાથી તપાસ કરીએ. "

એ વીચાર સૌને ઘણો પંસદ આવ્યો. સોહલુનો બાપ બેરીસ્ટર હતો, ને તેથી તેણે કોર્ટનો કારોબાર ઘણી વાર જોયલો હતો, ને તે ધોરણે તેણે બીખાજીબાપર મેલાયલા વીશ્વાસઘાતના વાંકની તપાસ કરવાનું ઠડાવ્યું, જે એક ગમત અને રમુજ તરીકે સૌને અતીઘણું પસંદ આવ્યું.

અને હવે તે કોરટનું કામ ચાલ્યું.

બીખાજીબાને બે બાજુએથી બે પોરયાઓએ સીપાઈઓ થઇ-ને બગલમાંથી રૂમાલે બાંધીને પકડયા, ને સોહલુ બારીસ્ટર જડજ થઇને ચોગાંણમાં એક ઊંચા કટેરાપર ચઢી બેઠો.

પણ એટલુંજ નહીં. વલી સોહલુ બાલીસ્ટરે એક જુરી નેમ-વાની બી દરખાસ્ત કરી, ને પંદર સતર ઉમેદવારોમાંથી આઠ પોરયા ઓની એક જુરી બી જડજના પગ આગલ બેઠી.

બીખાજીબા આ ફેસતા ને ચીલબુલ્યા ફારસ સામે પ્રોટેસ્ટ કરતે, ને એ ચદણુચાઈ કોરટ ને તેના કારોબારને ખચ્ચીત શરણ નહીં થતે, પણ તેવણે જોયું કે તેથી કાંઇ તેવણનો સુકરવાર થવાનો નથી; તેથી ઉલટું જો તેવણ ગરીબાઇથી તે પોરયાઓને તેઓની મરજી માફક કરવા દેશે તો છેલ્લે કંટાલીને અથવા થાકીને તેઓ તેમને છોડી દેશે, ને ત્યારે તેઓ ત્યાંથી નાહસવાનો પોતાનો ઠડાવ અમલમાં લાવશે.

પણ કોરટનું કામ જેવું જોઇએ તેવું ચાલ્યું નહીં. દુરથી મા-સ્તરોનું તેપર ધ્યાંન ખેંચાયું, ને ચોગાંણ લગભગ ખાલી થઇ ગયલું જોઇને તેઓ તે તરફ દોડી આવ્યા.

"એ તમે અહીં શું હીંગાણું ચલાવોચ રે ?" બરજોરજી માસ્તરે આવતાંને વાર પુછ્યું.

"સાહેબ, અહીં કોરટ બેઠેલી છે," બે ત્રણ પોરયાઓએ હસીને ખુલાસો કીધો.

"છટ, છટ, એ શું બચ્ચાંના ચેડાં ?" બેજનજી માસ્તરે કહ્યું; "મોટા માસ્તર આવશે તો બુમ મારશે. આએ કસરતનો વખત છે, નહીં કે એવાં ચેટાં કાઢવાનો."

"પણ સાહેબ આય અહી ચોર છે," ખસરૂ ખીશકોલીએ આગ્રહ કીધો. "એ મારા પઈસા ખાઇ ગીઓચ."

"પઇસા શાંના ?" માસ્તરોએ પુછ્યું.

હયા ભીખાજીબાના દાવાદારોએ માસ્તરોને પોતપોતાના દાવા વીગતથી સમજ પાડયા, ને ઈનસાફને અરથે તેઓએ પોતે તે વાતનો ત્યાંજ ફેસલો કરવાની જરૂર જોઇ. તેઓએ ભીખાજીબાનો બચાવ પુછયો, પણ તે દોસાજી તેઓ આગલ ગભરાટના મારેલા વધારે લટરપટર થઇ ગયા.

"જુઓની સાહેબ," તેવણે બચાવ કરવા માંડયો, "મને–અરે નહીં રે મારા બાપને એવાં ચેડાંનો ઘણો ધીક્કાર છે, ને તેથી મારા તે લુચ્છા દુકતાએ એટલે મેં પોતે મારી એટલે મારા બાપની રજા વગર—"

"છટ, છટ," બરજોરજી માસ્તરે ગુસ્સો બતાવ્યો, "આએ પોરયો બધાને હંબગ કરવા હાથે કરીને ઘેલું ગાડું બોલેચ, પણ જ્યારે એ એના કરાર પ્રમાણે કબુલેલાં જનાવર નથી લાવી આપી શકયો, ત્યારે જે લોકોએ એને પઇસા ધીરયા હોય તેઓને તેમના પઇસા પાછા મલવાજ જોઈશે. તે પઇસા બધા મલીને પાંચ રૂપીઆ થાયચ, ને તે તારે હમણાં ને હમણાં મને આપવા પડશે."

"મારા પાસ નથી," ભીખાજીબાએ નાસીપાસીથી લગભગ ચીસ પાડીને કહ્યું, "મારી પાસ દોરયું બી નથી. હું બીજી વખતે આપશ–માસ્તર ખચ્ચીત આપશ."

પણ માસ્તર કે છોકરાઓ એ વચનથી સમજ્યા નહીં. માસ્તરોએ પોતાની ફરજ પ્રમાણે ઇનસાફ આપીને આ ગરબડ દુર કરવી હતી, ને ઇનસાફની આ રીત તેઓને સૌથી લાયક જણાતી હતી.

"માસ્તર, મારો જીવ ઘણો બગરેચ," ભીખાજીભાએ ઘેલા ગાંડા કાલાવાલા કીધા, "મને હમણાં જવા દેઓ, પછી આવીને હું ગારાં ભરીને એ લોકને સસલાં ને સફેદ ઉંદર ને જે માંગશે તે આપશ"—અને જ્યારે એવી એવી આશા આપતાં બી તેવણનું કાંઇ વલ્યું નહીં, ત્યારે તેઓએ ત્યાંથી એકદમ નાહસવા માંડયું.

પણ ચીચ્યારી ને બુમ કકલાત સાથે પોરયાઓએ તેજ પલે તેવણને પાછા પકડી પાડયા, ને માસ્તરોના હોકમથી તેમનાં ગજવાંમાં હાથ નાંખી પાકીટ ખેંચી કાઢી. તે પાકીટમાં ફક્ત પાંચજ રૂપ્યા હતા ને ભીખાજીભાએ ફાટફાટ થતી છાતીએ જોયું કે તે પાંચ રૂપીઆમાં તેમના માંગનારાઓને દોકડે પાયકે ત્યાંને ત્યાં ચુકવી આપવામાં આવ્યું, જે પછી તે તોફાંણી ટોલું રસ્તે રફતે ત્યાંથી વીખરાઇ ગયું.

ગરીબ—ગરીબ બચારા ભીખાજીભા! એમ થવાથી તેવણની છેલ્લી શ્રેષ્ઠ ઉમેદનો નહીં ધારેલો નાશ થયો હતો. જે પાંચ રૂપ્યા-પર તેઓએ આશાની પાલ બાંધી હતી તેજ અંતે જતા રહયા!

તેવણ બચારા નાશીપાશીથી જખમાઇ તે બોહલાં ચોગાંણનાં એક ખુણામાં એકલા ભોંયપર જેમ રડાયું તેમ રડવા બેહા!

પ્રકરણ ૧૫ મું.

ઘર તરફના સમાચાર.

તેવણ રડતાં રડતાં થાકી ગયા, અને આંખો સુજી આવી ત્યાં સુધી તે મેદાંનનાં એક ખુંણામાં એકાંતમાં ઘાસ ઉપર બેસી રહયા, પણ તેઓની દયા ખાનારૂં ત્યાં—તે મોટાં ચોગાંણમાં કોઇ હતું નહીં. તેઓ જોકે પોતે તો તમામ નીરદોશ હતા, તોપણ છોકરાઓએ તેઓ-પર સફેદ ઉંદરો અને સસલાંઓ વગેરેને બાંહાંણે પૈસા કઢાવી ચાંપી જવાના વિશ્વાસઘાતનો ગંભીર આરોપ અજાંણપણે મુકયો હતો, અને તેનાં પરીણામમાં તે આખી સ્કુલના છોકરાઓ તેમનાપર રૂઠયા હતા એટલુંજ નહીં, પણ હવે તો રહયા સહયા માસ્તરો વરીક તેમ-ને ધીક્કારતા હતા, અને તેમના શત્રુ થઇ લાગ્યા હતા!

તેમના પાંચ રૂપીઆમાં તેઓની છેલ્લી આશા વસેલી હતી—તે પાંચ રૂપીઆ હોતે તો તેઓ સગવડથી સટી જઈને ટ્રેનમાં મું-બઈ પોહોંચી જતે, પણ તેમના નારવા દુકતાનાં માગતાં લેણાંમાં

તેવણ પાસેથી તે તેવણની અનામત વગર દયાએ—વગર વીચારે લુટી લેવામાં આવી, અને તેથી હવે તેવણનો ત્યાંથી જવાનો વારો આવે એમ દીસ્તું ન હતું—સીવાય કે તેઓ એક વખત હીંમત કરીને માસ્તર આગલ જઇ તર ને ફર કરી નાંખે, ને પોતાના બાબમાં બનેલા ગજબ સંભલાવી સમજાવીને ત્યાંથી ઘટતા રોબસાથ નીકલી જઈ શકે.

પણ તે તો બનવું તમામ મુશકેલ હતું. વાંચનાર જાંણે છે કે તેવી હીંમત તો તેવણે કાંઈ સેંહેંકડો વાર કરવા માંગી, પણ જે પલે તેવી હીંમતની અવશય અગત ત્યારેજ તેઓ નાહીંમત થઇ જતા હતા, અને ઘાંણ બગાડતા હતા!

તે કમનસીબ દીવસ બરી જેહમતે પુરો થયો. જેમ જેમ રાત થતી ને ટ્રેનનો ટાઇમ થતો, તેમ તેમ ત્યાંથી નાહસી જવાની નીષ્ફ-લતા તે બુઢા ગ્રહસ્થને વધારે ને વધારે હઈએ ચટી આવતી, ને તે બચારા દોસાજીને વધારે ને વધારે દુઃખ પેદા થતું.

તે રાત ગઇ, અને બાજે દીને સહવારે તેઓ સરેસ્તા પ્રમાણે તૈયાર થઇને નાસ્તાપાણી માટે બીજા છોકરાઓ સાથે અરધા રડેલા હાલે હેઠે ઉતરયા, ત્યારે સ્કુલના એક નોકરે તેઓના હાથમાં ટપાલમાં આવેલો એક કાગલ મેલ્યો.

તેનાં સરનામાના દસ્કત જોતાંજ તેઓ હરખથી ચોંકયા, કેમકે તે કોઇના નહીં પણ તેમની પોતાની દીકરી નાજાંના જાંણીતા હરૂફ હતા, અને તેઓએ જોયું કે તે તરફ (ઘરમાં) લુચ્ચા અદીનું પાપ ફુટયું હશે, વાસ્તે તેમની બેટીએ તેમને જલદી આવવા આ કાગલ લખ્યું હશે, જે કાગલ માસ્તરને બતાવી હવે સઘલી વાત ખુલાસાથી કહી શકી તેઓ બપકામાં ત્યાંથી નીકલી જઇ શકશે.

પણ નહીં. નસીબ ત્રણ ડગલાં આગલ ને આગલ, તેમ સર-નામાંપર તો "બાઈજી અરદેશર બીખાજી" કરીને સરનામું કરેલું હતું, ને તે જ્યારે બીખાજીબાએ વાંચ્યું ત્યારે તેઓનો હરખ સમી ગયો, ને પાણી ભરી ગયાં, કેમકે જો તેમની બેટીએ અદીનું પાપ પકડયુંજ હોતે તો પોતાના બાપનેજ નામનું સરનામું નહીં કરતે!

પણ વલી બીખાજીબાને ખ્યાલ થયો કે તેમ કરે તો બધી હોહા થઇને ફેસ્તો થાય—વલી કાગલ બીખાજીબાને નામે આવે તો સ્કુલમાં અઠડયા કરે ને પતો નહીં મલે ને તે સઘલાંનો વીચાર કરીને ના-

જાંએ અદીનુંજ સરનામું કરેલું હશે, અને તેમ સમજીને તેઓએ વલી એક વાર ઉમેદના ઉમંગમાં અધીરા પડી હરખભેર તે કવર ઉખેડયું.

અફસોસ ! તે કવર ઉખેડયા પછી તે કાગલની ઉપલી થોડી સતરો વાંચતાંજ તેવણનાં મોં ઉપરનો રંગ ઉડી ગયો. અને ફાટી નીકલતા ડોલાએ—ખેંચી રાખેલા દમે અને ગુસ્સાથી ઉકલતી છાતીએ જેમ તેમ તેઓએ તે શરૂ કરેલો કાગલ વાંચીને પુરો કીધો. અમારાં વાંચનારાંઓની સમજને ખાતર અમે નાજનો તે કાગલ અતરે સદાબરો ઉતારી લઇશું:—

"મારા પ્યારા ભાઈ અદી,

"આપરાં ઘેર સંબંધી મને તુંને એટલી બધી ખુશાલીની અને અગતની ખબરો આએ કાગલમાં લખવાની છે કે હું પેહલે શું લખું તે બી મને તો સમજ પરતું નથી. અહીં તો જાંણે અમો સપનો જોતાં હોઇએ તેવું લાગેચ, કેમકે આગલ આપરે જેમ રેતાતાં તેથી ઉલટોજ રીતે હમણાં તો અમે રેહુંજીએચ, ખાઈજીએચ, પીજીએચ, ને મજા કરીએચ.

"તું તો માનવાનો બી નથી, અદી, પણ હું તારા દુશમેનના સમ ખાઈને ખરે-ખરૂંજ લખુંચ કે બાવાજી તો તદન તારા ગીઆ પછીના અજબ જેવા થઈ ગીઆચ. એ એકાએક ફેરફાર કેમ થઈ ગીઓ તે અમે લોક જાંણતાં નથી, પણ બાવા તો જાંણે નકરા નાહનાં બુચાં ! તારા કરતાં ને મારાં કરતાં તો હમણાં બાવા ઘેરમાં વધારે મસ્તી કરેચ ! ખુદા જાંણે એવા ચેરા કેમ થઈ ગીઆ હોશે. આગલ તો કેવા ભારમાં રેહતાતા, ને જરા કોઈ મોટે બોલે તો તતરાવી નાખતાતા, ને હવે તો મોટે મોટે આખો દારો બુમ મારેચ, ને બધાં નાટકના ગીત ગાયેચ, ને આખો આખો દારો નાચેચ ને ઓદડે ઓદડે કુદકા મારતા કરેચ ! આફીસમાં જવાનું તો નામ નીસાંણ બી નહીં મલે. મરેરે, મને તો લખતાં લખતાં બી એવણની વાત યાદ આવેચ તારે બરસું એવું હસું આવેચ !

"હવે તો અમે જેમ ગમેચ તેમ બાવા સાથે રમીએચ, તેવણની મશકેરી કરીએચ તોબી સાંબા અવર જેવા ઉભા રહીને ખરખર હસ્યા કરેચ. ઘેરમાં માણસો સાથે પણ્હાંજ ચેરાં કારેચ. કાલે તો—મરે મને તો હવે ઘણુંજ હસું આવેચ—કાલે તો કોઇ રાંન્નોમાં નહીં ઉતું તેવામાં જઈને ગોસની રાંધેલ તપોલીમાંથી ફાકે ફાકે ખાઈ આયા. કંઇબી સારૂ સુતરૂં આગલ એવણે પોતેજ સાંતી સાચવીને ઉંચું કરી મુકેલું એવ-ણના હાથમાં આવી જાએચ તો તે એક ઘરીમાં પસાર કરી આપેચ. કોઈ વખત અમારા સાથે વીટી કોદડા, કોઈ વખત આંગલાં દાવ, પાનાં દાવ, માય દીકરાં ને એવું એવું બધું રમેચ, ને મને તુંવું એવું એવું બચ્ચાંનું રમવાનું નહીં ગમતું, ને હું ચાડડાઇને ના કેહુંચ તેરે સાંબા રૂસાઈ જાયેચ, ને ફુતતા કરેચ. મરે બાવા એવા કેદારે ઉતા ?

"આફીસમાં તો એકજ વખત જઈ આયા, ને તાંહાંનું કારખાંનું તો હવે ઘણુંજ બગરી રેહેયુંચ. માણસો જેમ ગમેચ તેમ આવેચ ને જાયેચ, ને બાવાની એવી ચાલથી તે લોકને છુટી પાઈ ગેઇચ.

"પણ તુંને બીજું ખબર કે ? દર બુધવારે ને શનવારે બાવા તો અમુને લઈને બધા નાટકો જોવા જાએચ. આગમચથી ટીકીટો રીઝરવ કરાવેચ, ને નાટકો જોવાની એવી મઝા પરેચ. વલી નાટકમાં બધા એકટરો સાથે બાવાને દોસ્તી પરીચ, તે લોક રોજ ઘેરમાં જમવા આવેચ, ને ગાએચ ને વજારેચ તે અમુને ઘણુંજ ગમેચ.

"હું તુંને ઘેર તેડી લેવા બાવાને રોજ કાલાવાલા કરૂંચ, પણ સાફ ના કેચ જે એ ટુકતો અહીં આવે તો શીખવાપર ધ્યાંન નહીં લગારે, ને બધો બગરી જાય, વાસ્તે એને તો નીસારે ચાંપી રાખેલોજ સારો. કોણ જાંણે બધાંપર એવા મેહેરબાંન થઈને તારીપરજ કાંય હુજુર ખીટો રેઆચ. હું શું કરૂં, તારે વાસ્તે મારો તો જીવ બરીજરી જાયચ. તું હવે વેહેલો વેહેલો શીખ, ને પાસ થઈ જા કે તું બી અહીં આવે તો આપરે મજા કરીએ. તું કેમ છે ? અમે તો સઉ ઘણાંજ સારી પખીન છઈએ. હાલ એજ અરજ.

લખતન તારી બેહેન નાજાંનો પ્યાર વાંચજે.

તાજે કલમ—હું લખતાં વીસરી ગેઈ કે આપરા મામા ઘેર આવેલા છે. આગલ તો બાવાજી એવણને ઘણાજ ધીકારતાતા, ને ઘેરમાં બી નહીં આવવા દેતાતા, પણ હવે તો તેવણને આવવા દીધાચ. ને તેવણ જે પઈસા માંગેચ તે બી કારી કારીને આપ્યા કરેચ. બરચું મને તે તો જરા નથી ગમતું નાજાં."

પ્રકરણ ૧૬ મું.

કાગલે કરેલી વેદના.

આ તે કાગલ હતું !

એવું એક કાગલ ભીખાજીબાની વેદનામાં ફસી પડેલો એક આસામી કેવી ને કેટલી ધીરજથી વાંચી શકે તે લખવા કરતાં વાંચનારે વીચારી લેવાનું વધારે સેહેલ છે, અને ભીખાજીબા એ કાગલ વાંચી ફરજના મારેલા બધા છોકરાઓને માસ્તર સાથે નાસ્તાની ટેબલપર બેઠા ત્યારે તેવણની છાતીમાં કેવી લાગણીઓ થતી હતી તે વરણવવા બેસવાની અમારી મરજી નથી—અમારી કલમમાં તાકાતજ નથી.

ભીખાજીબાએ તે કાગલ વાંચતાં ભરાઈ રહેલો પોતાનો દીબો જેમ તેમ થોબાવ્યો, ને સૌની નજર તેપર નહીં ખેંચાય વાસ્તે ચાનાં કપમાં માંથું ખોસીને મરજી ઉપરાંત તે મોટે ગોટે ગલવા માંડી, પણ એવી હાલતમાં તે ચા પીવા કેમ ગમે ? તેવણને ઉબક આવી, ને મોઢાંમાં લીધેલો ગોટ ગલું તાંણીને તેવણે તેજ કપમાં પાછો કાઢયો, કે વલી તેજ વખતે અતરસના ગુંગલાવનારા થાંસાની ગુચ્છમાં તેઓ ગુંચ્છવાઈ પડયા !

તે બનાવથી માસ્તરનું ધ્યાંન ખેંચાયું, ને માસ્તરે આગમાં તેલ—તેવણને ખાસડાં મારવાં માંડયાં. "શરમ છે, ધીકકાર છે એવા એક ખાવરા ચાવરા દુકતાને," માસ્તરે ખરા ગુસ્સાથી ડોલા કાઢી કહ્યું. "ખાવા પીવાનું જાંણે નાહસી જતું હોય તેમ તલબમાં પડેચ ! મેં માસ્તરપણાના મારા આટલા લાંબા અનુંભવમાં કદી કોઇને એવી નજીસ કીસમે ખાતાં નથી જોયો. તારા લાયકીવાલા પીતા હંમેશ તારાં એ એંધી કીસમનાં ખાવાની ફરીઆદ કરે છે. તું ટેબલની 'મેનર્સ' શીખશે કે કદી શીખવાનોજ નથી, સ્ટુપીડ ?"

ભીખાજીબાનું આ 'દુ:ખપર દાહામથી' તદન પાકી આવ્યું. તેવણે ખમાયું ત્યાંસુધી તો ખમ્યું હતું, પણ હવે તેવણનો સદાનો રાંક સ્વભાવ તેવણના હાથમાં નહીં રહયો, ને તેવણ હાથમાં પેલું કમબખત કાગલ લઈ ખુરસી ફેંકી દઈ ઉભા થયા. "માસ્તર," તેવણે તરારો કીધો, "માસ્તર, હું તમોને સાફ કેહુંચ કે મને હમણાં છેડતા ના. હું એ નથી ખમવાનો. હું અતર ઘડી ઘેર જવા માંગુંચ, —એકદમ! કોઇની તાકાત નથી કે મને હવે અટકાવે."

માસ્તર અને છોકરાઓ દબાઈ ગયા !

માસ્તરે જોયું કે 'દુકતાનું માંથું તદન ગયું' હતું, અને તેથી તુરત વેલા પોતે નરમ પડી જવાની અગત પીછાંણી. તેણે ભીખાજીબાને ધીરા થવા અસારત કરી, અને પછી પોતા પુઠે આવવાનું કહી તે તેવણને ટેબલપરથી ઉઠાડી પોતાના ખાંનગી રૂમમાં લઇ ગયો.

ત્યાં જઇ માસ્તરે ભીખાજીબાને પોતાની સાંએ બેસાડયા, ને પોતાની તપાસ ચલાવી. "શું છે?" તેઓએ અરધી નરમ અરધી ગરમ ઢપે પુછયું.

"માસ્તર, મારે એકદમ ઘેર જવું છે," ભીખાજીબાએ ઘેરમાં મંડાયલી મોહકાંણની યાદ થતાં વલી પાછા ઉસ્કેરાઈ આવી કહ્યું. "મને હમણાંજ ઘેરથી એક કાગલ મલ્યુ છે—"

"ત્યાં કોઇ ઘણું બેમાર થયું છે શું ?" માસ્તરે કાલજીથી પુછયું.

"અરે તે કરતાં બી વધારે મોટી મોહકાંણ ને નખ્ખોદના સમાચાર છે," ભીખાજીબાએ વધારે છેરાઇ પડીને કહ્યું. "રાંડ દાકણે જેવું તેવું લખેલું છે !"

"કોણ દાકણ ? તમો કોણની વાત કરો છો ?" માસ્તરે બીખાજીઆની ઉસ્કેરાયલી હાલત જોઇ વધારે પટાવીને પુછ્યું.

હવે બીખાજીઆ કેમ કેહે કે "મારી દીકરી ?" જો તેવણ એમ કેહે તો માસ્તર તેવણને ગાંડા સમજી ફફડી ચટકીને ઉઠી જાય, ને જો એમ કેહે કે 'મારી બેહેન' તો ખરી વાત પછી કદી માસ્તરને કેહેવા જાય તો તે માને નહીં ને ગોંટાલો વધે, વાસ્તે તેણે ઉડાવીને કહયું, "અરે સાહેબ, કાઇબી તરેહ મને ઘેર મોકલી આપો. મારૂં ત્યાં ઘણું કામ છે."

"પણ શું કામ છે ?" માસ્તરે વલી પુછ્યું.

"ત્યાં બધું મારા વગર નખ્ખોદ વલી જાય છે," બીખાજીઆએ કહ્યું ; "બધું ઉહલપાહલ ને સત્યાનાશ થઇ જાય છે."

"હા, તે તું એવો બધો અગત ધરાવનાર આસામી બી પડ્યો કેની," માસ્તરે બીખાજીઆનાં છેલ્લાં બોલવાથી ગમત પામી ટકોર કરી, "તે તું નહીં જશે તો તારા બાપ અટકીને બેસી રેહવાના."

"અરે મુવો મારો બાપ," બીખાજીઆએ છેરાઈ પડી કહ્યું.

"હ: હ: ખબરદાર," માસ્તરે મના કરી; "પણ વારૂં લાવ તારૂં ઘેરથી આવેલું કાગલ ક્યાં છે ? લાવ, તે હું વાંચી જોઉં, ને તેવું કાંઈ તેમાં હોય તો આજની ગાડીમાં મોકલી આપું."

તે કાગલ કેમ અપાય ?

તે કાગલ વાંચીને માસ્તર અદીના બાપ બીખાજીઆને—વધારે ખરી રીતે બોલ્યે તો તેઓને પોતાને—વાસ્તે શું મત બાંધે ? કમબખત અદીએ મુંબઇમાં ધુમ મચાવી દીધી હતી તો માસ્તર શું જાંણે કે તે અદી છે કે બીખાજીઆ છે ? તેઓ તો બીખાજીઆનેજ એકદમ એવા ચેરા થયલા સમજે, ને ત્યારે તેવણને કેવું નરસ લાગે ! બોંયમાંજ ભરાવાનું થાય કેની ?

વલી તે ઉપરાંત માસ્તર તે કાગલ વાંચે તો મોકલતો હોય તેબી નહીં મોકલે ! તે તો એમજ સમજે કેની કે બીખાજીઆનાં માંથાંનું ઠેકાંણું આવે ત્યાંવેર એ નાદાન છોકરો ત્યાં જવા કરતાં અહીં રહેલોજ ભલો !

આ વીચારો એક તડાકામાં કરી લઇ બીખાજીઆએ તે કાગલ નહીં આપવાનો ઠડાવ કીધો. "માફ કરો, માસ્તર," તેવણે

ઓસકાતાં ઓસકાતાં ને અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું—"કાગલ-અઃ કાગલ ઘણુંજ ખાંનગી છે. ઘરસંસારી છે--બૈરાંને હાથનું લખેલું છે."

"ત્યારે જો તું કાગલ બી નથી વંચાવતો, ને ઘર જવાનો તારો સબબ બી અક્કલમાં ઉતરે તેવો નથી આપી શકતો," માસ્તરે રોબથી કહ્યું, "તો હું તુંને ઘેર મોકલી શકનાર નથી. જા, નીકલ લેશનપર જા"—અને માસ્તર ત્યાંથી જતો રહયો.

"અરે બરી ગીયું તારૂં લેશન," બીખાજીબા કલાસ તરફ જતાં મનસે પટપટયા. "ખુદા પાંખબી નહીં આપતો કે ઘેર ઉડીને જાઉં. સત્યાનાશ ગીઆ દુકતાએ મારૂં નાક લીધું તો લીધું, પણ દારીઆ સુકરવારયા કરીને બધી મારી દોલત એક થોડા દહાડામાં ફણાશટીઓ કરી મેલવાનો! અરે તોબા! તોબા! આવો ઉલટો ને ઉંધો જમાનો કોઈએ જોયલો તો શું પણ કદી કાંને સાંભલેલો બી નહીં હોય!"

બેસ્ચીત નહીં. બચારા ભોલા બીખાજીબાનું એ છેલ્લું બોલવું તમામ ખરૂં હતું એમ કબુલ કરવાને કોણ ના પાડશે?

પ્રકરણ ૧૭ મું.

વધુ વેદનાઓ.

તે કાગલથી બીખાજીબાનું માંથું ફરી ગયું. એટલા માટે તેવણ માસ્તરની હજુરમાંથી બાહેર પડયા, ત્યારે એક ખુણાંમાં એકાંતપણે પોતાની એ દુઃખભરેલી હાલતપર અફસોસ કરતા હતા, તેટલાં માંણેકજી માસ્તરની ચહનચાઇ દુકતી દીની (જેનાં ઘેલાંચેડાં વીશે અમો આગલ લખી ગયલા છીયે તે) તેઓની આગલ આવી. બીખાજીબાને એ જરા ગમ્યું નહીં. આજના જમાનાની છોકરીઓ જોઈતા ને ઘટતા આંકોશ વના છકીને બેહેકી જાય છે એ તેવણનો હંમેશનો અફસોસ અને બલાપો હતો, અને તેટલા માટે તેઓ આ દીનીને જોઈને પોતાનાં મતમાં વધારે મજબુત થઇ પોતાની નાપસંદગી જરા બી છુપાવી શકતા ન હતા.

"કાંય, કાંય અદી," દીનીએ આવતાંને વાર પટાંમણા સાહદે પુંછ્યું, "તું મારા સાથે કાંય રૂસાઇ ગીઓચ, મને કેહેની? તારી

સાથ રૂસાઇ રેહતાં હું થાકુંચ, પણ તું આએ વખતે થાકતો નથી. તું તો મારા સાથે પણવાની વાત બાવા સાથે કરવાનો ઉતો તે?"

ભીખાજીબાનું પાકી આવ્યું, પણ કશો જવાબ દીધો નહીં.

"હવે કેવો મુંગો થઇ ગીઓ?" દીનીએ પટાંમણી રૂપે ઠપકો દીધો. "તું આએ વખત આયો ને આયો મારી ખાતરી થઇ કે તારાં મનમાં કોઇ રાંન બીજીનો વીચાર છે, ને પછી તે દાહારે તું નાસ્તો ખાવા બેઠોતો, ને પેલું એક કાગલ આયું ત્યારે તું બાવાનાં દેખતાં ગભરાઇ ગીઓ—"

"અરે રાંડ દાકણ," ભીખાજીબાનું હવે ઘણું પાકી આવવાથી શું બોલતા હતા તે સંભાલ્યા વના તેઓ બોલી ઉઠ્યા, "તે કાગલ તો મારી નાજાનું હતું."

"હં: **તારી** નાજાં કેની?" દીનીએ અનકાથી 'તારી' બોલપર ભાર નાંખી કહ્યું—કાંયકે 'અદીની આ પાક બેહાઇ' ઉપર ખીજવાઇ જવામાં તેણે કશો સાર જોયો નહીં.

"પણ વારૂં અદી"—અને હયાં તે ચેતરણ છોકરીએ ભીખાજીબાનાં ગલાંમાં પોતાના નાહાના હાથ નાંખ્યા, "મને કેહની એ રાંન નાજાં કોણ છે, ને તે કાગલમાં શું લખેલું હતું?"

ભીખાજીબા દીનીની એ વરતણુંક તેમજ એ સવાલથી ઘણાજ ગુસ્સે થઇ ગયા. તેણે તેઓને પોતાની બાથમાં પકડયા તે રખેને માસ્તર કે છોકરાઓ જોય, ને તેવણુની—તેવણુની જઇરીની લેવરી થાય તેનો તેવણુને ઘણો ગભરાત અકરાત થયો, ને તેથી તુરત તેના હાથ ખસેડી નાંખી તેઓએ ગુસ્સાથી કહ્યું, "ચાલ જા, નીકલ અહીંથી, બેઅદબ દુકતી. તારાં માયબાપને એ વાત કેહવી પડશે."

"તો કેહજેની મુવા," હવે દીનીનો 'સવાબ' દીનીના હાથમાં નહીં રહયો; "જો મુવો, બીહીધરાવેચ કે? તું નહીં કેહશે તો હુંજ કેહવશ કે છુટીની આગમચ આરસીનો મોટો તખ્તો બી તેંજ મુવાએ ભાંજયોતો, ને મેં મારાપર તે વાંક લઇને તુંને મારમાંથી બચાવ્યો તે તો જુઠું હતું"—ને તે ચરતખોર દુકતી ઢોંગથી રડી પડી!

આથી ભીખાજીબા વધતા ગભરાયા. કોઇ આવી જાય ને તેઓની ખટપટ જોય તો તેવણુનું શું થાય? તેવણુ જો તેને રડતી

મેલી નાહસી જાય તો વધારે વાત બેહેકે, ને તેથી એક બાપને છાજતી મમતાથી તેઓ તેને માંથાં પર પસવારીને મુંગી રાખવા ગયા—તેવામાં કમબખત પેસુ બેંસ ત્યાં આવી લાગ્યો !

. "વાહરે વાહ ! વારેહ વાહ બચ્ચા અદી !" પેસુ બેંસ (જે વાંચનાર જાંણે છે તેમ બીખાજીબાનો હરડતો શત્રુ હતો તે) આ તમાસો જોઈ બોલ્યો ; "અરે પોરયાઓ અહીં આવો. આએ લુચ્ચાનો આપરે ચહેરો કરીએ."

બીખાજીબાને આ નહીં ધારેલી નવી નામોસીથી બોંયમાં ભરાવું પડયું. 'નાદાનકી દોસ્તી ઓર જીવકા જાંન' તેમ તેવણે નાદાનની દોસ્તીમાં પોતાનાં વરસ નાહક વેચીને પોતાનો ફેસ્તો કરાવ્યો !

પોરયાઓ તો એવું સોહોધતાજ ફરે, કે જ્યાં ત્યાંથી તેઓના કંટાલેલા જીવને જે ગમત પડી તે ખરી, ને તેથી બીખાજીબાનો તે દુકતાઓમાં હુરયો હુરયો થયો.

પણ એટલુંજ નહીં. એકે દરખાસ્ત કરી કે માસ્તરની છોકરીને બીખાજીબાએ (અદીએ) રડાવી તેથી તેની ફરયાદ માસ્તર આગલ રજુ કરવી, તેને માટે બીખાજીબા ઘણું કકલ્યા ને ગગલ્યા. ત્યારે દયા તરીકે તેઓએ તે ઈનસાફ પોતાના હાથમાં લીધો, ને બોંય ચઢાવીને બીખાજીબાને એ તેમના વાંક માટે બીજા છોકરાઓના કલાહોલ ઘોંઘાટ ને ખુશીની ચીચ્યારીઓ વચ્ચે બે ચાર જણાઓએ ખુબ ઠોકીને હલકાં કરી નાંખ્યા !

તે પછી બીખાજી સુજેલા અવયવોને ભાગેલાં પાસરાં સાથે બાજુ ગયા, કેમકે પોરયાઓ જયાંવેર તેમને સતાવતા ઠોકતા ને બુમ મરાવતા દાકયા નહીં ત્યાંવેર તેઓએ તેમનો પીછોજ મુકયો નહીં હતો, કે જ્યારે એ તેવણની સઘલી આપદાનું મુલ—દીની—તો મારામારી સરૂ થતાંજ ઘેરમાં બીહકની મારી ભરાઇ ગઈ હતી !

બીખાજીબાએ 'સુલેહનો ભંગ' કરવાના વાંક માટે પેસુ બેંસ ને તેના ગોઠયાઓને કોર્ટમાં ઘસડવાનો વીચાર કીધો, પણ ગરીબ બચારા પાસ વાંક પુરવાર કરવાને સાક્ષીઓ કયાં હતા ?

"એના કરતાં તો મોહત ભલું !" બીખાજીબા આંખોમાં આંસુ સાથ એકાંતમાં બરબડયા. "આએ દુકતાઓ એકમત થઇને અહીં

મોડે વેહેલે મારૂં ખુન કરશે, તે કરતાં તે આગમચ મારૂં મોહત આવે તો સારૂં."

બીજે દીવસે સરેસ્તા પ્રમાણે છોકરાઓને પોતપોતાને ઘેર કાગલો લખી વાલવાની ટર્ન હતી, ને તે વાતની જાંણ થતાં ભીખાજીઆને તેમનાં સઘલાં દુ:ખ છતાં નવો ઉમંગ આવ્યો. આજ વેર એ કાગલો લખવાની વાતનો બી તેમને ખ્યાલ નહીં થયો તેથી તેઓ અચરત થયા, ને તેઓએ એક સપાટે બે ત્રણ કાગલો લખી નાંખવાનું ઠડાવ્યું.

અવલ તો એક તેઓએ પોતાના સોલીસીટરપર લખવાનો વીચાર કીધો. તેમાં પોતાની ખરી આફ્ત માન્યામાં આવે ને અક્કલમાં ઉતરે તેમ વીગતે બ્યાંન કરવાને તેઓએ નક્કી કીધું. બીજું એક કાગલ તેજ ઢબનું આફીસના હેડ કલારકપર લખવા માંગ્યું, ને ત્રીજું કાગલ—તેઓએ ઉભાતી ને ઉંચકાતી છાતીએ નક્કી કીધું કે ત્રીજું—લુચ્ચા ઠગારા નારવા હુકતા અદીપર લખવું, ને કાલાવાલાથી તેને પીગલાવવાની કોશેશ કરવી.

એ સઘલા ખ્યાલોથી ઉસ્કેરાઇ આવીને તેઓએ જ્યારે એક ડુબતું આદમી ફીણને વલગે તેમ કલમ હાથમાં પકડી બધાઓને જેમ પુરાં પાડવામાં આવ્યાં હતાં તેમ તેમને પુરૂં પાડેલું કોરૂં કાગલ શરૂ કરવા જોસ્સાબંધ તેઓએ આગલ ખેંચ્યું—તેવામાંજ માસ્તર બોલ્યા:

"કોઇ લખવા માંડે નહીં," તેણે કહ્યું. "છોકરાઓને મનને ગમે તેમ છુટથી ને આંકોશ વગર લખવા દેવાને મને પસંદ હતું, ને તેથી હું આગલ તેમ હંમેશ કરવા દેતો હતો, પણ એકાદ બે છોકરાઓના બાપે એટલી કડવી ફરયાદો કરી છે કે હવે મને કાગલ લખતાં બી શીખવવું પડશે એ બચ્ચાત તમોને શરમાવા જોગ છે. હું ખાશ કરીને તારે વાસ્તે બોલું છું, અરદેશર," ભીખાજીઆ તરફ જોઈને માસ્તરે કહ્યું. "તારા લાયકીવાલા બુજરોગ બાવાએ તેં અહીયાંથી લખેલાં છેલ્લાં કાગલની ઘણી કડવી ફરયાદ લખી મોકલી હતી. તેઓ ફરયાદ કરે છે કે તુંને લખવાના સકારજ નથી ને તેથી તારૂં લખાંણ પગથી માંથાંવેર ઘેલુંગાંડું ને કંટાલો પેદા કરનારૂં હતું."

આ વાત ખરી હતી. બીખાજીઆને અદીનું છેલ્લું કાગલ નહીં પસંદ આવ્યું હતું વાસ્તે તેઓએ ફરયાદ લખી હતી, પણ ફરીયાદ લખતાં થોડુંજ—અરે થોડુંજ જાણ્યું હતું કે તે ફરીયાદ તેઓનાંજ નુકસાનમાં ઉતરશે.

'બીખાજીઆને એ તો હાથનાં કીધાં હઇએ વાગતાં હતાં! તેઓએ અદીના 'પ્રાગરેસ'પર કદી એક બાપને લટતી ને જોઇતી નજર રાખી નહીં, અને આ કશાંમાં ફકત માસ્તર આગલ ઝુરાબંધ ફરીયાદો કરી જાણી પોતે પોતાનાં ફરજંદને જાતે શીખવવા કે સુધારવા કદી ખંત કાલજી કે કદર કરી નહીં, તે સઘલાંની એ બેકદર બાપને હમણાં સજા થતી આપણે જોઇએ છીએ.

એવા 'પથરના પ્રતાપ' છે!

બીખાજીઆ હવે પોતાની ભુલ જોતા હતા, ને મનમાં પસ્તાતા હતા. તેઓએ તે વીશે માસ્તરને લખી વાલ્યું, પણ પોતે અદીને તેડીને પ્યારથી શીખવવા—ભુલો બતાવા કશી પરવાહ કરી નહીં ને તેઓનો અફસોસ હતો--જો કીધી હોત તો માસ્તર અસલ પેરે છોકરાંઓને સ્વતંત્ર કાગલ લખવા દેત, ને તેઓને ઘર પાછા જવાની આ એક બારી જે હાથ આવી હતી તે બી બંધ થઇ જતે નહીં!

પ્રકરણ ૧૮ મું.

વધુ વેદનાઓ (ચાલુ).

એ રીતે છોકરાઓને પોતપોતાને ઘેર લખી વાલવા આજે માસ્તરે પોતે એક ફારમ ઘડી કાઢયો હતો, અને દીકટેશનની પેઠે તે લખાવી પોતે જોઈ જઇને પછી પોસ્ટ કરાવાનો માસ્તરનો એરાદો હતો. એ વાત બીજા છોકરાઓને તો ભલે ભલે હતી, કેમકે અસલ નકલ ઘડી કાઢવાની માંથાફોડનો તેમને સ્વભાવીક કંટાલો હતો, ને તેથી માસ્તર જે લખાવે તે ટપકાવી દઇ એ અણગમા કામનો નીકાલ કાઢી નાંખવા તેઓ તો રાજી હતા, પણ બીખાજીઆ? તે બચારા તેવું એક કાગલ અદીપર કેમ લખી શકે!—અને તોબી જ્યારે બધાએ માસ્તરનાં મોંમાંથી બોલ નીકલતાં ટપોટપ ને ઝપોઝપ લખવા માંડયું, ત્યારે તેવણ લખ્યા વના બેસી રહે એ કેમ બને?

તે પછી માસ્તરે પોતાના ધારા રોબદાર સાહાદે નીચે પ્રમાણે ધીમે ધીમે લખાવા માંડયું:—

"મારા વ્હાલા નેકનામ મુરબીજી પીતાજી (કોમા) તમો તરફથી મલી ભેટીને રવાના થયા બાદ હું અતરે સહીસલાંમત આવી પોંહોંચ્યો છું ને તમારા હકમાં હજારો હજર દુવા કરતો મારા અભ્યાસપર ખંત કાલજી અને ઉધોગથી મંડયો છું ('આવી પોહોંચ્યો છુ' આગલ કોમા ને 'મંડયો છુ' આગલ પુર્ણ ટાંપ.) મારા માસ્તર સાહેબ માંણેકજીની મારાપર ઘણી મેહેરબાંની છે (કોમા) ને તેઓ મારા અભ્યાસપર પોતે જાતે ઘણું મોટું ધ્યાંન આપે છે (પુર્ણ ટાંપ અને નવો પેરેગ્રાફ) વલી અહીં અમોને અભ્યાસજ કરવાનો નથી, પણ સાથે રમવાનું ને કસરત કરવાનુંબી માસ્તરે રાખેલું છેજી ('નથી' આગલ કોમા ને 'છ' આગલ પુર્ણટાંપ) રોજ સાંહજે સ્કુલની પછવાડેનાં ચોગાંણમાં તહરેવાર રમતો અને કસરતો કરવાની—(અદી તું ગભરાયા કેમ કરેચ, 'કસરતો કરવાની' વેર લખ્યું કે નહીં? ચલાવ ધ્યાંન રાખીને!) તહરેવાર રમતો અને કસરતો કરવાની અમોને ઘણી મહજત પડે છે (પુર્ણટાંપ.) (નવો પેરેગ્રાફ) ફારસી તો હવે મહમદ મીયાં હુસેનખાંન શીખવવા આવે છે (કોમા) ને એ કાબેલ માસ્તર એવી તો વીદવતા (વ હ્રસવઇ દંતી દ વ જોડી દંતી ત કાહણો—(માકુચેન તેં તો કાંહાંણો જોઈએ ત્યાં કાંનો લખ્યો, યુ ડફ્ર, સુધાર!—ચલાવો આગલ) એ કાબેલ માસ્તર એવી તો વીદવતાથી એ અસલ ભાશાનો અમોને અભ્યાસ કરાવે છે કે તમેબી જોઈને છક થશો (પુર્ણટાંપ ને નવો પેરેગ્રાફ.) હસાબમાં પંચરાસી (પેરેનથીસીસમાં કંપાઉંડ પ્રોપોરશન) તો અમો એટલા વારમાં શીખી બી ગયા છીએ (પુર્ણટાંપ.) હવે તો નફા ને નુકશાંન (પેરેનથીસીસમાં પ્રાફીટ એન્ડ લાસ)ના હસાબ શીખીએ છીએ (પુર્ણટાંપ ને નવો પેરેગ્રાફ.) ઈંગ્રેજી તો માંણેકજી માસ્તરે પોતે પોતાને હસ્તક રાખેલું છે (કોમા) ને કવીતામાં ગોલ્ડ સ્મીઠની ડીઝરટેડ વીલેજ (ડીઝરટેડ વીલેજ ઇનવરટેડ કોમામાં) અને પ્રોઝમાં શેકસપીઅરની લેમ્બ્સ ટેલ્સ (લેંમ્બ્સ ટેલ્સ ઇનવર્ટેડ કોમામાં) ચાલ્યે છીએ તે જાંણજોજી (પુર્ણટાંપ અને નવો પેરેગ્રાફ.) હવે આએ કાગલ ઘણું લંબાણ થયું છે વાસ્તે માંફ કરજો (પુર્ણ ટાંપ) તમો આપણાં ઘરનાં સૌ

વ્હાલાંઓની ખુશી તનદરોસ્તી લખજો (કોમા) ને સૌને મારો પ્યાર આપજો ને તમો મુરબીજી બી કબુલ ફરમાવજોજી (પુર્ણટાંપ) હાલ એજ અરજ (પુર્ણટાંપ) (જમણા હાથના ખુંણામાંથી) લા૦ હું છું (કોમા) તમારો સદાનો તાબેદાર વ્હાલો બેટો (તમારી સહી કરો.)

માસ્તરે 'તમારી સહી કરો' એમ બોલતાં એવા તો ભપકાથી ખુરસીમાં અઢેલો મારયો કે તે બતાવી આપતું હતું કે માસ્તર પોતે લખાવેલાં આ કાગલ માટે મનમાં ઘણો મગરૂબ થતો હતો—જાંણે તેના શીષ્યોનાં માબાપો કાગલ જોઇને છકજ થઇ જવાનાં હોય!

નહીં તામોશ થાય એવા પ્રગટ ધીક્કારમાં તોપણ કાંઇ ચાલે નહીં માટે શાંત તાબેદારીમાં ભીખાજીબાએ ઉપલું ઢંબગ નીચી મુંડીએ જીવપર જોરાવરીએ ચીતરયું, અને અદી એ કાગલ વાંચતાં શું શું વીચાર કરશે તે ઉપર તહરેવાર અંદેશો કરતાં પુરું કરી સહી કરી તે પેન બાજુએ ફેંકી દીધી.

તે પછી માસ્તર સૌનાં કાગલો તપાસી ગયો, ને પછી પોતાની દેખરેખ હેઠલ તેણે તે ઘડી વલાવ્યાં, કવરમાં મુકાવ્યાં, ને પોતે ટીકીટો પુરી પાડી માણસ સાથે તે ટપાલમાં મોકલી બી દીધાં!

તેમાં ભીખાજીબાને સરનાંમેનું કાગલ બી હતું—કે જ્યારે તેના લખનાર તો ભીખાજીબા પોતે હતા, ને તે કમબખ્ત ભીખાજીબા પોતે તો આ નીશાલમાં કેદ પડેલા હતા!

એટલી બધી દમબદમ થતી નાસીપાસીએ ભીખાજીબાનું દીલ તુટી ગયું, અને તેઓએ ઠડાવ કીધો કે હવે તો જે થાય તે ખરી, ગુપચુપ મારે અહીંજ પડી રેહવું—મરી રેહવું. બીચારા બીજું તે શું કરે!

બીજે દને એક જાહેર તમાસો હતો ને ત્યાં સ્કુલને લઇ જવાની હતી, એટલે બીજા છોકરાઓ ભેગા ભીખાજીબા બી જવાના હતા.

ત્યાં જવા માટે છોકરાઓને સારી રીતે તૈયાર કરવાના હતા, ને તે સઘલું માસ્તરનાં અસીલ અસરાફ ધણીઆંણીની ખાશ દેખરેખ ને ઉપરીપણાંની હેઠલ થવાનું હતું. તેઓએ તેથી પોરયાઓના જાતે હાથે બાલ હોરયા—કોઇ કોઇના બાલને પામેટમ લગાડયું, ને તેમ તૈયાર કરી આપ્યા તેમાં ભીખાજીબા બી હતા!

ભીખાજીબા તો એવા શરમાયા કે જેની વાત નહીં. આવા ઉમરે પોંહોંચેલા દોસાજીને પાસાંમાં ઉભા રાખીને એક અઢાર બાનું બાલ હોલે તે વાત લખતાં અમોને જો શરમ આવે છે, તો પછી રાંક બચારા ભીખાજીબાને નહીં શરમ આવે ?

વલી એક તો તેઓને પામેટમ લગાડવાનો ભારે ધીક્કાર હતો. તેઓ તેને નજીસ નસો કહીને હંમેશ કમકમતા હતા, ને તેથી તેવણુના બાલને જ્યારે તે ચીકાસ ચોપડવામાં આવ્યો, ત્યારે તેવણુનો સદાનો સુગાંતરો જીવ કેવો સુગાઈને કમકમ્યો હશે તે લખવા કરતાં વીચારી લેવુંજ સેહેલ થશે.

તમાસાના તંબુમાં ઘણું લોક જમાવ થયું હતું, ને તેમાં કેટલાંક તો કુટુંબો હતાં. એ વખતે ભીખાજીબાનું અચંબુચ ધ્યાંન ખેંચાયું કે પેલી ચદનચાઈ દીનીના જેવીજ એક બીજી નાદાંન પારસી દુકતી પોતાની જગ્યાપર બેઠી બેઠી કોઇ ન જોય તેમ ભીખાજીબાને તહરેવાર મોગમની અસારતો કરયા કરતી હતી !

આ શું વલી નવો સતમ—નવું કોટક ?

ભીખાજીબા ઘણા ગભરાયા, ને તે દુકતી તરફ જોવાના અખાડા કરવા માંડયા, પણ તેઓ જેમ વધતા અખાડા કરે તેમ તે દુકતી વધતી અકરવકરની વધતી છુપી ઇસારતો કરે, કે જયારે વધુ ગભરાતમાં ભીખાજીબાએ જોયું કે તેના એ ચાલા માસ્તરની અદેખી દીકરી દીની ઘણાં ધ્યાંનથી જોતી હતી !

'એના બી બાપને ચેતાવવો જોઇશે,' ભીખાજીબા મનમાં બબડયા. 'આએ તરફની બધીજ દુકતીઓ વીખરી ગયલી જણાય છે.'

પણ હવે પેલી દુકતી તો કાંઇ કાગલપર ચીતરી કાઢવામાં રોકાઇ હતી. રખેને કાંઇ લખે ને તેવણ તરપ ફેંકે એ ભીખાજીબાની મોટી ફીકર હતી. તે છોકરીનો બાપ તે કાગલ પકડાય તો શું વીચાર કરે? તે કાગલ માસ્તરના હાથમાં જાય તો શું નવી મોહકાણ મંડાય ?

અને ભીખાજીબાનાં કમનસીબે તેજ અને તેમજ થયું! તે દુકતીએ તે કાગલની સ્લીપ લખી કાઢી બીંદરી કીધી, અને કોઇ નહીં જોય તેમ ભીખાજીબાપર ફેંકી, પણ ગભરાતમાં નીશાંણુ ચુકી, એટલે તે સ્લીપ આબાદ ખુદ માસ્તરનાજ ખોલામાં જઇ પડી!

પ્રકરણ ૧૯ મું.

ભીખાજીબાની ચીંતા.

. તે કોઇ ચદણચાઇ દુકતીની નાદાંન અટકચાલીના બીનતકસીરવાર ભોગ—બચારા આપણા કમનસીબ ભીખાજીબા—આ એતેફ્રાકનાં સંકટનાં સાંટકથી 'ઉજરા વાખ' જેવા થઇ ગયા. તે દુકતીને તેઓએ આંખા જનમમાં આગલ કદી જોયલી ન હતી—ફ્રકત આજના આ તમાસાના તંબુમાંજ તે નજરે આવી હતી, અને તેમ છતાં જાંણે કેવીએક પીછાંણ અથવા મોહબત હોય તેમ જ્યારે તે એબલગાંમણી દુકતીએ એક કાગલ લખીને ફેંકયું, ને તે કાગલ ભીખાજીબા ધ્રુજયા કરતાજ હતા તેમ જઈને આબાદ માસ્તરનાજ ખોલામાં પડયું, ત્યારે તે ગરીબ બાપડા દોસાજીનો ગભરાત જોવા જેવો થઇ પડયો.

માસ્તરે તેઓના ખોલામાં જઇ પડેલું તે કાગલ્યું અચરતીથી ઉંચકયું, ને ઉપર 'અરદેશર ભીખાજી'નું સરનામું દીઠું. તે સરનામું જોઇને માસ્તર ધરાયો નહીં. તેણે તે ચીઠી બેધડક ઉખેડી–વાંચી –ને પછી જોઇ લ્યો તમાસો ! તે ચીઠીપરથી ભીખાજીબાપર ને ભીખાજીબાપરથી પાછો ચીઠીપર તે બે માંહેથી એકને બી કરડી કે ભખીજ ખાવા માંગતો હોય તેમ દોલા કાઢવા લાગ્યો ; પણ ભીખાજીબાના ધરા ગામ ગયા હતા. તે દોસા બચારા વગર વાંકે બી એટલા બધા બીહીધા કે નીચેથી ઉપર જોવાના અખાડાજ કરી ગયા, ને તેથી જેમાં તેવણનો વાંક નહીં—તકસીર નહીં તેના તેઓ વધારે કરીને ગુનેહગાર ઠરી ચુકયા !

પણ પેલી ચીઠી લખનાર દુકતીની પોતાની હાલત કેવી હતી ? તેના બી હોસકોસ લેવાઈ લુટાઈ ગયા હતા. તે પોતાની નીશાંણ ચુકી ને તેથી ઓર આટો બફાયો તે તેને માટે થોડા ગભરાતની વાત ન હતી. પણ તેને સધ્યારો એ હતો કે ચીઠીમાં તેણીએ પોતાનું આખું નામ ભરયું ન હતું, એટલે તે તેણે લખેલી છે એમ માસ્તર પાંમી જવાનો નથી.

માસ્તરે ગંભીર રોબમાં તે ચીઠી વીંટાલીને પોતાનાં ગજવાંમાં મેલી.

ભીખાજીબાએ જોયું કે અહીં તો તેઓ અખાડા કરીને છુટી જઇ શકયા, પણ ઘેર જતાં માસ્તર પેહેલી ખબર તેઓની લેવાનો, અને તેથી ભીખાજીબાએ અંતઃકરણથી ચાર વરસનાં બુચાં સહી દુવા માગી કે તે તમાસો ખુદા કરે ને કદી બી પુરો થાયજ નહીં, ને તેઓ ઘેર જાય નહીં તો વાહુવાહ !

તે તમાસો તો બચારા મન મુકીને જોવા બી પાંમ્યા ન હતા. રાંડ પેલી દુકતીએ અવલથીજ ધરક ધુજારો ચાલુ કીધો હતો, ને ચીઠી માસ્તરના હાથમાં જવા પછી તો દોસાજીને 'દુન્યાદારી ઝેર જેવી' થઈ પડી હતી, તો તમાસો તે શું જોવા ગમે ?

"એ બધો વાંક અધુરી કેલવણીનો છે." ભીખાજીબા મનસે બરબડયા. "એવી છકેલી દુકતીઓની એવી હીણપસ્તી વાસ્તે તેઓનાં માબાપ જવાબદાર ગણાવાં જોઇએ. તે હેમકોને પોતાનાં બચ્ચાંને આબરૂદાર તરબીયત અથવા તાલીમ આપતાં આવડે નહીં તેનું એ પરીણામ છે, અને પછી છુટા છવાયા એવા ચદણુચાઇ દાખલાઓથી ટોલાને ખરાબ લાગે તેમાં નવાઇ શાંની ?"

હયાં ભીખાજીબા તદન ખરા હતા. એ દાનાવ દોસાજીના પાકા અનુભવ ઉપર રચાયલા ઉપલા વીચારોને અમો તદન એકમત છીએ એમ કેહવાને અમોને ખુશી ઉપજે છે.

ભીખાજીબાનાં સારાં નસીબે તેઓની એ નામોસીની—પેલી ચીઠીની—વાત બીજા કોઇ તેઓના શત્રુઓનાં દીઠામાં ન આવી હતી ; નહીં તો તેઓ કે ? એ બચારા દોસાજીની ફજેતીના વાવ-ટેવાવટા ઉડારતે !

તમાસો ખલાસ થયો, ને સૌ ઘર ચાલ્યાં. આખે રસ્તે ભી-ખાજીબા એડીયાંનો તરતનોજ જોલાબ લીધો હોય અથવા ફુદું ફુદું થઇ રહીને ઓય રડી દેવાના હોય તેવું મોં લઈ ચાલતા હતા. તેઓની છાતી અંદરખાંનેથી મીનીટના સતરસો ધપકારા ગણાવતી હતી !

જેમ ઘર નજદીક આવતું તેમ તેનાં પ્રમાણમાં ભીખાજીબાનો ગભરાત વધ્યો જતો, તે એટલે સુધી કે સ્કુલનાં મકાંનની સીડી ચઢતાં તો જાંણે ધુમ દારૂ પીધો હોય તેમ તેઓના ટાંટયા લટર-પટર થતા ને ગુંઠણ તો અકેકસે ઘેરયા રમતાં હતાં !

"દગલો કાઢીને મારા ઓરડામાં આવજે રે દુક્કર," માસ્તરે ઘરમાં જતાંને વાર ભીખાજીબાને તતરાવીને કહ્યું.

ભીખાજીબાને આજે દગલો કાઢતાં જેટલો વાર થયો તેટલે આટલી ઉમરમાં કદી કોઇ દીવસ થયો ન હતો.

પણ અંતે દગલો નીકલી રહયો એટલે માસ્તરના ઓરડામાં લથરતા લથરતા જયા વના ચાલ્યુંજ નહીં.

ત્યાં માસ્તર હતો નહીં. ઓરડામાં કોઇ હતું નહીં. ભીખાજીબા થોભ્યા.

તેવામાં માસ્તર આવ્યો.

તે કમખતના હાથમાં તો એક લાંબી નેતર હતી!

તે મુવાંની પાયદસ્તે નીકલેલા પાદરીના રોબથી ચાલીને અંદર આવ્યો, ને ધરમગુરૂના તોરથી પોતાની ખાશ ખુરસીમાં બેઠો.

ભીખાજીબા એક કેદી પેરે તેની સાંમે ઉભા રહીને ભીતરે ધુજયા કરતા હતા.

"તું લોકોની છોકરીઓ સાથે ઘેલી ગાંડી ચીઠીપત્રીનો વેહેવાર રાખે છે?" માસ્તરે ડોલા કાઢી કહ્યું.

"નહીં, હું હા—માસ્તર છોકરીઓ નહીં, હું નહી, હું—હું—" ભીખાજીબા તોતરા બોબરા થઇ બોલોનો ખુરદો કરવા લાગ્યા.

અરે મુવારે એવણુ ઓદાંણી! એમાં તે શું એટલું બીહીવાનું હતું? તરત ત્યાં તર ને ફર સઘલી ખરી હકીકત નેણ ફેરવીને કહી દેતે ને પછી તાપમાં ત્યાંથી પોતાને ઘેર જતે! પણ એટલી હીંમત કોણુના બાપની લેવા જાય?

તેઓનાં તોતરાબોબરા થવાથી માસ્તરનો વેહેમ વધારે મજબુત થયો.

"આએ ચીઠી ખોલ્લે ખોલ્લી તારાપર છે," માસ્તરે કહ્યું, "તારાં નામ નીશાંણુ સાથે છે ને તું નામુક્કર જવાની કોશેશ કરવા જાય છે? વાંચ એ."—ને માસ્તરે ભીખાજીબાનાં આંગપર ગજવાંમાંથી તે ચીઠી કાઢી ફેંકી.

ગુંમતાં મગજે ને ધુજતા હાથો સમેત ભીખાજીબાએ તે ચીઠી વાંચી લીધી. તે એક ઘેલું ગાંડું પ્યાર પત્ર હતું.

"કેમ સાહેબ?" માસ્તરે અનકાથી પુછયું.

"હા સાહેબ," ભીખાજીબાને શું બોલવું તે નહીં આવડવાથી જે બોલાયું તે બોલ્યા.

"હવે એ ચીઠી વીશે ને તેની લખનારી વીશે તમારૂં શું મત છે?" માસ્તરે પુછયું.

"ઘણુંજ ખરાબ સાહેબ, ઘણુંજ ખરાબ," ભોલા બીખાજીબા માસ્તરની તકોર સમજ્યા વના તેઓનું મત માંગ્યું એટલે ઉસ્કેરાઈ આવાં મત આપવા પડયા. એ પારસીઓમાં પેલા કેહવાતા સુધારાની મોહકાંણ છે સાહેબ, ને જો પારસીઓ હજી ચેતશે ને ચોંકશે નહીં તો હજી તેઓ ઘણા પસ્તાશે. તેઓના આબાદ ટોલાની બરબાદી ને ધુલધાંણી થશે, ને એવી નામ ડુબાઉ ડુકતીઓથી જરથોસ્તી ફીરકાનાં બુલંદ નામને ઝાંખ અને એબ પોંહોચશે."

માસ્તર તો આ બુર્જોગની દાનાઇ—દુર અંદેશીની કાબેલ્યત ભરેલું છટાદાર ભાશાંણ સાંભલી છક થઈ ગયો! અરદેશર જેવો એક અભણ નાદાન કમઅક્કલ પોરયો આવી દાનાઈની વાત કરે ને એવું દાહાપણનું ભાશાંણ સંભલાવાની હીંમત કરે એ ખ્યાલથી તે સામો હબકી ગયો.

"એ જમાનાની તાસીર છે, માસ્તર," બીખાજીબાએ માસ્તરપર પોતાનાં ભાશાંણની અસર થયલી જોઈ ઘણી ખુશીથી આગલ હાંકયું. "મારીપર એવી એક ચીઠી આવે તેમાં મારો કસુર શું? એ તો રાંડ તે ભમાતુનાં ભેજાંમાં આવ્યું તો આજે મારીપર ચીઠી ફેંકી—કાલે વલી દીલમાં આવે તો તમારીપર ફેંકશે, એતો ચાલ્યું જાય!"

માસ્તર બીખાજીબાને ઠોકવાનાજ વીચારથી નેતર લઈને આવ્યો હતો, પણ તે દોસાજીને વલી તેઓનાં કીસમતે યારી આપી. તેઓનાં ભાશાંણથી માસ્તરને તેઓને ખાત્રીપુરવક તકસીરવાર ઠ-ડાવતાં ને સજા કરતાં શંકા થઇ, ને સરકારના કાયદા પ્રમાણે તે પોતાના વેહેમનો લાભ તે પોરયાને (?) આપવાને તેઓએ ઘટીત વીચારયું. "હું તારાં આએ બધાં લાંબાં લાંબાં બોલવાથી કાંઇ દગાહી જતો નથી," માસ્તરે કહ્યું, "પણ આએ તારા વાંક માટે તને ખચ્ચીત સખત સજા કરવાના મારા ઠડાવ છતાં હું તુંને જતો મેલું છું તે એટલા વાસ્તે કે એમાં તારો વાંક છેજ, ને તે છોકરીને તેં એવાં લખાંણ કરવા ઉતેજન આપેલું છે એમ મારી ખાત્રી નથી થતી."

બીખાજીબાને ખોદાયજી પાયા!

તે બચારા દોસાજીને હવેજ પુરતી ધીરજ આવી, ને હવેજ તેવણે છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો.

પણ એ ધીરજ પામવા સાથેજ તેઓને એક બીજો ખ્યાલ થયો. માસ્તરને પોતાપરની વીતેલી વાત કહી દેવાને આના જેવી ફરી તક ક્યારે મલે? માસ્તર હમણાં એકલો હતો—ફુરસદે હતો, તે વલી ઠંડા સ્વભાવમાં હતો, તો એથી વધારે શું જોઇએ?

" જો સાહેબને ફુરસદ હોય ને મને ધીરજથી સાંભલો તો હું એક ખુલાસો આપવા માગુ છું," બીખાજીબાએ જેમ તેમ જબાંન પર કાબુ મેલવી ઓસકાતાં ઓસકાતાં કહ્યું.

" હું જોઉંચ કે તારે મને કાંઈબી અગતનું કેહવું છે ખરૂં," માસ્તરે માયાથી કહ્યું. " તું આયોચ તે દાહારનો એ રદનપાટલો લેઈ બેઠેલો છે, એટલે બાતેનમાં કાંઈબી જાંણવાજોગ હોવું જોઇએ: પણ હાલ તો મને રોકાંણ છે. રાત્રે જમીને તું મારા પાસ અહીં એકાંતમાં આવજે, ને તુંને શું કેહવું છે તે હું સાંભલશ."

આ કેટલી ધીરજ! એ કેવી ખુશાલી!

માસ્તર હવે સાંભલશે ત્યારે તો તેઓ જરૂર કેહશે. માસ્તરને તેઓ સંભલાવવાની ધીરજમાં લાવી શકયા એજ શું આપણા બીખાજીબાની નાહનીસુની ફતેહ હતી? તેઓ હવે સઘલું કેહશે ને રાતની ટ્રેનમાં તો જરૂર ઘેર જવા પામવાના ને ફર પામવાના!

આએ વિચારમાં આખી દુન્યાનું સુખ આપણા બીખાજીબા માટે સમાયલું હતું. એ વિચારની ખુશીએ—તેના ખ્યાલની મોજેજ તેઓને આજેજ કરી મેલ્યા.

પ્રકરણ ૨૦ મું.

" કવાબમાં હાડકું."

બીખાજીબા બાહેર આવ્યા અને રાત પડવાની વાટ જોતા બેઠા. તેઓને ઘડીઆલપર ગુસ્સો છુટવા માંડયો. વખત એટલો હઠીલો— એટલો ધીમો ક્યારે હતો?

તેવણ એ પ્રમાણે બેઠેલા હતા તેટલાં પેસુ બેંસ—તેવણનો હરડતો શત્રુ—તેવણની પાસે આવ્યો. " બચ્ચા અદી," પેસુએ દોસ્તીના પટામણા સાહદે પુછ્યું, " એ માસ્તરને આજે રાતના જમીને તું શું કેહવાનો છે?"

"તેમાં તારે શું છે રે?" બીખાજીબાએ મીજાજ ખોઇ દઇને કહ્યું. "તે હસાબે ત્યારે તું લોકોની ખાંનગી વાત બારણાં પછવાડેભરાઈને સાંભરેચની?"

"તે તો જે હોય તે, પણ એ વાત હું તુંને આજ ને આજ માસ્તરને કહી દેવા દેવશ નહીં," પેસુએ સત્તાની ઢપછપથી કહ્યું.

"એટલે, તું કોણ મારા જીવનો ધણી થાયચ જે તું કેહવા ને નહીં કેહેવા દે?" બીખાજીબા વધતા ઉસ્કેરાયા. "તું શું જાણે હું શું કેહવાનો છેઉં તે?"

"હું બધું જાંણું છું," પેસુએ કહ્યું. "બચ્ચા તું મને કાંઇ બુચું સમજેચ કે? પણ હું તુંને સાફ કહુંચ કે હું આજને આજ એ વાત તુંને માસ્તરને કેહેવા નહીં દેવાનો. જરા હજી વધારે થોભ્યાથી વધારે મજા પડશે."

"મજા પડશે?" બીખાજીબાએ આ દુકતો શું કેહેવા માંગતો હતો તે સમજયા વના કહ્યું; "મારાં કલેજાં બલીને બે પર થાય ને તમો લોકને મજા પડે? વાહ!"

"તે જે હોય તે," પેસુએ દ્રડાવથી કહ્યું, "એ વાત તો માસ્તરને હું પોતે કેહેવાનો છેઉં."

"તું?" બીખાજીબાએ તુચ્છકારથી કહ્યું, "હું પોતે જો તે બરાબર સમજમાં આવે તેમ સમજાવી નહીં શકું તો તું શું કેહવાનો? વાસ્તે જોરે એ પેસુ બેલ—પેસુ ભેંસ શું નામ બરચુંચ તારૂં? હું તુંને સાપ્ર કેહુંચ કે બચ્ચા મારાં કામમાં વગર કારણે માંથું મારચુંચ તો તારી વાત તું જાંણે."

"તે વરી મારી વાત હું નહીં જાંણું તો બીજો કોણ જાંણે?" પેસુએ બીખાજીબાની સુકકી ધમકીપર પેટ ભરીને હસીને કહ્યું— "પણ હં: સમાલ, સામેથી પેલું ધરણુ (માસ્તર) આવેચ—અખાડા કરી જા"—ને પેસુ ભેંસ કશાંમાં હોય નહીં તેમ ત્યાંથી ખલ્લી ગયો

બીખાજીબા આ નવી નડનો બલાપો કરતા બેઠા. એ વલી કવાબમાં હાડકું કયાંથી ફુટી નીકલ્યું! એ કમબખ્તને કાંને કાંહાં માસ્તર સાથ થયલી વાતચીત આવી ગઈ!

પણ બીખાજીબાને તે ટેંગણુ જેટલા પોરયાની શી પરવાહ છે? તેઓ માસ્તર પાસ રાત્રે ખાનાં પછી જશે ને ફ્રર જશે, ને પોતાનાં વીટમણાંની સઘલી વાત વીગતે કેહશે ને પ્રર કેહશે.

પણ માસ્તરનાં તે બાજુએથી પસાર થવા પછી પેલું કવાબમાંનું હાડકું તો પાછું આવ્યું.

હયાં કાંઇક ખુલાસો કરવો જોઈએ. પેસુ ભેંસને સ્વપ્ને બી વકી ન હતી કે ભીખાજીબા તો પોતાના કમનસીબ રોદરા રડવા માસ્તર પાસ જવાના છે; તે એમ સમજતો હતો કે બે ચાર પોરયાઓએ મલીને એકની કેસરી કીધી હતી તેની ચારી ખાવા ભીખાજીબા માસ્તર પાસ જનાર છે; અને માસ્તરનો વ્હાલો થવા એ ચારી ખાવાનું માન ખાટવાની તેની પોતાની ઉમેદ હતી, તેથી તે ભીખાજીબાને તો અટકાવા માંગતો હતો.

"પણ હું તુંને કેહુંચ કે તું મને નથી અટકાવી શકવાનો," ભીખાજીબાએ ધીરજ ખોઈ દઈને કહ્યું.

"હવે ત્યારે તમે મરવાજ માંગોચ," પેસુ ભેંસે ભીખાજીબાની મુંડી તેના હાથમાં હોય તે ઢપની કાંઇ ખાત્રીથી કહ્યું.

"એટલે?" ભીખાજીબાએ શકમંદ થઈ પુછ્યું.

"એટલે એમ કે તારી મુંડી મારા હાથમાં છે," પેસુએ કહ્યું. "માસ્તરે આજે જે દુકતીની ચીઠી પકડી તે દુકતીને તું ઓરખતોજ નથી એમ તેં કાંને હાથ મુકયા ને તું બચી ગીયો, પણ તેં પોતે તેનાપર લખેલી ચીઠી મારી પાસે છે. ગેઇ છુટીની આગમચ તેં એ ચીઠી લખી હતી, અને માકુ ચેન પાસ તેનાપર મોકલાવી હતી તે માકુએ તેને આપવાને બદલે મને આપેલી છે, જો આ."—અને ખરેખર ભીખાજીબાએ જોયું કે તેના હાથમાં તેઓના લુચ્ચા દુકતા અદીને હાથની અને તેનીજ સહીની એક ચીઠી તેજ દુકતીને નામની હતી!

આ નવું વાદલ હતું!

"એ ચીઠી હું માસ્તરના હાથમાં મુકશ," પેસુ ભેંસે કહ્યું. "જો તું માસ્તરને આજ ને આજ બધું કહી દેવાની મારા સાથ બોહસ કરશે તો હું એ ચીઠી તે ઘરણને આપશ, ને પછી તારો રકાસ જોવાની અમોને મજા છે."

"જા બચ્ચા તારાથી થાય તે કરજે," ભીખાજીબાએ તદન છેરાઇ પડીને—છેક છેલ્લે પાટલે બેસીને કહ્યું.

"ઠીક છે ત્યારે જોઇશું કે કોણ જીતેચ તે," પેસુએ ઠંડે કલેજે કહ્યું, ને તે તે વખતે વાત વધારવા ખુશી ન હોવાથી ત્યાંથી ખસી ગયો.

તે પછી રાત પડવા આવી ને પેસુ ભેંસ ને ભીખાજીબા એકેકપર છુપી પણ બારીક જુસ્તેજે રાખવા લાગ્યા. દરેકને ફ્કર હતી કે રખેને પેલો પેહેલે માસ્તર પાસ ઘુસી જાય ! તેવામાં માસ્તર પેસુ ભેંસ પાસ આવ્યો, ને કહ્યું, "લે પેસુ, આજે હમ-કારો છે તે આએ પાવલાનું સુખર અગ્યારીમાં આપી આવ."

ભીખાજીબાને આ સુખન સાંભલતાં બેહદ ધીરજ આવી, ને પેસુ ભેંસનું મોં ઉતરી ગયું.

પેસુ ભેંસે બતાવેલી ધમકીથી સઘલો ધાંન બગડવાની વકી રાખી નાઉમેદ હાલે ને ગુસ્સાથી ઉકલતી છાતીએ ભીખાજીબા બે-ઠેલા હતા, તેવામાં તે કવાબમાં હાડકું દુર થવાની આ નહીં ધારેલી તક મલવાથી તેઓ ખુશખુશ થઇ ગીયા.

પણ પેસુ ભેંસ કાચો ન હતો. "સાહેબ હું સાથે અદીને લેઈ જાઉં ?" તેણે કાંગલો થઇને રજા માંગી.

"અરે નહીં નહીં માસ્તર," ભીખાજીબાએ ચમકી ઉઠી બુમ પાડી, "મારે જવું નથી—મારો તો જીવ બગરેચ—માંથું દુ:ખેચ--મને તાપ આવેચ--પેટમાં દુ:ખેચ."

"ઠીક છે ત્યારે તું એકલો જા," માસ્તરે કહ્યું—"અને અદી તું મને કાંઈ કેહવાનો છેની ?"

"હા સાહેબ," ભીખાજીબાએ ઉલટમંદ થઈને કહ્યું—કે જ્યારે પેસુ ભેંસનાં પેટમાં કુતરાં બીલાડાં દોડતાં હતાં.

"ઠીક છે ત્યારે, હું અરધો કલાક બાહેર જઇ આઉં છું પછી તું આવજે મારી પાસે," માસ્તરે કહ્યું.

હવે વલી પેસુ ભેંસને ધીરજ આવી. અરધા કલાકમાં તો તે બી પાછો ફરશે.

ભીખાજીબાની ઉલટ પાછી મરી ગઇ, તોપણ તેવણ છેક નાઉમેદ ન થયા હતા. માસ્તરનાં અને પેસુ ભેંસનાં જવા પછી તેઓ માસ્તરને પોતાની કાંહાંણી માન્યામાં આવે તેમ કેહવાની તૈયારી કરવા બેઠા. તેઓએ જોયું કે તેઓની વાત એવી હસવા જેવી છે કે અકકલમાં ઉતરવીજ મુશકેલ છે, ને તેથી શરૂઆતમાં તેઓ ગભરાઇને તોતરા બોબરા થઇ જશે તો વલી તક જતી રેહશે. એટલા વાસ્તે તેઓએ એક વાકય સ્લેટપર ઘડી કાઢયું, ને માસ્તર આગલ જતાંને વાર તે પેહેલાં ભપકામાં બોલી જવા મોંને ગોખવા.

માંડયું. પેહેલું વાક્ય જો અસરકારક ને છટાદાર હશે તો માસ્તર બધું બાકીનું જરૂર સાંભલશે એવો તેઓનો ખ્યાલ હતો. તે વાક્ય નીચે મુજબ હતું:--

"તમો માનશો નહીં, માસ્તર સાહેબ, પણ દુન્યામાં નહીં મનાય એવા અચંબુચ ઓચંબાના એતેફાકો હજારો વખત હજારો થાય છે, અને મારા બાબમાં બનેલા અકસ્માતનો ઓચંબો તમોને અચરતીમાં ગરક કરી નાંખશે—અજાયબીમાં દાટી નાંખશે, ને તમારાં રૂવેરૂવાં ઉભાં કરી તમોને પાંણી કરતાં પાતલા બનાવી દેશે."

આ તેવણનું ઘડી કાઢેલું પકકડ અસરકારક વાક્ય હતું, જે તેઓએ હજારો છેકાછેકના સુધારા વધારા ને ઘટાડા પછી તૈયાર કીધું હતું, અને હવે પેસુ ભેંસની આગમચ માસ્તર આવી જાય એવી અંતકરણની દુવા ચાહતાં તેઓ એ તોફી વાક્ય મોંઢે ગોખતા બેઠેલા છે.

પ્રકરણ ૨૧ મું.

કવાબમાંનાં હાડકાંએ કીધેલું કારજ.

અંતે તે વાક્ય મોંઢે થઇ રહયું, અને માસ્તરે જે અરધા કલાકમા પાછો ફરવાની અવધ આપી હતી તે અરધો કલાક બી આખર થવા આવ્યો, પણ તેનું આવવાનું ઠેકાંણું લાગ્યું નહીં એ ભીખાજીબાને મોટો અફસોસ થઇ પડયો. તેવણ ધાસ્તીથી ધ્રુજતા હતા કે રખેને કમબખ્ત પેસુ ભેંસ જે માસ્તરનાં હોકમ મુજબ અગ્યારીમાં હમકારાનું સુખડ આપવા ગયો હતો તે પેહેલો પાછો ફરે, અને આવીને સઘલો ધાંન બગાડે; ને તેથી થતી અધીરતાની ચીંતામાં તેઓ પોતાની જગ્યા ઉપર તહરેવાર અકરવકરો કરતા બેઠા હતા.

ભીખાજીબા એ પ્રમાણે જોનારને નહીં અદેખાઇ ઉપજી શકે એવી મગજની સુખી (?) હાલતમાં બેઠેલા હતા, તેવામાં માકુ ચેન આવીને પટામણી ઢપે તેવણનાં પાસાંમાં ગોઠવાયો. "દોસ્ત અદી," તેણે કાંઇક ગભરાયલે અવાજે પુછયું, "એ તું આજે હમણાં માસ્તરને શું કેહવાનો છે?"

"લે, વલી આએ કમબખત અધુરો ઉતો!" ભીખાજીબા અરધું મોટે અરધું મનસે બરબડયા, અને પછી ડોલા કાઢી પ્રગટ

ધીકકારથી તેની ભણી જોઇ કહ્યું, "કેમ વારૂં મુરબી, તમોને બી કાંઇ માસ્તર સાથ હું વાત કરૂં તેના સામે વાંધો છે ખરો કે?"

"વરી મારી સાથે છીકઇ પરયો કે દોસ્ત?" માકુ ચેને ભીખાજીબાને પટાવી-પસવારીને કહ્યું. "હું જાણુંચ કે હું તારા સાથે તે દાહારે રાતે સુવાના ઓરડામાં ઘણો આરો ચાલ્યો-તોપણ મંને માંફ કર, મારા સમ!"

"ચાલો, એબી અક્કલની વાત છે," ભીખાજીબાએ ટકોર ચલાવી, "પણ પછી?"

"મારી સાથે આજે એમ કાંય કરેચ, અદી?" માકુ ચેને કાંગલો કુંગલો થઈને કહ્યું, "હું શું તુંને ચાહતો નથી?"

"અરે લે! ખરાં દીલથી, જીગરો જાંનથી મારા દોસ્ત," ભીખાજીબાએ આજે ટકોરની લેહેરમાં પોતાના ટીકકાના ચોબા જારી રાખ્યા; "તારા પ્યારનું તો પુછવુંજ શું? તે દહાડે મારો ગાંસરો બાંધ્યોતો ત્યારે મારા ટાંટયા પકડનાર તો તું, મેદાનમાં બધાઓએ મલીને મને મેથી ઝીલાવી ત્યારે ધમાધમ ધુમ મલીદામાં આગેવાન હાથ તો તારો, તો પછી તારો મારાપર પ્યાર નથી એમ કોણ કમબખ્ત કેહવાનો?"

"હા, પણ ત્યારે તેનો ખાર લેઇને તું આજે મારી ચારીજ ખાવાનો કેની?" માકુએ કહ્યું, "જો બચ્ચા તું મને આએ વખત બચાવી લે, ને પછી હું તારો ઘણોજ દોસ્ત થવશ. પછી કોઈ તુંને બેજાર કરવા આવશે તો હું તારા તરફથી તેનાં હાડકાં ભાંજી નાંખશ."

"તારી એ દીલસોજી તુંનેજ મુબારક," ભીખાજીબાએ કહ્યું, "પણ જા બાપુ, તું ગભરાયા ના કર અમથો; હું કાંઇ તારી ચારી બારી ખાવાનો નથી."

"ખરેખર?" માકુએ ઘણી ઉલટમાં આવી કહ્યું. "ખરૂં કેહેચ, દોસ્ત? સોગંદ ખા."

"હવે જા બાપુ, ખોદાને વાસ્તે જા," ભીખાજીબાએ તદન કંટાલીને કહ્યું, "હું કેહુંચ તેમાં ફેર નહીં પડે. હું તો મારે લગતી એક વાત કેહવાનો છું."

માકુ ચેનની છાતીપરથી એથી એક મોટો ભાર ઉંચકાયો, ને તે હરખના કુદકા મારતો ત્યાંથી ઉડી ગયો. હવે સ્કુલમાં આગની•

એમ પેરે પોરયાઓમાં વાત ફેલાઇ કે અદી આજે માસ્તરની આગલ કોઇ એક જણની ચારી ખાવાનો છે, ને તેથી દરેક જણ પોતે પોતાને પોતાનાં મનમાં તે 'એક જણ' ઠોકી બેસાડતો હતો ને ગભરાયા કરતો હતો. દરેકે કાંઇ ને કાંઇ વાંક તો કરેલોજ, એટલે સૌ પોતે તે 'એક જણ'ને લગતી ટોપી પેહેડી લેતા ને ગભરાતા !

એનું પરીણાંમ એ થયું કે જેવો માકુચેન ભીખાજીબા પાસથી ઉઠયો કે કાઉ કાકરી આવીને પટાવા બેઠો, ને ભીખાજીબાએ તેને જેમ તેમ ધીરજ આપીને ઉઠાડયો, કે મંચુ માકરી આવીને બેઠો. ટુંકમાં, બચારા ભીખાજીબાની ધીરજ તમામ ખપી ગઇ ત્યાં સુધી એક પછી એક સઘલા છોકરાઓનું ડેપ્યુટેશન આપણા બુજોર્ગ ભીખાજીબા આગલ આવી ગયું.

પણ વલી કોઇ તો તહરેવાર ભેટ સોગાદોથી ભીખાજીબાને મનાવા આવ્યા હતા. કોઇ કોચરાનાં સાલની ઘસાયલી કીટાયલી ભાગેલાં પાણાંની એકાદ છરી, તો કોઇ ચાર પાંચ પેનના ટુકડાનો એક ઢગલો, તો કોઇ પંચોતેર કટકાની એકાદ સુખડપેન ઇત્યાદી ઇત્યાદી જેને જેવું સુજયું ને અકલમાં આવ્યું તેવું લેઇને ભીખાજીબાને પટાવી લેવા આવ્યા !

આ લશકરનાં લશકરને તેઓની 'કીમતી ભેટ સોગાદો હેસાંન સાથે ના પાડી' પટાવી સમજાવી ધીરજ આપી પાછાં કાઢતાં આપણા દોસાજી ભીખાજીબાને જીવપર આવ્યું—બલકે જીવનેજ પુછવું પડયું, અને એ ગરબડગોટામાં બીજો અરધો કલાક વહી ગયો, તોબી નહીં માસ્તર કે નહીં પેસુ ભેંસ પાછા આવ્યા ! રખે માસ્તરને કોઇ સતયાનાસ ગીયો જમવા રોકે કે રાખે !

પણ નહીં. અંતે માસ્તરનો સાહાદ આગલા ખણમાં સંભલાયો, ને તે ભીખાજીબાએ જોયું કે પાધરો પોતાના ઓરડામાં દગલો પાધરી કાઢવા ચાલ્યો. ત્યાંથી પાછો ફરતાં તેને ઝાઝો વખત લાગ્યો નહીં, જોકે ભીખાજીબાને તો તે ચાર પાંચ મીનીત બી ચાર પાંચ જમાના જેવીજ લાગી. તે પછી તે છોકરાઓના ઓરડામાં આવ્યો. ભીખાજીબાને જોઈ કાઢયા, ને તુરત "ચાલ અદી આવ હવે, તારે મને શું કેહેવું છે ?" કરી તે ભીખાજીબાને પોતા પછવાડે પોતાના ખાંનગી ઓરડામાં લઇ ગયો.

ભીખાજીબાના ટાંટયા હયાં પાછા લટરપટર થઈ ગયા !

આ કટોકટ અગતની પલેજ તેવણનાં માંથામાં કાંઇ ગભરાટનો ઘોંટાલો પાછો સરૂ થયો, અને પેલાં મોંઢે ગોખેલાં વાકયના બોલોની અથડાઅથડી થવા લાગી.

માસ્તર જઇને પુરતી ફુરસદની ઢબે "ઇઝી ચેર"પર લાંબો થયો, અને પોતાના હાથમાં હાથ મેલવીને ભીખાજીબાને એક 'ચલાવ!' ફરમાવ્યું.

પણ ભીખાજીબાનો અવાજ તેવણનાં ઘાંટાંમાં ગુંગલાઈ ગયો.

તેવણના ટાંટયા ધ્રુજવા લાગ્યા, ને હોઠ ફફડવા લાગ્યા.

આથી તેવણે બેસવા માંગ્યું, ને માસ્તરે હીંમત આપીને બેસાડયા. "કાંઇ નહીં બેસ," માસ્તરે ધીરજ આપી, "મને હમણાં પુરતી ફુરસદ છે, ગભરા ના. ધીરજથી મને કેહે કે એ શું બનાવ છે."

પણ માસ્તરે ધીરજની વાત કરી ત્યારે ભીખાજીબાને તો ઉતાવલની બેવડી અગત જણાઇ. દરેક પલે હવે પેલા પેસુ બેંસની આવી પુગવાની વકી હતી. તે જો આવ્યો તો કમબખ્તીના પારાવાર, ને ત્યારે ? ત્યારે તો જેમ બને એમ જલદી સઘલી વાત કહીને પુરી કરી દેવાની અવસય જરૂર હતી ?

પણ કયાં શરૂ કરવું ને પેહેલે શું બોલવું તેજ તેવણ બચારાને યાદ આવી શકયું નહીં, તોબી અંતે તેવણે જેમ તેમ માંડયું: "માસ્તર," તેવણે કહયું, "આએ દુન્યામાં—આએ દુન્યામાં—આએ દુન્યામાં—"

"તું હજી ગભરાયા કરેચ છોકરા," માસ્તરે ખરેખરી અચરતીથી કહયું. "તુંને છે શું? જરા જીવ ઠેકાણે રાખ ને જે હોય તે કહી દે—મારો અરધો કલાક તો એમજ જતો રહયો."

"હવે કેહુંચ માસ્તર, હવે ઉતાવલથી કેહુંચ," ભીખાજીબા જેમ વધતી ઉતાવલની વાત કરતા તેમ વધતા ગુંચવાતા ! "અસલ વાત એમ છે માસ્તર સાહેબ—"

હયાં માસ્તરે અલગું બંધ કરેલું તે ઓરડાનું બારણું બાહેરથી ઠોકાયું, ને "સાહેબ, માસ્તર સાહેબ," કરી પેટમાં કલેજી નહીં હોય તેમ પેસુ બેંસે બાહેરથી ધીમે અવાજે સાહાદ મારયો.

ભીખાજીબા ચમકી ઉઠયા.

"માસ્તર," તેવણે જીવ કાઢી નાંખ્યો, "માસ્તર, એ ચંડાલને તમે અંદર ના આવવા દેતા, એ મારો ઘાંણ બગાડશે. એ લુચ્ચાને હાંકી કાઢો—લાત મારીને હાંકી કાઢો."

"હું નાજ કેહેવા જતોતો કે હું કામમાં છઉં વાસ્તે પછી આવજે," માસ્તરે કહ્યું, "પણ આએ તારા બેહદ ગભરાતપરથી જણાય છે કે તારી કાંઇ મોટી તકસીર છે ને તે તું છુપાવા માંગે છે, વાસ્તે મારે એને હવે તો અંદર તેડવોજ જોઇએ. પેસુ અંદર આવ."

પેસુ ભેંસ મનમાં ફતેહની મગરૂરીથી મલકાતો પણ બાહેરથી માસ્તર આગલ બોકરાં જેવો—બચારાનાં માથામાં આંગલી નહીં મુંચે તેવો—અંદર આવ્યો, ને બીખાજીબા મુરદાં જેવા થઇ ગયા.

"કેમ?" માસ્તરે પેસુ અંદર આવ્યો પછી પુછ્યું.

"સાહેબ આએ અદીએ તમોને કાંઇ કહયું વારૂં?" પેસુએ પુછયું.

"નહીં, હજી તો કેહેવાનો છે; કેમ વારૂં?"

"ત્યારે સાહેબ એનો ઘણો મોટો વાંક છે," પેસુએ કહયું; "એણે તમો સાહેબને ઠગ્યા છે."

"તું જુઠો છે, લુતરા, કુતરા," બીખાજીબા પોતે પોતાને ભુલી જઇ હવે ધીરજ નહીં રહી શકવાથી પેસુનાં આંગપર ધસ્યા.

પણ માસ્તરનો એકજ ગગડાત તેવણુની સુદ્ધ ઠેકાંણે લાવી તેવણુની જગ્યાપર તેવણુને પાછા નીસોસ બેસાડવા બસ હતો, ને ત્યાર પછી પેસુ ભેંસે સઘલી વાત માંડીને કહી, ને વલી વસ્ટાલાંમાં સાંમો પેલો કાગલ બતાવ્યો.

હવે તમામ રંગ બદલાયો.

કમબખ્ત અદીનું પાપ બચારા બીખાજીબાને હચાંબી—હમણાંબી નડયું.

માસ્તર ગુસ્સાથી ઘેલો થઇ ગયો.

તેણે પેસુને સાંભલી લીધો—બીખાજીબાના તે કેહવાતા વાંકની સાહદત—પેલું એક કાગલ તે બી વાંચી લીધું, ને પછી ઓરડામાંથી પેસુને પેહલાં બાહેર કાઢયો. તે પછી તેણે બીખાજીબાને 'ઉધરો' લીધો.

"લુચ્ચા, ઠગારા, ખરાબ દુકતા," તેણે પાર વનાના ગુસ્સાથી કહ્યું, "તારી ઠગાઈથી મારી અક્કલ હેરત રહે છે. તું કેવો સાધુ થયો તે હવે હું બરાબર જોઇ શકું છું. એવા ભારે વાંકની શું સજા કરવી જોઇએ તે હું સમજી શકતો નથી. તુંને બાંધીને જોરબંધ માર મારયો હોય તો તે બી પુરતું નથી."

"નખ્ખોદ ગીયો ફાંસીબાંસી દેશે કે કેમ?" ભીખાજીબા મનમાં ગભરાયા.

"હા," માસ્તરે દમ ખાઇને જોરસામાં પાછું ચલાવ્યું, "એવા તારા જેવા એક બદમાસ દુકતાથી મારી આખી સ્કુલ બગડશે ને તેનો વેહેલો અટકાવ કરવાની મારી પેહેલી ફરજ છે. તેથી મને નુકસાંન જશે, ને તારા લાયકીવાલા બુજોર્ગ બાવાનું દીલ દુઃખાશે તો તે સૌ બરજાંહનમ, પણ હવે હું તુંને મારી સ્કુલમાં રાખવાનો નથી."

"નહીં?" ભીખાજીબાએ કુદકો મારી ઉછલી ઉઠી પુછ્યું.

"નહીં તારા જેવા ઠગારા ઢોંગી દુકતાને ગમ એટલી સજા કરૂં તેથી બી તું શોખ બેશરમ કાંઈ સુધરવાનો નથી," માસ્તરે કહ્યું, "વાસ્તે હું ઠડાવ કરૂં છું કે આવતી કાલે અહીંથી હું તુંને તારે ઘેર મોકલી દેવશ. આજે હમણાંજ કાઢી મુકતે, પણ હવે ત્રેનને ફકત દશ મીનીટ છે તેટલાં પોંહોંચી નહીં વલાશે. હું આજે રાત્રે તારા બાપપર એક લંબાણ ખુલાસાનું પત્ર લખી રાખશ, ને સહવારના સાત વાગાની ટ્રેનમાં હું પોતે જાતે આવી ટીકીટ કરાવીને તુંને ચઢાવી આવશ, કે એવા એક ખરાબ છોકરાનાં મારે ત્યાંથી જવાથી મારી સ્કુલ પાક થઇ જાય."

માસ્તર જ્યારે આ બોલતો હતો ત્યારે ભીખાજીબાને ભીતરે જે ચાલુ હજારો હજાર ગીલગીલ્યાંની ખુશાલી પેદા થતી તે વરણવવાની કોઇ કલમમાં તાકાત નથી—અને તોબી રખે હવે માસ્તર આ પોતાનો નેક વિચાર ફેરવે તેથી ભીખાજીબા જાંણે એ સજાને ઘણી માહાભારત સજા સમજતા હોય તેમ—અમોને લખતાં બી શરમ આવેછે કે—મોંનાપર ઢોંગથી બેઉ હાથ ધાંકી નાધલાં બુચાંની માફક મોટે મોટે રડવા પડયા!!

"તું ગમે એટલો રડે," માસ્તરે તેથી પાછું ચલાવ્યું, "પણ હવે હું મારો બિચાર ફેરવવાનો નથી. તું મારા બીજા શેયાણા.

છોકરાઓને બી બગાડશે, તેથી આજે રાતવાસો તું મારાં ઘેરમાં રહે ત્યારે બી હું તુંને તેઓ સાથે બેસાવા નથી દેવાનો. તારે વાસ્તે ચાલમાંના પેલા અલાહેદા ઓરડામાં એક કોચ મુકાવામાં આવશે, ને ત્યાં તું એકલો ઘોંટાજે, જ્યાંથી સહવારના તુંને સ્ટેશનપર લઇ જઇ ટીકીટ કરાવી હું પોતે ટ્રેનમાં ચઢાવી આવશ—હવે કાલું કર મારી સાંમેથી."—અને બેહેલી ગુરદા ભીખાજીબા મોટે મોટે સાહાદે રડતા ઓરડામાંથી બાહાર ગયા.

પણ તેવણનાં મનમાં તો માસ્તરે તેવણને કરેલી સજાથી કેવા ઘી મદીલા હતા તે વાંચનારને વીગતે સમજાવવા જરૂર નથી. તેવણનો હરખ તેવણની છાતીમાં માયો સમાયો જતો ન હતો. તેવણ કાલે આબાદ ઘર જશે એ વાત તેવણની અક્કલ કબુલ નહીં કરે એવી હતી, ને તોબી હવે તે કેટલી બધી ખરી હતી! એ ખુશાલીના ખ્યાલમાં તેઓ પોતાની સઘલી વીપત વીસરી ગયા. પેસુ બેંસપર પેહેલાં તેઓ એવા ખીજવાયા હતા કે તેને જીવતો ફાડી ખાય, પણ હવે તો ઓર પેસુ બેંસપર ગોયા મરી ફીટવા જેવું થયું હતું, કેમકે તેણે કરેલી ચુગલીથીજ વગર મેહેનતે ભીખાજીબા ઘેર જતા હતા! જો તેવણે પોતાની કાંહાંણીની વાત માસ્તરને કહી હોતે, તો તે તે હસી કાઢતે—માનતેજ નહીં, ને હરકાટીને કાઢી મુકતે, પણ આ તો જે મકસદ સર તે બેહુંધી વાત તેને કેહેવાની હતી તેજ મકસદ આબાદ વગર મેહેનતે બર આવી ગઇ! એ શું આપણા કમનસીબ ભીખાજીબાને માટે જેવી તેવી ખુશાલીની વાત હતી? તેઓ હવે હીંમતથી–કોઇના ડર કે દરકાર વગર ઘેર પોંહોંચી અદીને ચાંઇ ને બેહોરમત કરી શકશે એ શું નાહનો સુનો સંતોશ હતો?

અને તેથી જ્યારે સુવાના ટાઇમે ભીખાજીબા પોતાના સુખદાયક ઓરડામાં એકલા પડયા—ચીબાવલા ચેરા દુકતાઓની મસ્તીથી બી મોકલા ને વેગલા તેઓ માસ્તરે તેવણ સારૂ ખાશ તૈયાર કરાવેલા અલાહેદા ઓરડામાં એકલા પડયા, ત્યારે તેઓની ખુશાલી ખચીત જોવાજોગ હતી. તેઓ બારણું અંદરથી બંધ કરી તમામ ફતેહની ખુશાલીને હવે બેઅતખ્યાર રસ્તો આપતા હતા. તેઓ એવા ગેડા થઇ ગયા હતા કે પોતાની બુજોર્ગી, પોતાનો ગંભીર મરતબો ને સરેસ્તાનો થસ્સો વટીક ભુલી ગયા, અને એ ખુશીના ખ્યાલના

ભારે હરખમાં ને હરખમાં કોચપરથી ભોંયપર ને ભોંયપરથી કોચપર એક દસ વરસના છોકરાની પેઠે ધમાધમ કુદકા ભુસકા મારવા પડ્યા!

પ્રકરણ ૨૨ મું.

નવી નાસીપાસી.

બીજી સહવારે બીખાજીબા ઉંઘમાંથી બેદાર થયા ત્યારે તેમને ગઇ રાત્રે માસ્તરે હાંકી કાઢવાની આપેલી ધમકી યાદ આવી, અને તેઓ રાતે જેમ તે ખ્યાલની ખુશાલી વચ્ચે નાચી કુદીને સુતા હતા તેવાજ નાચતા કુદતા હરખભેર ઉઠીને તેઓ તુરત ઉભા થયા. તેઓ ધારતા હતા કે હવે તેઓ હીંમતથી આજે બપોરસુધીમાં તો ઘેર પોંહોંચી જશે, અને ત્યારે અદીને એટલું ચાંઇ લાગશે—તેવણને પાછા ફરેલા જોઇ તેવણની કુનેહ ને કાબેલયતથી અદી દંગ થઇ જતાં એટલો ગભરાઇ જશેકે તેના પાસે પેલો પથરો પડાવી લેઈને સઘલું પાછું અસલ પેરે સમાધાંન કરવાનું તેવણને ઘણુંજ સેહેલ થઇ પડશે. જો તેમ થયું ને અદી પાછો તેનાં અસલ ને અવલ રૂપમાં ફેરવાયો તો બીખાજીબા તેને શું સજા કરશે તે કેહવાને અમો અશક્ત છીએ. આજે વખત એ બચારા આપદામાં ફસી પડેલા દોસાજીને તે નારવા દુકતાપર એવો ખાર આવતો હતો કે હાથમાં આવે તો પકડીને તેઓ તેની મુંડીજ મરડી મેલે; વાસ્તે આજે ઘરે ગયા પછી તેઓ તેને કેવી સજા કરશે તે તો હવે હજી જોવાનું રહ્યું છે.

તેવણને ઘર ગયા પછી કેટલુ બધું કરવાનું છે! પેહેલાં તો તે ઘેરનોજ ટાલો સુધારવાનો છે. ત્યાં ખાનાખરાબીની જે ધમાલ ચાલતી હતી તે અટકાવીને ઘેર આગલના જેવું આબરૂદાર ને શાંત કરવાનું હતું; તેઓની આશીશ જે હાથથી ગઇ હતી, ને જેનો પાયો ઘસી પણ ચુકયો હતો તેને બી પાછી ઠેકાણે લાવી મેલવાનું હતું!

એ સઘલા વિચારોના વમલમાં વિંટલાયલા બીખાજીબા ઉઠયા, દાતણપાણી કીધું, ને તૈયાર થવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે છેલ્લે જ્યારે તેઓ પોતાનાં નાઘલા પગનાં નાઘલાં બુટની વાંકા વલી દોરી બાંધતા હતા તેટલાંમાં માસ્તર રાતના જેવાજ ગંભીર ઠઠેરાથી તે ઓરડામાં આવ્યો.

ભીખાજીબાએ જોયું કે માસ્તર હવે નક્કી ઠરાવ કરી ચુક્યો છે એટલે તો તે આજે અહીંથી મોકલી આપ્યા વના રેહેવાનોજ નથી, ત્યારે દેખાવને ખાતર જરાતરા દાહયા થવુંજ જોઇએ; નહીં તો માસ્તરને વેહેમ પડી જશે તો તે કદાચ પોતાનો એ મુબારક ઠરાવ ફેરવી નાખશે. એ ઉપરથી જેવો માસ્તર ઓરડામાં આવ્યો કે ભીખાજીબા પોતાનાં બુટની સ્ટ્રીંગ બાંધવાનું કામ પડતું મેલીને તેનાપાસ દોડી ગયા, ને તે—ઠગારા દોસાજી--એક બુચાંની કાંની ઢોંગથી રડી દઇ દાહયા થવા બોલ્યા, "માસ્તર, જોવ, જોવ મને માંફ કરો; મને સ્કુલમાંથી કાઢી ના મેલો: ઘેરમાં બાવા મને ઘણો મારશે. તમારે પગે લાગું, એટલો મારો વાંક માંફ કરો; ફરીથી કભી એવું નહી કરશ."

ભીખાજીબાનું એ દાહપણ તેઓનેજ ભારી પડી ગયું !

તેઓના ટાંટયા તેઓએ જાંણીબુજીને—હાથે કરીને પોતે પોતાનાંજ ગલાંમાં ઓલવ્યા !

માસ્તરપર ભીખાજીબાની આ ટુંક પણ અસરકારક કાકલુદીની તેઓ ધારતા હતા તેથી ઉલટીજ અસર થઇ !

"રાત્રે મેં તુંને હાંકી કાઢવાનો ઠરાવ કીધો," માસ્તરે હવે દબદબાથી કહ્યું, "ત્યાર પછી ઘણાં જણ તારા તરફથી વચ્ચે આવ્યા છે. હમાબાઈ અને દીનુ (માસ્તરની ધણીઆંણી ને દીકરી) એબી મને ઘણું સમજાવ્યું, પણ મેં કોઈનું કાંઈ માંન્યું નહીં હતું, ને હું હમણાં તુંને અહીંથી લેઈ જવાજ આવ્યો હતો, પણ જ્યારે હું તુંને પોતાને એટલો બધો પસ્તાતો જોઉંછ, ત્યારે હવે તુંને માંફ કરી સઘલાંની કાકલુદીપર ધ્યાંન આપવાની હું મારી ફરજ સમજું છું."

ભીખાજીબા માસ્તરનો આ નવો ઠરાવ સાંભલી એટલા આજેજ થઇ ગયા—નવેસરની જખમાવનારી આ નાસીપાસીથી એટલા બધા દુ:ખી થઇ ગયા કે તેઓ બેસુધ થઇને તુટી નહીં પડયા એજ એક અચરતી હતી !

"જયારે તું પસ્તાએછ,"—માસ્તરે આપણા કમનસીબ ભીખાજીબાનો ગભરાત જોયા વના જરા થોબીને પાછું ચલાવ્યું, "ત્યારે હવે હું તુંને કાઢી નથી મુકતો; પણ તોબી તારો છેલ્લો વાંક એવી કીસમનો છે કે જે સજા વગર તો નહીંજ પસાર થવા દેવો

જોઈએ. એટલા વાસ્તે આજે હું તુંને ભર કલાસમાં એક દજન ફટકા મારવાની સજા કરશ, ને કાઢી મુકવાની સૌથી સખત સજા કરવાનું માંફ ને મોકુફ કરશ. જોઇએ, વારૂં હજી બી તું સુધરેચ કે નહીં."—ને માસ્તર આવ્યો હતો તેવાજ રોબથી હવે ત્યાંથી ચાલી ગયો.

બીખાજીબા ખુરસીમાં બેસી પડયા—ફસડાઈ પડયા.

તેઓ વલી બલતા બલાપાનાં આંસુએ રડવા લાગ્યા.

તેઓ પોતે પોતાનીજ નાદાંન્યતથી દાહપણ લડાવા જવાથી આએ ફેજે પોંહોંચ્યા હતા તે ઉપર તેઓને એવો જાલેમ અફસોસ ને પસ્તાવો થયો કે જાણે દેવાલસે માંથું અફાલી જીવપર કરે!

માસ્તરે કહયું તે ખરૂં હતું. બીખાજીબા પર મેહેરબાંની કરતાં હોય તેમ હમાયજી, દીનુ ને બીજા છોકરાઓ તેમને કાઢી નહીં મુકવા માસ્તરને ગઈ રાત્રે વીણવી ચુકયાં હતાં, પણ ત્યારે તે એકનો બે નહીં થયો હતો, કે જયારે હવે ફકત બીખાજીબાનીજ કાકલુદીથી તેનું મન સમજયું હતું. એ પ્રમાણે ગરીબ બચારા બીખાજીબા પાછા મરવા પડયા તેમાં તેવણનાં અભાગ્યાં નસીબનોજ વાંક કેની?

"એ મને દજણ ફટકા મારશે!" બીખાજીબા દવાઈ વલાઈને વિચાર કરતા બેઠા: "કમબખત છ ફટકા મારશે તેટલાંજ હાથ તો લોહી છટ થવાનો! છટ, એ નામોસી—એ હીણપસ્તીને હું કાંઇ તાબે થવાનો નથી. હું સાંબે થવશ એટલે કદાચ ત્યારે એ હેમક મને કાઢી મુકશે. નીશાલોમાં હેવાંન્યત ફીસમે છોકરાઓને ફટકાવામાં આવે તેની હું અવલથીજ સાંમે છું. એ ઘાતકીપણાં વિશે પ્રાંણીઓપર થતું ઘાટકીપણું અટકાવાને ઉબા થયલી મંડલીના સેક્રેટરી પર હું લખી વાલશ, ને ટાઈમ્સ ને ગેઝટમાં ચરચાપત્રો મારફતે મોટો ધીંધાટ મચાવી નિશાલોમાંની એ બદીને હું દુર કરાવશ."

એ અનુભવનું પરીણાંમ હતું. બીખાજીબા જ્યારે કરારથી પોહોરા થઇને પોતાની ઈઝીચેરમાં સુઇ રેહેતા હતા, ને દાઢી પસવારયા કરતા અથવા આઇસ પાંણી સીપ કરયા કરતા હતા, ત્યારે તેમને એવો દયાલુ ખ્યાલ કદી થયો ન હતો; ત્યારે તો સામા તેઓ બદીને 'ખુબ ફટકાવીને સખત સજા કરીને સુધારવા' માસ્તરને દમપર દમ લખતા હતા, ને હવે આજે પોતાપર આવી પડ-

વાનો સમો આવ્યો ત્યારે તેઓ લાયક ઠેકાંણે ધોંધાટ મચાવી નેતરનો ઉપ્યોગ નિશાલોમાંથી દુર કઢાવા તૈયાર હતા !

એવા પથ્થરના પ્રતાપ છે !

પ્રકરણ ૨૩ મું.

નાસ્તો.

ભીખાજીબાને માસ્તરે હોકમ કેહેવાડયો કે સજા કરવાનો વખત થશે ને સ્કુલ બેસશે એટલે તેડું આવે ત્યારે તેણે હેઠે આવવું; ત્યાં-ત્વેર નીચે નાસ્તાપરથી નહીં આવવું ! નાસ્તો તેને માટે ઉપર મોક-લવામાં આવશે.

અને તે પ્રમાણે નાસ્તો આવ્યો. તે માસ્તરની પેલી ચદણ-ચાઇ દુકતી પોતે લઇ આવી. તે અસલ બદી સાથે પરણુવા બદરાવાની ઘેલીચેરી વાતો કરતી હતી, ને ભીખાજીબા સાથે તેવી વાત કરવા જતાં ભીખાજીબાએ તેને હરધુત કરી હાંકી કાઢી હતી તે વાંચનારને યાદ હશે. તે માટે દીની રીસાયલી તો હતી, પણ સ-લ્લાહ કરી નાંખવાની આવી સરસ તક ફરીથી હાથ આવવાની નથી એમ સમજી દીની પોતે નાસ્તો તેમને વાસ્તે ઉપર લેઇ આવી.

"જો," તેણે નાસ્તાની ઠાલી ઉતારીને ખુરસીપર મેલતાં પટા-મણા સાહદે કહ્યું; "માયજી પાસે બોહસ કરીને તારા વાસ્તે હું નાસ્તો લઇ આવી. જો આએ એક અબેલ ઇંડું બી છે. પેહેલે તે પી જા કે જરા કોવત આવશે તો બાવા મારશે ત્યારે ઘણું વાગશે નહીં."

ભીખાજીબાએ તે મારની ધાટકી યાદથીજ એક હાય મારી.

"લે ચાલ, એમ ચેરાં ના કાર," દીનુએ ભીખાજીબાની આ-ગલ આવી તેવણુને પસવારીને કહ્યું. "બાર ફટકા ખાતાં કાંઇ ઘણો વાર લાગવાનો નથી. બાર મીલીટમાં તો સુવું બધું ખલાસ થશે, ને પછી બીજી બાર મીલીટમાં તો હાથ બી ઝણઝણુ થતો પુરો થશે. વરી બાવાની નવી નેતર તો મેં સાંતીચ, એટલે પેલી વચ્ચેથી ચીરાઇ ગયલી જુની નેતર છે ને તે તો કાંઇ ઘણી વાગશે બી નહીં."

"ઓ ખોદા ! ઓ ખોદા !" ભીખાજીબા વચમાંથી ચીરાયલી નેતરના મારની હેબતથી ફ્રાલ ખાઈ બબરયા.

"બલા જાંણેરે, મુલું કોણુ જાંણે કેલુંક વાગશે," કાંગલી દીનીએ ચરત ચલાવ્યાં. "લે આએ ગોટેક ચાએ પી જા પેહેલે, કે ઉસ્યારી આવે. મદઈનો જીવ બગરતો ઓશે."—ને તે ચાનું પેઆલું, બીખાજીબાનાં મોં આગલ લઇ ગઈ.

પણ બીખાજીબાને આવા વખતે પીવા બા ગમે ? તેઓને સામી ઉબક આવી, ને તેથી માસ્તરનો ખાર તેઓએ માસ્તરની દીકરીપર કાઢયો. તેઓએ તેના હાથમાંથી અછાત મારીને પ્યાલું ફેંકી દીધું, અને દીનીને તેઓ આગલથી એકદમ 'કાલું' કરી જવાનો હોકમ ફરમાવ્યો. "તું ઘણીજ બેઅદબ દુકતી છે," બીખાજીબાએ ખરાં દીલના ઘણા ગુસ્સાથી કહ્યું, "ને તારી માયને કે તારા બાપને છોકરીઓને કેમ તરબીયત આપવી તે બીલકુલ આવડતુંજ નથી. તેઓએ તુંને છગાવીને બેહકાવી મેલેલી છે. નીકલ મારી પાસેથી !"

"ઓ તું મરેરે મુવા," દીની જે બીખાજીબાની આ ઘાતકી ચાલથી પેહેલાં દબાઈ ગઇ હતી તે હવે ઘણીજ ગુસ્સે થઇને બોલી. "મુવા ચાએ નહીં પીવાનો ઉતો તો ના કાંય નહીં ભોંસી મુવો જે સુનાં જેવાં અમારાં પેયાલાંના કટકા કીધા. તારાં માયબાપ મરે, ઉની ઉની ચાએ બધો મારો હાથ દાજી ગીઓ ! જો મુવો દોજખમાં ગીઓ, હું એની કદર ખાઉં છું ત્યારે મુવો સાંમો મારાપરજ રોબ કરેચ. મુવાને લીધે મેં બાવાને સમજાવી પટાવીને કારી મુકવાનો વીચાર માંડી વરાવ્યો, ને હવે જીવ ખાધો જો તેનો ગુણ આપેચ તે ! પણ કાંઇ નહીં મુવા, તું જોથા તો કર હું બાવાની નવીજ નેતર આગલ મુકશ. ને જુની સાંતી દેવશ, પછી ખોદાએ કરશે ને બાવાને એવું તો શુર આવશે ને તેવણ એવો તો જોરબંદ માર મારશે કે મરી ગીઆના હાથ બધા લોહી ઝઝરતા થશે. મુવા તારી સાથે વાત કરવા કોણ અહીં કારો કુતરો બેસી રહયોચ કે જે અમથો અમથો એમ અફરાઇ ઝીકઈને પુરો થાયચ ?—" અને જ્યારે ગાલ દેતાં તે દુકતી દીની થાકી આવી, ત્યારેજ ત્યાંથી નાસ્તાની ઠાલી—તે માહેલાં પેલાં 'અબેલ' ઈડાં સુધાં !—લેઇને ત્યાંથી જતી રહી.

બીખાજીબા તો દીનીના ગુસ્સાથી ને તેની ગાલોના વરસાદથી થસ થઇ ગયા ! તેવણે પોતાની આટલી આખી જીંદગીમાં એની અરધી ગાલબી કદી ખાધેલી તેઓને યાદ ન હતી !

પ્રકરણ ૨૪ મું.

બાર ફટકાની સજા !

દીનીનાં ગયા પછી બીખાજીબાને વખત ઘણો ભારી પડયો, ને તેટલો વખત તે બાપડા પોતે પોતા સાથે સારી પેઠે મરાયા કીધા. અંતે એક નોકર ૧૦।। કલાકે તેડવા આવ્યો કે નીચે સ્કુલમાં માસ્તર બોલાવે છે, ને ત્યારે તેઓ ચાલતા નહીં પણ ધાસ્તીનાં મારેલા ગબડતા હેઠે ઉતરયા.

ત્યાં સ્કુલમાં કલાસ ચીકાર ભરાયલો હતો, પણ છોકરાઓના હાથમાં ચોપડી ન હતી. તેઓ કાંઇ તમાસો જોવાને અથવા કાંઇ અગતનું ભાશાંણ સાંભલવાને તૈયાર બેઠા હોય તેવી સઘલી તેમની દેખાવ હતી.

માસ્તર ખુરસીપર તાદ્દત ટટાર બેઠેલો હતો. જાંણે તે બીખાજીબાનાં રૂવાંનની ઘેહે સારવાનો હોય એ ટલો બધો તે ગંભીર હતો.

"વચ્ચે ઉભો રેહે," બીખાજીબાને જોતાંજ તેણે સરેસ્તાના ઘારા જારા સાદે ગગડાત કીધો. "બરાબર મારી સાંમે મોંનું કરીને વચ્ચે ઉભો રેહ કે આખો કલાસ તુંને તારા કેસ્તા વચ્ચે બરાબર જુએ."

બીખાજીબા શરમથી ને ધાસ્તીથી લાલ પીલા થતા નીચી મુંડીએ વચમાં ઉભા. તેઓનાં પેટમાં કલેજીજ ન હતી !

અને પછી માસ્તરે માંડયું:—

"છોકરાઓ !" તેણે ઘેહે સારણાંનાજ સાહદે ચલાવ્યું, "તમારી સાંમે તમે એક એવા બેબદાંમ બદમાસને ઉભેલો જુઓ છો કે જેણે મારા બાપદાદાથી ચાલતાં આવેલાં આ મારાં નામીચાં કેલવણીખાતાંને એબ અને ઝાંખ પોહોંચાડી છે—માસ્તર તરીકેની મારી હોરમતની ધુલધાંણી કીધી છે, અને વલી પોતાનાં નામને બી નરસ ને નામોસી લગાડી છે."

હયાં માસ્તરે એક મોટો દમ ખેંચ્યો ને પછી પાછું ચલાવ્યું.

"મારે ત્યાંની તરબીયતમાં સૌથી પેહેલી તાલીમ એ છે કે બાંનુઓ તરફ તમારે ઘણાંજ માનથી વરતવું, અને તેમ બધા વર્તેચ એમ હું વીશ્વાસના ભરોસાથી માંનું છું, ત્યારે આ સામે ઉભેલો દુક્કર જે દેખાવે માત્ર જવાંન છે પણ વરસે ને અક્કલે તો

એક દોસા જેવો છે (હ્યાં ભીખાજીબા ચોંકયા !) તે બદમાસ લોકોની છોકરીઓ સાથે બેમહલાજે ઘેલાંઘેરાં પ્યારનાં કાગલ પત્રો ચલાવે છે ! એ તકસીર ઘણી મોટી છે, ને એ મોટી તકસીરની મોટી સજા આજે એને મલવાની છે."

હ્યાં વલી માસ્તરે બીજો મોટો દમ ખેંચ્યો.

"એના વાંકની વીગતો," તેણે પાછું ચલાવ્યું, "તમારા આગલ રજુ કરીને તમોને કમકમાવા મારી મરજી નથી, પણ તે વાંકની સજામાં આજે એને બાર ફટકા આ ભર કલાસમાં મારવાનો મેં ઠડાવ કીધો છે"—અને તે રોબમાંજ ઉઠીને ઓરડામાં બાહેર ગયો.

માસ્તરની ત્યાંથી પીઠ ફરી કે પોરયાઓ કે જેઓ એટલો વખત મીનનાં પુતલાં હોય અથવા મુવા મુરદાં હોય તેમ દાયબાંય બેસીને સઘલું સાંભલતા હતા તેઓનો ગરબડખોરો ઘોંઘાઠ સરૂ થયો. સૌ વાત કરવા—મત આપવા—ટીકકા ચલાવા પડયા. માસ્તર નેતર લેવા ગયો તેટલાં કોઇ કોઇ તો ભીખાજીબાનું આગલ આવી પાકવવા પડયા. કોઇએ બચારા તેવણ વચ્ચે ઉભા હતા ત્યાં આવી તેવણને પાંસરાંમાં આંગલાં ભોકી ધીલી ગાલી; કોઇએ દગલો ખેંચ્યો, કોઈએ ટપલો મારયો, કોઇએ કાંન ચીમટયો, વગેરે વગેરે !

ભીખાજીબાએ છાતીપર પથરો મુકી તે બધું ખમ્યું. ખમે નહીં તો શું કરે? એ તો પડતીપર પચાસ !

વલી કોઇ પોરયાઓ તો દયા ખાઇ દીલાસો દેવા પડયા. કેટલાક વલી માસતર કેમ મારશે તેનો ભીખાજીબાને ખ્યાલ આપવા બેઠા. તેઓએ હાથમાં રૂલર લીધું, ને ગજવું પકડી ઉછલી ઉછલીને ચોપડીઓપર ધમાધમ ફટકા લગાવ્યા, ને પછી ભીખાજીબાને પુછ્યું કે તેવણ તેટલાં જોરના બાર ફટકા ખમી શકશે યા નહીં !

માસ્તરને નેતર લઇ પાછો આવતાં જરા વાર લાગ્યો, તો પોરયાઓએ તે ઉપર હવે તરકો ચલાવા માંડી. કોઇ કેહે કે નેતર સખત વાગે તેથી તેને તે મીન ચોપડતો હોશે, કોઈ કેહજે નેતર ખોહવાઈ ગઇ હશે તે સોહોધતો હશે, વગેરે, વગેરે, વગેરે.

અંતે માસ્તર આવ્યો.

તેના હાથમાં નવી નેતર હતી.

તે 'બકરા જેવી જાડી' હતી.

તે પાધરો ભીખાજીબા આગલ આવ્યો, ને ભીખાજીબાનો 'હાથ કઢાવ્યો.'

હાથ કઢાવી માસ્તરે પોતાનાં પુર બલથી નેતર ઉગામી, પણ તે ફટકો હેઠે આવે તેટલાં—ભીખાજીબાના બાપદાદાનાં કરેલાં પુણ્ આડે આવ્યાં હશે કે—એક નોકરે દોડી આવી ખબર આપી કે ભીખાજી શેઠ (ખરેખર તો અદી) માસ્તરને મલવા આવ્યા હતા!

માસ્તર તેથી મારવાનું માંડી વાલી બલકે તુરત વેલા મુલતવા રાખી તે દોસાજીને (ખરેખર તો તે પોરયાજીને) આબરૂથી મલવા ગયો.

ભીખાજીબા એ સમાચાર સાંભલી ઘણા ગુંચવાયા. તેઓને સમજ નહીં પડયું કે નાપાક અદી વલી નફ્ટ નાકે સ્કુલ વેર બી આવ્યો, તો તે વાતપર તેઓએ રાજી થવું, ગુસ્સે થવું, કે શરમાવું!

થોડા વખતમાં માસ્તર પાછો ફરયો. "તારા લાયકીવાલા બાપ તારા તરફથી માંફ માંગી લીએ છે," તેણે કહ્યું, "એટલે વલી તું બચી જાય છે. હાલ તો તું જા; તેવણ જમવાના ઓરડામાં બેઠેલા છે; ને તુંને મલવા માંગે છે."

ભીખાજીબા ધરકતી છાતીએ પોતાના ટેંગણ જેટલા દુકતાને મલવા ચાલ્યા. તે દીકરો બાપનો બાપ થઇ આવ્યો હતો, ને બચારા બાપ તે દીકરાના દીકરા થઇ નીચી મુંડીએ બીહીતા ધ્રુજતા તેને મલવા ગયા.

એવી આ ફેરવાતા જમાનાની તાસીર છે! એવો, યારો, આ કલજુગનો જમાનો છે!

પ્રકરણ ૨૫ મું.

બાપ અને બેટો.

ભીખાજીબા ઓરડામાં દાખલ થયા ત્યારે અદી તેવણનાં મુ-જોગે રંગરૂપમાં એક વાંદર સરખો એમથી તેમ અકરવકર કરતો દોરયા કરતો હતો, પણ ભીખાજીબાને પેહેલી નજરે જે કમકમાટ પેદા થયો તે એ જોઇને કે અદીએ તે મુજોગીને ઇનસાફ મલે એવો તેવણનો સદાનો સાદો સરેસ્તાનો પોશાક પેહેડવાને બદલે એક ઇચમજીને શોભે એવો એશકો ને એક બચ્ચાંને શોભે એવો ચીબાવલો પોશાક પેહેડેલો હતો. તેણે ચકચક થતો મખમલનો તો દગલો પેહેડેલો હતો! પગમાં વારનીસનાં બુટ ને ફ્રેંચ કટનું કેશ-

મીરનું પાટલુન હતું, ને વલી માથે તેવણુની સરેસ્તાની કપાલવેર ઉતરી આવતી પાઘડીને જગ્યે ફેંટાનુંજ ડુગડુગ્યું હતું !

એ બધું ગરીબ બચારા ભીખાજીબા કેમ ખમે ? તેવણુનાં એ જોઇને ભીણુ ફરી ગયાં, ને આંખે તમ્મર આવી ગયાં. તેવણુને અદી જે આ પોશાકથી લાઇબલ કરતો હતો, અને પોતાની છોકરવન એબથી તેવણુની જઇફીને હીણુપસ્તી આપતો હતો તેના સંબંધમાં તે બીચારા દોસાજીનું પાકીને પલેથર થઈ ગયું.

તેવણુનાં મકાંનમાં તેવણુનામાં પેલા અભાગ્યા પથરાએ જે કમનસીબ ફેર નીપજાવ્યો હતો ત્યારે તેઓ અદીને પોતાનાં રૂપમાં ફેરવાયલો બરાબર જોઇ શકયા ન હતા, અને તેથી હમણાં તેને આવી તબેહ ને રીતભાતમાં જોઇ તેઓને સમજવાને મુશકેલ લાગ્યું નહીં કે તેઓની બોહલી પીછાંણુવાલા દોસ્તો ને લાંગતાંવલગતાં તેઓને એકદમ મગજથી બેમગજ થઇ ગયલા સમજતા હોશે !

માંણેકજી માસ્તર બી તેમજ સમજ્યો હતો. તે ભીખાજીબાના ગંભીર ટેક માટે હંમેશ મોટું માન ધરાવતો હતો, (કે જે ગંભીર ટેક ખરી ને ખરી અસ્તરીની તેવણુની ચુંઇની દગલી ને ફકત લાલ પાજની ઈજારથીજ જેવો જોઈએ તેવો સદા જલવાઇ રહયો હતો.) એટલા વાસ્તે અદીને ભીખાજીબાનાં રૂપમાં પણુ વીચીત્ર ચીબાવલા પોશાકમાં અને નસકારી વાતચીત સાથે જોયો ત્યારે માંણેકજી માસ્તરને બી જે 'શોક' લાગ્યો તેનું વર્ણન કરવું બેજા છે. ટુંકમાં એટલુંજ કે એજ હાલ ભીખાજીબાની આફીસના કલારકો અને દોસ્તો અને તેમની બોહલી પીછાંણુવાલાં સઘલાંઓનો સમજવો બાતેનનો ખરો ભેદ કોણુ જાંણુવા કે સમજવા પાંમે ? સૌ ગરીબ બીચારા ભીખાજીબાની એકાએક 'બાવરી ચસકી' ગયલીજ સમજતા હતા.

પણુ ભીખાજીબાને અદીનો હાલ જોઇ જ્યારે અસહય ગુસ્સો, ધીક્કાર અને કમકમાત પેદા થયો ત્યારે લુચ્છા અદીને ભીખાજીબાનો છોકરવન હાલ અને બચરવાલ દેખાવ જોઇને બેઅખ્તયાર ગમત અને રમુજ મલી, જેથી તે પેટ ધરીને બેઅંદાજે હસવા પડયો. આથી તો ભીખાજીબાનું જાસ્તી પાકી ગયું. "લુચ્છા, ચોર, ઠગારા," તેઓએ બરાડ મારી, "મારાં કલેજાં બરેચ ને તુંને હસું આવેચ !"

"પણ હસું નહીં તો શું કરૂં જો બાવા!" અદીએ હજી હસતાં હસતાં કહ્યું, "તમો લાગોચ એવા ઓદાંણી જેવા!"

"કમબખત, મુંગો મર," ભીખાજીબાએ કહ્યું; "તારૂં નાખ્ખોદ જાય, તેં મને કાંઇ જેવી તેવી જાલમ વીપતમાં નાંખ્યો નથી."

"કાંએ, કાંએ?" અદીએ ટકોર ચલાવી, "મને બાવાજી કરી ને તમે દીકરાજી થઇ પેલું ઇસ્કોલમાંથી જે કાગલ લખ્યુંતું, તે તો તમે ઘણું મજેનું લખ્યુંતું, ને તેમાં તો તમે કેહેજે હું ઘણો સુખી સુખવાસી છેઉં?"

"અરે નાપાખ, તે તો માસ્તર લખાવી મુવોતો," ભીખાજીબાએ માસ્તરનો ધાક બાહાલ રાખતાં શરમાઇ શરમાઇને કહ્યું, "બાકી હું લખતે તો તારાં છાલ છોરયાં ઉડારી નાંખતે, સમજ્યો? પણ વારૂં તું અહીં શું ધકેલા ખાવા આયો?"

"જરાક ફૈડોને મલવાનો શોખ થયો," અદીએ બેદરકાર રૂપે કહ્યું—જોકે વાંચનારથી અમો ખરૂં કારણ છુપાવા માંગતા નથી કે તેની આવવાની મોતેબર મતલબ તો પેલી ચદણચાઇ દીનીને મલવાની હતી. "પણ વારૂ તમારૂં ટટુ અહીં કેમ ચાલેચ?" અદીએ પુછયું.

"ઘણુંજ સરસ," ભીખાજીબાએ અનકાનાં દુ:ખથી કહ્યું. "તારા કમબખત સાથીઓ મુક્કીએ મુક્કીએ મને ગીપેચ, ને હું ફુટબાલ હોઉં તેમ લાતેલાતે મારો રાઇરેટલો કરેચ. તું મને નરતોજ આવેલો છે તે અહીં બી નરી મરેચ. તારી મોહકાંણમાં સત્યાનાશ ગીયો કોઇ સસલું ગરે પરેચ, તો કોઈ કુતરૂં ગરે પરેચ, ને પછી નફામાં મારાં ગજવાં ખાલી કરી લઇ ઠોલઠબરાક કરી હાંકી કારેચ."

અદી આ રસીલો હેવાલ સાંભલી વલી પેટ ધરીને હસ્યો.

"ને પેલું મેં ઘરણ (માસ્તર)ની ટેબલપર મારૂં છરીએ કરીને નામ ઘેર જતી વખતે કોતરયુંતું તેનું બી કાંઇ વાદલ તમારીપર આયું કે?"

"તે હજી તો નથી આયું," ભીખાજીબાએ એક હાય મારીને કહ્યું, "ને હજી પછી આવશે તો તારો ને મારાં નસીબનો બેઉનો હું ઉપકાર માનશ."

"અરે એમાં શું દમ બરયોચ જો !" અદીએ પ્યારથી હીંમત આપી, "ઘણું થશે તો ધરણુ છ ફટકા મારશે, એજ કેની ? મને તો ફટકાનું જરાબી દુઃખ નહીં ઉતું ! ઉલટું ફટકા મારવાની ધરણુને જે મેહેનત પરતી ને હું કલેજાં ખેંચઈ આવે તેમ તેને ઘુમ મરાવી મરાવીને હાથ કારી આપતો, તેથી મને તો ઓર ગમત પરતી."

"પણ મને ગમત નથી પરવાની, સાહેબ," બીખાજીબાએ ચીડથી ચીંચવાઇને કહ્યું. "હું એક માહાભારત મારમાંથી હમણાંજ બચ્યો—"

"તે મેંજ તમુને બચાવ્યા કેની ?" અદીએ માન ખાટયું.

"અરે મુંવો તું," બીખાજીબાએ કહ્યું. "હવે હું તુંને સાફ ચેતાઉંચ કે હવે એ દુઃખ હું ખમવાનો નથી. જો તું આજ ને આજ સમજુતીપર નહીં આવશે, તો તું પસ્તાશે."

"અરે સમજુતી કોણના બાપની લેવા જાય !" અદીએ બીખાજીબાનું ગેરવ્યું. "મારા સાહેબ, તમેબી શું નરમ ઘી જેવી વાત લઈ આયાચ ! હમણાં મને દુઃખ શું છે જે હું સમજુતી કરૂં? નહીં લેશનની ફકર, નહીં બાવાનો ધાક, નહીં માસ્તરની ધમકી ! બસ ખાવું, પીવું, ફરવું, હરવું, જોવું, જાવું ને મઝા કરવી ; એવી જીંદગી કોણને નહી ગમે ! વરી ખોદા તમુને સલાંમત રાખે તે ધસરબોરો કરી કરીને તમે પઇસા એટલા એકઠા કરી મેલ્યાચ, કે પઇસાને કાંકરાની જગ્યે વેરૂંચ તોબી હજીતો તમારી દોલતનું અરધું તલ્યું બી આયું નથી !"

"અરે બસ, બસ કર !" બીખાજીબાએ ઘણાજ ગુસ્સાથી કહ્યું. "લુટારા, તું ઉભો રેહ, તારો આએ વાંક હું પોલીસમાં જાજાહેર કરશ, ને ખોટી સહી કરવાના વાંક કરતાંબી ખોટું રૂપ ધારણ કરવાનો આએ તારો અપરાધ વધારે મોટો છે. એટલે હું તુંને બટઐજ મોકલાઉંચ."

"હા, પણ મારૂં રૂપ ધારણ કરવા સારૂં હું તમુનેબી બટંએ સાથે લેતો જવશ તેની કંઇ તમુને સુદ્ધ છે ?" અદીએ હસતાં હસ્તાં કહ્યું. "પેહલે તો તમે હું થઇ ગયા ને મારાં રૂપપર તમે મારી વગર રજાએ તરાપ મારી ત્યારેજ હું તમે થયો. વાસ્તે મારી આગમચ સપર પેહેલાં બટંએ તો તમુને જવું પડશે."

ભીખાજીબા ચુપ થઇ ગયા. આ તકરારે તે બીચારા દોસાજીને માહાત કીધા, અને તેથી હવે અદી સાથે ગુસ્સે થવા કરતાં તેને બીધરાવીને કે પટાવીને પોતાનું કામ કાઢી લેવાનું તેઓએ બેહેતર જોયું.

"જો," તેઓએ સમજાવીને કહ્યું, "તું તો નાદાન છે. તું મારા રૂપમાં ને મારા બુઢાપામાં છે તોબી એવી રીતે ખાવાપીવાપર પરયોચ, પણ કાંઈ વીચાર છે કે કલેજુ આજકાલ કોહી જશે તો મરી જશે? આવા બુઢાપામાં એવો રોજનો ઉજાગરો તે કેમ ચાલે? મરી જતો રેહશે મરી! તું હાલહવાલ એટલો લાગેચ કે એવો ને એવો તું મહીનો બે મહીનાબી જીવશે નહીં એમ મને તો લાગેચ!"

અદી આ ભયભીત ચીત્રથી પેહલાં કાંઇક ગભરાયો ખરો, પણ તુરત બેપરવાહ થઈ કહ્યું, "અરે પણ તેમાં બીહીવાનું શું? આપરે હાલ તો પેટ ભરીને મજાહ કરી લેઇજીએ, ને પછી જોયું કે ખરીઆખરખર થઇ રહયા તો પેલો પથરો નાજાંને આપીને ઇચ્છાવશું કે હું પાછો આગલો અદી થાઉં, તો પછી તે થયલુંજ છે ને સઉ સમાધાન!"

"પણ વારૂં તું આરીસમાં જાયચ કે?" ભીખાજીબાએ વાત ફેરવી, "ત્યાં કેમ ચાલેચ?"

"બધું જેવું જોઈએ તેવું," અદીએ કહ્યું. "વરી કેમ? કલારકો ગમે તેઆરે આવેચ ને ગમે તેઆરે જાએચ ને રમીજમીને દાહરા કારેચ! આપરેબી કલારકોને તેરીને કોઈ દહારે પાના તો કોઇ દાહરે ચોપટના દાવ ચલાવીએચ. એક દાહરે તો કોઈ ધણુ જેવો તમારો કોઇ દોસ્તદાર તમોને પુછતો મલવા આયો, તે આપરે તો તેનો એવો રકાસ કીધો કે તે તો ફરીઆદી સૌ માંડવા નીકરયો. મેં તો કલારકો પાસે તેને બોચીમાંથી પકડાવીને તેનું સહીએ મોંનુ રંગ્યું ને તહરેવાર કીધું, જેથી તે કમબખ્ત તો એવો છેરાયો કે નરો જાંણે ભાભરો ભુત! ફરીઆદી તો માંડતે જો, પણ બધાએ તેને સમજાવ્યું કે અમસ્તુ કામ વધશે, ને ભીખાજી તો બચારા થોરૂંકના ઘેલા થઇ ગીઆચ વગેરે, તેથી બધું ઠંડુ થઇ ગીયું."—અને અદી તે ગમતની યાદથી ધુમ હસવા પડયો.

"અરે કમબખ્ત, પણ તે મારો ફ્રેંડ કોણ હતો?" ભીખાજીબાએ ઘણાજ અકલાઇને પુછયું.

"કોણ જાંણે કોઇ અઠા જેવો ઉતો તો ખરો," અદીએ કહ્યું.

"અરે તારૂં ખાંનું ખરાબ થાયરે," ભીખાજીબાએ અફસોસથી કહ્યું, "તું શું મારૂં નાક લેવા બેઠોચ !"

"અરે હવે તમુને શું છે જે ?" અદીએ કહ્યું, "હવે તમે તમારે અહીં મુગા મુગા મરી રેઓની."

"પણ ત્યારે શું તું મને મારૂં અસલ રૂપ કદી આપવાનોજ નથી ?" ભીખાજીબાએ ઘણાજ ગભરાઇને પુછયું.

"ખચ્ચીત નહીં," અદીએ કહ્યું. "તમે એમ ને એમ જો મોટા થાઓ તો હવે હજુર પછી કેવા લાગશો તે જોવાની ગમત છે."

"બસ થઇ ચુકયું તેઆરે," હવે ભીખાજીબાએ સઘલી ધીરજ ખોહી દેતાં છેલ્લે પાટલે બેસી કહ્યું. "જે થવાનું હોય તે થાએ, પણ હવે હું તેને ફાવી જવા દેવાનો નથી. નીચ એબલગામણાં દુકતા, હમણાં માસ્તર ને દુકતાઓનાં દેખતાં હું તુંને ઉંધારો પારસ, ને તારૂં બધું તરકટ તેઓને કહી દેવશ, પછી જોઉંચ કે મને જુદો પારવાની તું કેમ ને કેટલી તાકાત દેખારેચ ?"

અદી હવે વલી ગભરાયો ખરો—જોકે ભીખાજીબાનો તો એ સઘલો સુકકોજ દમ હતો—પણ હજી તે પોંહોંચી વલે એમ હતું. "એ બધું ખરૂં," તેણે પોતાનો ભીતરનો ગભરાત બાહેરથી છુપાવી કહ્યું, "તમો મને ધસાવશો તો તમારી મરજી, પણ હુબી તે તમારી ચંડાલ ચાલનો બદલો લીધા વગર રેહેવાનો નથી. હું શું કરશ તે તમોને કેહું ? હું અહીંથી પાધરો ઘેર જવશ, ને પથરો નાજાંના કે કોઇનાબી હાથમાં આપી ઇચ્છવા કેહેવશ કે માસ્તર, વાંદરો બની જાય, તમે ઘધેડા થઈ જાઓ, ને છોકરા ભાકુતી રેંદીયાલ ઘોરા બની જાઓ, ને પછી બધાંનો રકાશ જોવાની મને મજા થશે. જોવ, તેથી તો આએ પથરો હું સાથ ને સાથ લેઈને ફરૂં છું."—અને ખરેખર અદીનાં બતાવ્યા પ્રમાણે કમનસીબ ભીખાજીબાએ જોયું કે તે કમબખ્ત પથરામાં આંધરૂં પોરાવી લુચ્ચો અદી તે એક નાહની લાકેટ હોય તેમ પોતાનાં ઘડીઆલના સુનાના છેરામાં લટકાવેલો રાખી તે સાથે લેઇ ફરતો હતો !

ભીખાજીબાએ અદીને તો સુકકો દમ આપ્યો, પણ તેના જવાબમાં અદીએ આપેલા દમથી તેવણ બચારા ખરેખર ગભરાયા. તેવણે જોયું કે અદી એક એવો ચરેલો ચીબાવલો ઘેલો ચેરો દુ-

કતો છે કે તે જે ઘેલું ગાંડું બોલતો હતો તે ખારનો મારેલો નહીં બજાવે એ વાત માનવાજોગ ન હતી, અને તેથી વલી તેને પટાવી સમજાવી લેવાને ભીખાજીબાએ અવસ્ય અગત જોઇ.

"હેં–હેં–હેં દીકરા અદુ હું તો હસ્યો જો !" ભીખાજીબાએ તે નાધલા સેહેતાંનને ઠંડો પાડયો. "હું એમ કાંઈ કરૂં ? ચાલ તુંને એમ ગમેચ તો એમ. જેમ તું કેહે તેમ, પણ ખોદાને વાસ્તે આએ પથરો છેરામાં લટકતો ના રાખ ! કદાચ તે તુટીને કેઠે પડી જશે—પડીને ભાગી જશે."

"અરે તેની તમારે ફ્કર કરવી નહીં," અદીએ ધીરજ આપી. "આપરા મગન સોનીએ બેસારેલો છે ને તે કાંહાં કાચો છે જે તેની વાત ? હવે તેઆરે આપરે એજ સમજુતીપર આયાચ કે તમે છેઓ તેમ તમે રેહો, ને હું છેઉં તેમ હું રેહેવશ. જો તમે એમ ગરીબ થઇનેજ ચાલશો તો હું તમારી સાથે બી બાવા તરીકે ઘણો સારો ચાલશ. આવતે વરસ તમે કેહશો તો એ ઇસ્કોલથી ઉઠારી લેઇને તમો માંગશો તે સ્કુલમાં મોકલશ. તે કરતાં તમારે ગમે તો ઘેરમાં માસ્તર રાખીને ઘેરમાંજ શીખજો. વલી તમુને એક નાધલું જેવું ટટુ બી અપાવશ, તે પર બેસીને રોજ ફરવા જજો. તમે મારે વાસ્તે કીધી તેમ હું કાંઇ તમારે વાસ્તે પઈસાની વાંણુ કરશ નહીં. આપરે તો બા દુલ્લું દીલ દેખારવાના; કેમ, તમુને ટટુ કુદાવા ગમશે ?"

"અરે બરી ગીયું તારૂં ટટુ," ભીખાજીબાએ હવે ગુસ્સાથી નહીં પણ ઘણાંજ દુ:ખથી કહ્યું.

"વારૂં અહીં કંઇ ખરચને વાસ્તે જોઇએચ ?" અદીએ ભલાઇથી પુછ્યું.

ભીખાજીબા આ સવાલથી ચોંકયા. તેઓ હયાંથી નાહસી જવા ઘણાજ ઉમેદભર–કેવા ઉમંગભર હતા, પણ પાસે ફુટી બદામ નહીં એટલે પેસેજ લીધા વના જઈ ન શકાતું હતું તે વાંચનારને રોશન છે, અને તેથી અદીએ પઇસા આપવા કાઢયા તેથી ભીખાજીબા ચોંકયા, ને પ્રદીપ્ત થતો પોતાનો હરખ છુપાવા તુરત ફરી ગયા.

"કાંઇ આપે તો સારૂં," ભીખાજીબાએ પોતાનાં મનનું સમાધાન કરી બેદરકારીના દેખાવથી કહ્યું. "મારી પાસ જે હતું તે તો તારાં સસલાં કુતરાંનાં પેટામાં ગરે પરીને સત્યાનાસ ગીયા દુકતાંઓએ લુટી લીધું, અને હવે તો ઝેર ખાવાની અરધી બી નથી."

"તો લેઓની," દુલ્લા અદીએ લુટ ચલાવી, "એમ ગરીબ થાઓ તો કોણ ના કહેય ? લેઓ આએ વીસ રૂપ્યાની નોટ છે."—ને અદીએ તે આપી.

ફતેહ ! ભીખાજીબાની ફતેહ ! ઘર નાહસી જઇ હવે સઘલું સમાધાંન કરવાની આ આબાદ તક હાથ આવી !

અદીએ નોટ આપી તે ભીખાજીબાએ અધીરાઇથી ખુંચી લીધી—એટલા બધા તેવણ હરખમાં આવ્યા હતા--જોકે ખરેખર તે પઇસા તો હલાલ પરસેવાથી પેદા કરેલા તેવણના પોતાના હતા!

તેવામાં માસ્તર તે ઓરડામાં આવ્યો.

માસ્તર આવ્યો કે અદીને ખુદરતી ગભરાત ને અકરવકર થવા માંડી !

તેનો ચેહેરો લાલ થઇ આવ્યો, ને તેણે નીચેથી ઉપર નહીં જોયું.

"તમે તમારા દીકરાને મારની સજામાંથી બચાવી લીધો તે માટે હું ખુશી નથી, ભીખાજી શેઠ," માસ્તરે ગંભીર રોબથી કહયું.

"અરે ધુર તે ધુમાસો," અદીએ હવે હીંમત કરીને કહયું. "સ્કુલમાં પોરયાઓ શીખવા આવે તેને મારે શાંના ? છોકરાઓને હસાવી બોલાવી રમારી જમારીને ઘેર મોકલવાના !"

માસ્તરે તો દોલા ફારીને અદી ભણી જોયું !

"પણ માસ્તર તમે હજી મને એનો વાંક નથી કહયો ?" અદીએ હસતાં હસતાં કહયું.

"વાંક ઘણોજ કમકમાત ભરેલો છે," માસ્તરે કહયું. "સાહેબ, તે નહીં માફ કરી શકાય એવો છે. તે પારકી છોકરીઓપર ઘેલાં ચેરાં પ્યારનાં કાગલો લખવાનો વાંક છે."

અદી તો આ વાંક સાંભલી ખડખડાત હસી પડયો, ને માસ્તર તો કોહુંજ જોયા કરે !

"અરે એ તે કાંઇ વાંક હોય, માસ્તર ?" અદીએ કહ્યું. "એ તો જુવાંન લોહી તે એમજ ! હું સ્કુલમાં હતો ત્યારે મેં બી કાંઇ સેંકડો વખત એવાં કાગલો લખેલાં."

"સાહેબ !" માસ્તરે ઠપકાની ઢપે કહ્યું.

"હા એ વાંક તો ખરો," અદીએ માસ્તર આગલ કાચું કપાયલું જોઇને ગભરાઇને તુરત ફેરવી તોલ્યું, "એ દુકતો પોતાની

એવી ચાલથી મારો કોઇ દહારે જીવ લેશે. એવી ચાલને વાસ્તે તો એને નાગો લટકાવીને મારવો જોઇએ."

ગરીબ બચારા ભીખાજીબા! ઘરડે ઘડપણ આ કેવું નહીં તાંમ્હોશ થાય એવું અપમાન, ને તે બી વલી પોતાના ગુઠણ જેટલા દુકતા તરફથીજ!

"વારૂં પણ માસ્તર, દીની કાંહાં છે?" અદીએ હવે કાંઇક આતુરતાથી પુછ્યું.

"દીની! દીની કોણ?" માસ્તરે અચરતીથી કહ્યું, "મારી દીકરી? તેને તમો કાંહાંથી ઓલખોચ?"

"હો તેને કે? હં: હા—" અદી લડડી પડયો, "નહીં મકું જે તે બુચીને જરા મલું. મારી આગલ આએ દીકરો વાત કરતોતો કે તે ઘણી ગરીબ છોકરી છે."

"હેંક યું," માસ્તરે પોતાની દીકરીની તારીફથી કાંઇક રાજી થઇને કહ્યું, "પણ હમણાંજ તે તેની માએ સાથે બાહેર ગયલી છે."

અદી નાસીપાસ થઇ ગયો.

"વારૂં તેઆરે આપરે જરા પોરયાઓને મલ્યે?" અદી પોતાના ગોઠયાઓને જોવા મલવાનો પોતાનો છોકરવન શોખ દાબી નહીં શકયો એટલે તેણે દરખાસ્ત કરી.

"હાજી, જો તમારી મરજી છે તો," માસ્તરે ભીખાજીબાની આજની એકેએક વરતણુંકથી મનમાં બેશુમાર અચરત થતાં કહયું, "આ રસ્તે"—અને પછી તે ત્રણે જણાનું સરઘસ ગંભીર દબદબાથી કલાસો જોવા નીકલ્યું.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

અદી અને દીની.

પોતાના ગોઠયાઓને મલવા અદીને છોકરવાદી ઉલટ થઇ આવી હતી, અને તેથી તેણે કલાસોમાં ફરવા માંગ્યું, જે માંગણીમાં ધ્યાંન ખેંચનારૂં કશું નહીં હોવાથી જરા બી વેહેમ ખાધા વના માસ્તર ઘણુજ ગંભીર ઠાઠથી ને ઘણું માનથી તે પોરયાને પોતા સાથે લઈ ચાલ્યો, કે જ્યારે તે બેઉની પછવાડે જાંણે ખરેખર નાધલા બુચા હોય તેમ ભરાતા છુપાતા આપણા માંનીતા ભીખાજીબા ચાલતા હતા.

કલાસો આગલ જતાં કલાસની બાહેરથી તો અંદર દોડાદોડ ધમાધમી ને વાતચીતનો પુશકલ ઘેરાયલો ઘોંઘાટ કાંને આવતો હતો, પણ જ્યારે તેઓ કલાસના ઉંબરપર પોંહોંચ્યા ત્યારે એકેએક છોકરો ચોપડીમાં માંથું ખોસીને ધ્યાંનથી લેસન કરવા પડેલોજ જણાયો.

અદી કલાસ જોવા આવ્યો તો ખરો, પણ જ્યારે પોતાનાં મસલતી મલત્યા ને ગોઠયાઓ સામે તે આવી પોંહોંચ્યો ત્યારે તેને સ્વભાવીક ગભરાત ને અકરવકર થવા માંડી. તેને ફકર લાગી કે રખેને તેઓમાંથી એક બી તેનું પાપ પકડી કાઢે ને તેનો રકાસ થાય!

પણ બીજીજ પલે તે સમજી શકયો કે એ તેની ફીકર બીલકુલ નાપાયદાર ને ખોટી હતી. તેનાં ઘેરમાં જો કોઇ તેને અદી તરીકે પીછાંણી શકયું ન હતું તો અહીં કેમ તે પકડાઈ આવવાનો છે? એ ખ્યાલથી તેને ધીરજ ને હીંમત આવી, ને તેથી તે વલી પોતાના છોકરવાદી ખવાસપર ઉતરી પડયો.

"કેમ પેસુ ભેંસ, બચ્ચા તારૂં કારખાનું કેમ ચાલેચ?" માસ્તરની પેસુ ભેંસની ને આખા કલાસની અચરતી વચ્ચે ભીખાજીબા (અદી)એ પેસુ જે આગલથીજ બેઠેલો હતો તેને એક ધબ્બો લગાવી પુછયું.

"તમો સાહેબ એને ઓરખતા જણાઓ છો?" માસ્તરે પેસુને પડેલા ધબ્બાની વાત નહીં ગમતી હોય તે ઢપે તેવે સાહદે કહ્યું.

"હાજી," અદીએ પોતાની એ મુરખાઇ માટે કાંઈક પસ્તાતાં કહ્યું—"પેસુ ભેંસ, માકુ ચેન એ બધા મારા—અરે નહીં રે મારા અદીના જુના દોસ્તો થાયચ."

અહીં વલી અદીએ જોયું કે તે બાજુ કાચું કાપતો હતો. તેનાથી કેહેવાઇ જતું હતું કે પેસુ ભેંસ ને માકુ ચેન વગેરે તેના પોતાના દોસ્તો થતા હતાં જે તેણે સારી સમયસુચકતાથી ફેરવી તોલ્યું હતું, પણ હવે એવી રીતના જોખમો ખેડવાનું તેને ગમ્યું નહીં વાસ્તે કાંઇક અગતનું યાદ આવવાનું બાહાણું કાઢી તે ત્યાંથી રજા ચાહી તથા બધાને સલાંમ કરી જતો રહયો.

તેનાં જવા પછી માસ્તરને તેને વીશે ખ્યાલ થયો કે "ગરીબ બચારાનું નરયું અચબુચ ખસી ગયલું જણાય છે. એની આગલની ને હમણાંની હાલતમાં આસમાન જમીનનો ફેર છે;" વલી તે મુજબ બીજા હાથપર પોરયાઓને તેને વીશે એક જુદોજ ખ્યાલ થયો.

તેઓએ ચુકવ્યું કે "અદીનો બાપ કોઇ જબરો ઠોલ્યો ને હસમુખા સ્વભાવનો બુઢો છે, ને અદી તેના કરડા ધાક ને મોટા ગુસ્સાની જે લાંબી લાંબી વાતો કરતો હતો તે બધી થું હાંકતો હતો!"

હવે અદી સ્કુલ છોડી થોડુંએક આગલ ચાલ્યો ત્યારે તેણે દુરથી માસ્તરની દીકરી દીનીને તેની માવતર સાથ ચાલી જતાં જોઇ. આથી તે ઘણો ખુશીમાં આવી ગયો ને બુમ મારતો ને સીટ સીટ કરતો તેનાં બુજોર્ગ આંગ સાથ જેટલી ઝડપથી દોડાયું તેટલી ઝડપથી તે તેઓ તરફ દોડયો.

તેઓ પેહેલાં તો તેને કોઇ દેવાંનો અથવા છાકટો સમજયાં, પણ પછી માસ્તરનાં ધણીઆંણીએ બેશુમાર અચરતી વચ્ચે તેને બુઢા ભીખાજીબા તરીકે ઓલખ્યો, ને તેથી તેઓ સભ્યતાને ખાતર ઉભાં રહયાં.

બીજી પલે અદી ઘણું જોરમાં દોડેલો હોવાથી પાંણી પાંણી થઈ ગયલો ને થાકી આવેલા ઘોડાની પેઠે ફુંફારા મારતો તેઓ પાસ આવી ઉભો. "તમે કેમ છેઓ?" તેણે હાંફતાં હાંફતાં પુછ્યું, "દીની, તું કેમ છે?"

"અમે સારી કાંની છઇએજી," માસ્તરનાં ધણીઆંણીએ સોર નીંદારવેર ખેંચીને કહ્યું, "પણ જી તમે ઘણા હાંફી આયાચ. ઘેરમાં આવોની. જી ભરાયા માંણેકજી બી ઘેરમાં છે ને તમારા અખઇ રેહયા દીકરાને બી મલતા જાવો."

"હું ત્યાં જઇનેજ આયો," અદીએ કહ્યું, "ને તમો લોકને દુરથી જોયાં તેથી મલવા દોડી આયો."

"જી, વારૂં મરૂં," ને માસ્તરનાં ધણીઆંણીને ભીખાજીબાનાં આજનાં સલુક જેવાં જોઇએ તેવાં ગમતાં નહીં હોવાથી તેવણ હવે તાઢાં પાંણીએ કાસર કાઢવા ચાલવા માંડતાં હતાં.

"કેમ, ઉતાવલમાં છેઓ કે?" અદીએ કાંઈક નાસીપાસીથી કહ્યું. "દીનુ—અરે મકુંજે ને બાઇ દીનબાઇ આવોની આપરે જરા ફરયે ને વાત કરીએ."

"નહીજી," દીનુએ દબાયલે સાહદે કહ્યું, ને અદી ખરેખરો કોઇ છાકટો હોય તેમ બીહીને તે વધારે તેની માનાં પાસાંમાં ભરાઈ.

"આવો, આવો, હું તમોને કાંઈ સારૂં સારૂં અપાવી લાઉં," અદીએ કહયું.

"કાંઇ નહીં જા દીની, હું ઘેર તરફ તેટલાં ધીરે ધીરે ચાલુંચ," માસ્તરનાં ધણીઆંણીએ કહયું, ને પછી દીનીના કાંને લાગી વધારયું, "ઘણી દુર ના જતી, હું તુંને પછવાડેથી જોયા કરશ. તું નહીં જશે ને એ મુવો રીસાઈ જઇને દીકરાને આપરે તાંહાંથી ઉઠારી બુઠારી લેશે તો તારા બાપ વહરશે."

આ ઉપરથી દીની નીચી નજરે અદી સાથે ચાલી. પેહેલાં તો કેમ વાત કાઢવી તેજ અદીને સુજયું નહીં, ને તેથી તેને અકરવકર થયા કીધી. અંતે તેણે બોલવા માંડયું. "આપરે છે તે કેમ તું કાંઇ બોલતી નહીં, દીની?"

"પણ જી હું તમારા સાથે શું બોલું?" દીનીએ અચરતીથી કહયું.

"જાંણે હું તારો આગલો અદી હોઉં કેની તેમ તું મારા સાથ વાત કર," અદીએ દરખાસ્ત કરી.

"હાજી, પણ હું કાંઈ તમારા અદી સાથે બોલતી નથી," તેણે રીસાયલી ઢપે કહયું.

અદીને સમજ નહીં પડયું કે દીનીના આ જવાબથી તેણે રાજી થવું કે દલગીર. તે દીનીને ઘેલા ચેરા ચદણચાઇ પ્યારથી ચાહાતો હતો, ને તે પ્યારમાં તેનો બાપ હરીફ થઇ નીકલે ને અદીના અવતારમાં તે દીની સાથ પ્યાર નહીં કરે વાસ્તે દીની તેનાસે રીસાયલી હતી તે તો ઠીકજ હતું; પણ તેમ વલી દીની બીખાજીબાને અદી સમજીને રીસાયલી હતી એટલે તેનાસે દીની રીસાય એ ઠીક નહીં બી હતું!

"તું કાંય તેનાસે બોલતી નથી?" અદીએ વાતમાં રસ લેઇને પુછયું.

"તો શું કરે?" દીનીએ છણકો કરીને કહ્યું. "હું બોલાવા જાઉં તો બોલે નહીં કે પાધરી વાત નહીં કરે. એક સૌ કશાંમાં પાદરીની કાંની વાયજ કરી જાંણેચ. કાંઇ એબલગાંમણા જેવો તો બની ગીયોચ."

"હા, પણ હું તો તેવો નથી?" અદીએ પોતાની માંગણી રજુ કરી.

"હા, પણ તમે તો બુઢા છેઓ, ને વરી તેના બાવા છેઓ," દીનીએ દલગીરીથી કહ્યું.

"નહીં, નહીં, એમ નહીં," અદીએ સુધારયું, "હું એમ કેહેવા માંગુંછ કે ખરે અદી તું ફરયાદ કરેચ તેવો નથી. તે તો તુંને હજી બી ચાહેચ."

"હા ચાહેચ, ધુર ને ધેફર !" દીનીએ થોબરો ચઢાવીને કહ્યું. "એ તો કેહજે હું તો તુંને ઓરખતોજ નથી. બધા છોકરાઓ બી હવે તો એને નામે રરેચ. એકેએક છોકરો કેહજે અદી ચારયો છે."

"તે એકેએક છોકરાના હું દાંત તોડી પાડશ," અદી આએ ઈનસલ્ટથી પોતે પોતાને વીસરી જઇ ખીજવાઈ પડી બોલ્યો. "મેં કે દાહરે ને કોણની ચારી ખાધી ?"

"ઓ વાય ?" દીની છછણી પડી બોલી, "તમે બી શું સમજ્યા સાંભરયા વગર અમથું ભેજાંનું દહી કરોચ જો ? મેં કેઆરે કહ્યું જે તમે ચારયા છેઓ. હું તો તમારા દીકરાની વાત કરૂંચ."

અદીએ પોતાની ભુલ જોઈ, ને તે ચુપ થયો.

"હવે અહીં કાંહાં મારૂં ખાસરૂં એના વગર બેસી રહયુંચ," એહેકલી દીનીએ દીલનો ઉભરો કાઢી નાખ્યો. "એ નહીં બોલતો તો બલા લેતો. માકુ ચેન કેવો છે ! હું તો હવે તેની સાથેજ વાત કરૂંચ."

"હં: ખબરદાર !" વલી અહેખો અદી આ નવા સમાચારથી ફફડી પડયો. "તે ગધાનું મોહ્દત ગુમ્યુંચ કે તારાસે દોસ્તી રાખે."

"ઓ લેરે, તેનું તમુને શું ?" દીની બી હવે છેરાઇ પડી. "તમે કાંઇ મારા જીવના ધણી બણી છેઓ કે ? ખબરદાર જો ફરીથી મારા માંણેકને એક ગાર બી દીધીચ તો. હં: જો વરી ! લે ચાલો, ખીસી જાઓ મારાં માએ વાર જોતાં હોશે !"—ને દીની જખમી થયલા અદીની દયાથી દરકાર કરયા વના તેના પાસથી જતી રહી, ને તેની માયને જઇને મલી.

તેની માય ભીખાજીબા(?) એ તેની દીકરી સાથે કરેલી ઘેલી ચેરી વાત સાંભલીને ઘણી અજબ થઇ, ને રખે એવા ચગંડાલ ગુદ્દા સાથે વાત કરવા દેવા ખાતર માંણેકજી માસ્તર તેનાપર ગુસ્સે થાય તેથી દાહાપણથી ચુકવ્યું કે "એ બધાં વીશે તું તારા બાપ આગલ કાંઇ બોલતીજ ના."

બીજા હાથપર અદી આએ નાસીપાસી ને અપમાનથી એટલો ખીજવાયો કે છેરાયલાં ઉંદરની પેઠે લાંબી લાંબી ફલંગોએ તે એકદમ સ્ટેશનપર ગયો, ને ટીકીટ કરાવી ફફડેલો ચટકેલો મુંબઈ નીકલી પડયો.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

મુશકેલીઓ અને ફતેહ.

હવે આપણે ફરી એક વાર આપણા કમનસીબ ભીખાજીબાઁ તરફ નજર ફેરવ્યે.

વાંચનાર યાદ કરશે કે તેવણનાં ગજવાંમાં હાલ વીસ રૂપ્યાની નોટ છે, કેમકે તેમના નાલાયક દીકરા અદીએ તેવણને દુલ્લું દીલ બતાવી એ રકમ આપી હતી, અને તેથી હવે તેઓનું સઘલું ધ્યાન એકલા એકજ ખ્યાલ ઉપર રોકાઈ રહયું હતું, ને તે હયાંથી આજ ને આજ છુટ થઇ જવાનો ખ્યાલ હતો.

અદીનાં ગયા પછી તેઓ જ્યારે કલાસમાં જઇ બેઠા, ત્યારે પોરયાઓએ તેમને પજવવામાં કાંઈ બાકી રાખી નહીં. કોઈ તેઓના બાપે શું શું કહ્યું તે પુછવા લાગ્યું. કોઇએ તેઓનો બાપ કેવા સ્વભાવનો હતો તેપર ટીકકા ચલાવ્યા, કોઇએ તેઓની ને તેઓના બાપની ઠેકડી ચલાવી ઇત્યાદી; પણ ભીખાજીબાના કાન તે સઘલી મસ્તી સાંમે બંધ અને બેહેરા હતા. તેઓનો સઘલો ધ્યખારો ફકત ત્યાંથી નાહસી જવાની ગોઠવણો કરવામાંજ સમાઇ રહયો હતો.

પણ તેઓ શું સલાંમત નાહસી જવા પાંમશે? આજવેર હજારો હોનારતોએ તેમની એવી હજારો યોજનાઓ ને ઉમેદોનો ભંગ કરેલો છે, તો આજની એ તેમની જોખમ ભરેલી—જીવસતોસત ઉમેદમાં તેઓ પાર ઉતરશે?

સઘલી હીંમતની કીંમત છે, ને હીંમત એવી નાસીપાસી પેદા કરનારી લાગણી છે કે જ્યારે અગત કરીને તેને આપણી કુમકે બોલાવાની ફરજ પડે છે ત્યારેજ તે વધારે દુર નાહસે છે! ભીખાજીબાને તો તેનો ઘણો અનુભવ હતો. તેઓ સેંહેંકડો વખત હીંમત કરી માસ્તરને સઘલી ખરી વાત કેહેવા દોડયા હતા, ને સેંહેકડો વખત તે સઘલું કેહેવાની પાધરી હીંમત નહીં આવવાથી છબરડો કરીને પાછા આવ્યા હતા!

હમણાં બી તેમજ થયું. તેઓ દરેક પલે નાહસવાની તૈયારી કરતા, ને દરેક પલે હીચકારાપણું તેમનાપર એવું સાબેત ગાલેબ આવતું, કે જોઇતી હીંમત ને સીફ્તની ગેરહાજરીમાં તેઓ તેમ કરી શકતા ન હતા !

અંતે સાંહજની છુટીનો ઘટ થવા પછી તેઓ કલાસમાં એકલા હતા તે અરસામાં તેવણને યાદ આવી કે ચદણચાઇ અદુએ માસ્તરની ટેબલપર કાંઈ પોતાનું નામ કોતરેલું હતું તેની તેઓને ખબર આપી હતી. આથી તેઓ બીહતા ધ્રુજતા તે ટેબલ આગલ ગયા, ને તપાસ્યું, તો ખરેખર ! ખાસ્સું વંચાય તેવું ખોલ્લે ખોલ્લું છરીવટે તે ટેબલપર નામ કોતરેલું હતું કે "આ ટેબલ અરદેસર ભીખાજીની છે." વલી કમબખ્તે તે દસકતો એટલા ઉંડા કોતરેલા હતા કે આજવેર તેપર માસ્તરનું ધ્યાંન નહીં ખેચાયું એ એક અજાયબી—ખરેખર મોજેજોજ હતો !

પણ આજ વેર તેનું ધ્યાંન નહીં ખેંચાયુ તો હવે પછીબી નહીંજ ખેંચાશે તેની જાંમીનગીરી શી ? ભીખાજીબા તેનો ખ્યાલ કરતાંજ ધ્રુજયા. નખ્ખોદ ગીયો માસ્તર એક તો તેઓપર જુદા જુદા સેંહેંકડો સબબથી ખીજવાઇ રહેલો હતો, તેવામાં જો તેનું એ તેબ-લપરનાં કોતરકામપર ધ્યાંન ખેંચાયું, તો પછી તો ખાનાખરાબીના પારાવાર ! તે કમબખ્ત હવે તો તેવણને મારયા વના મુકેજ શાંનો ?

પણ હવે ત્યારે એ દસ્કતનો નાશ કેમ કરવો ? ભીખાજીબાની ગભરાયલી અકકલે તુરત એક રસ્તો સોહધી કાઢયો. તેઓ જઇને એક ચીકાર ભરેલો સાહીનો ખડીયો લાવ્યા, ને કુઇલના પીછે પીછે તે કોતરકામના ગાલામાં તેઓએ સાહી પુરવા માંડી.

પણ નખ્ખોદ ! તેથી તો કામ સાંમું બેહેકયું ને બગડયું. સાહી લગભગ પુરવા પછી તેઓએ જોયું કે નામ તો સામું વધારે ધ્યાંન ખેંચનારૂં થઇ પડયું. હવે તેથી સાહીપર ધ્રુજરાંની દોડાદોડ વચ્ચે તેઓએ બ્લાટીન લગાડી લીધાં, ને તેમ તે નહીં ભુસાયું ત્યારે ટેબલને પાંણીથી ધોઈ કાઢી. સારાંશ, રખેને કોઇ આવી જાય તેની ધાસ્તીની ધમાલમાં ભીખાજીબાએ એવો પેહેલાં નંબરનો ટેબલપર ઘોંટાલો કરી મેલ્યો, કે માસ્તર કે કોઈ બી ટેબલવાલા ઓરડામાં આવે ત્યારે ત્યાં થયલી કચુંબરપર નહી ધ્યાંન ખેંચાતાંનું બી ખેંચાયા વેના રહેજે નહી !

હવે તેથી ભીખાજીબા ખરેખર ઘણા ગભરાયા. એક ખુંની ખુંન કરીને પોતાની છુરીના ભોગને દાટવાના પછારા મારે ને તે મુરદુ પાછું ને પાછું જમીનમાંથી ફુટી નીકલે તેથી તેને જેટલો ગભરાત થાય અને થવો જોઇએ તે કરતાં બચારા ભીખાજીબાને આ તેમની આદાંની સુઠથી જરા બી ઓછો ગભરાત થયો નહીં.

પણ એ ગભરાત તેવણની યારીએ આવ્યો. એ ગભરાત વચ્ચે તેવણે જોયું કે ટેબલના સંબંધમાં આવો ભયભીત ઘોંટાલો કીધા પછી તેઓ ત્યાં રહે એ ખરેખર ભારે જોખમ ભરેલું હતું, અને તેથી જે થવાનું હોય તે થાય, પણ હમણાંને હમણાંજ ત્યાંથી તેઓએ નાહસી તો જવું ને જવુંજ.

બીજા છોકરાઓ ચોગાંણમાં રમતા હતા ત્યાં બધુ ચોકકસ ને સલાંમત હતું કે નહીં તે જોવા ને જોગવઇઓ તપાસવા તેઓ બી હવે ચોગાંણમાં ગયા.

સુર્ય અસ્ત પાંમી ચુકયો હતો, ને ઝઝકલું આખર થતાં લગભગ અંધારૂં થવા આવ્યું હતું, એવા અરસામાં ચોગાંણમાં રમત બી લગભગ પુરી થઇ હતી, પણ રમતને દરમ્યાંન કોઈનાં 'પસરવા' સંબંધી કાંઇ વાંધો પડયો હશે તેની હમણાં જુસ્તેજો ચાલતી હતી. આ જુસ્તેજોમાં એકેએક છોકરો રોકાયલો હતો, તેથી ભીખાજીબા માટે કોઇનું ધ્યાંન ખેંચાય એવું હતું નહીં.

આ એક સુના મોહર જેવી તક હતી, ને ભીખાજીબાએ દાનાઇથી તે હાથ કીધી. તેઓ તુરત જોડેના નાધલા દરવાજા આગલ ગયા. તે અલગોજ હતો. તે ઉંઘાડયો, ને પછી આગલી બાજુ થઇને રસ્તાપર પડયા !

ફતેહ ! ફતેહ ! !

લડાઇના આજવેર થઇ ગયલા ને હવે પછી થનારા કોઇ માહા શુરવીર યોદ્ધાને એકાદ જબરી લડાઇમાં ફતેહ મેલવવાથી જેટલો હરખ ઉતપન થઇ શકે તેથી બેવડો ને ચોવડો વધારે હરખ અમારા ભીખાજીબાને થતો હતો. તેઓ હવે રસ્તાપર હતા—છુટા-પણામાં છુટા હતા—ઘર તરફ જતા હતા—અને ત્યાં જઈ પેલા અદીની કમબખ્તી કરનાર હતા ! અમો તેમને ફતેહ ઇચ્છીએ છીએ, અને અમારી એ મુબારકબાદીમાં અમારો એકેએક વાંચનાર દીલોજાંનથી ભાગ લેશે એમ વીશ્વાસથી માંન્યે છીએ.

ભીખાજી નીશાલથી એક સો વાર દુર ગયા પછી ધીરજથી હવે એક ખુંણામાં વીચાર કરવા થોભ્યા. તેવણે જોયું કે એકદમ ટ્રેનપર જવાનું ઘણું જોખમભરેલું હતું. તેવણ એમ સ્ટેશનપર જાય, ને તુરત મુંબઇની ગાડી મલી જાય તો તો વાહ વાહ ! પણ જો મુંબઇની ગાડીને વીલંબ હોય ને તેથી તેવણને સ્ટેશનપર ખોટી થવું પડે, તો ત્યાં તેવણ સલાંમત રહે નહીં. થોડા વારમાં નીશાલમાં તેવણની નાહાસ પકડાઈ આવશે, ને ત્યારે જે તેવણની ધડપકડની પેહેલી દોડ પોંહોંચશે તે સ્ટેશનપરજ પોંહોંચશે, વાસ્તે ગાડીના ચોકસ ટાઇમની તલ્લાસ રાખ્યા વગર સ્ટેશનપર જવું હેમકાત હતી.

આ ઉપરથી પોંહોંચેલ બુટી ભીખાજીબા—જેવણની બુદ્ધી હાડમારીઓના અનુભવથી આ વખતે વધારે તીક્ષ્ણ થઇ રહી હતી તેવણ—અંતે એક નવો રસ્તો સોહધી કાઢી શકયા. તેવણે ખ્યાલ કીધો કે રસ્તા ઉપરની એકાદ દુકાંણમાં જવું, ને કાંઇ ખરીદવાને મસે ટાઇમટેબલ ત્યાં હોય તો ગાડીનો ટાઇમ જોઇ લેવો. એમ કરતાં જો જણાય કે હમણાંજ ગાડી મલી શકશે તો દોડીને સ્ટેશનપર જવું, ને નહીં તો સ્ટેશનપર જવાને બદલે સ્ટેશનની આસપાસ અંધારામાં ભરાઇ રેહેવું, ને પછીની ટ્રેનને ટાઇમેજ સ્ટેશનપર જવું.

એ ખ્યાલથી તેઓ એકાદ દુકાંણ તરફ ચાલ્યા. તેઓ ચાલતા હતા તે બાજુએ તહરેવાર દુકાંણોની એક હાર હતી કે જે માંહેથી પેહેલીમાં તેઓ ધુસ્યા.

પ્રકરણ ૨૮ મું.

નવી હરકતો—નવી નાઉમેદી.

તે એક પારસી રમકડાં અને પરચુટણ સામાંન વેચતો હતો તેની હતી. ત્યાં જઇ ભીખાજીબા ગભરાઇ ગયા કે શું વેચાતું માંગવું તે તો તેવણ મનમાં નક્કી કરી મેલવાને વીસરી ગયા હતા, ને તેથી તેવણે લગાર ગભરાઇને ઉતાવલમાં કહ્યું કે "મને—મને એક મને—એક સ્ટીલપેનનું કાચનું હોલડર જોઈએચ."

ભીખાજીબાને લાગું કે તેવણ જેવા બુચાને એવીજ કાંઈ ચીજ માંગવી ઘટે, ને તેથી એ ઠીક ભાંણુ આવ્યું.

પેલો દુકાંણવાલો ભીખાજીબાની ગભરાયલી અકરાયલી અદા ઉપર અચરત તો થયો, પરંતુ પછીથી તેમના આગલ તહરેવાર હોલડરોનો એક બાકસ મુકયો.

"તમે માણેકજી માસ્તરની સ્કુલમાં છેઓ કે?" ભીખાજીબા હોલડર પસંદ કરવાનો દેખાવ કરવા એમથી તેમ બધાં હોલડરો ગબડાવતા હતા ત્યારે દુકાંણદારે સેહેજ પુછ્યું.

પણ ભીખાજીબા આ સવાલથી ચોંકયા. "હું હં: હા, નહીં," તેવણ તોતરા બોબરા થયા, "તે સ્કુલમાં હું કાંઈ જતો નથી. પણ વારૂં તમે તાઇમટેબલ રાખોચ?"

"હા," તેણે કહ્યું, "મને ગાડીઓ મોંને છે. કોઇ મુંબઇથી આજકાલ આવવાનું છે કે કેમ? જોવોની, ખુદા તમોને સલાંમત રાખે તે એક ગાડી હવે ખરકીથી ઉપડેલી રાતના પોના નવ કલાકે અહીં આવશે, ને બીજી—"

"નહીંજી, મને મુંબઈથી આવતી ગાડીનું કામ નથી," ભીખાજીબાએ બીહતાં બીહતાં કહ્યું, "હું તો—હું તો અહીંથી મુંબઇ જતી ગાડીને વાસ્તે પુછુંચ.

"હઃ" તે દુકાંણદારે તેનાં "હઃ" પર ઘણો ભાર મુકીને કહ્યું—જાંણે કે તે ભીખાજીબાની મતલબ સમજી ગયો હોય તેમ. "પણ શું માંણેકજી માસ્તરને ત્યાં ટાઈમટેબલ નથી?"

"નહીં, ટાઇમટેબલ તો છે," ભીખાજીબા ગભરાતમાં થાપ ખાઇ ગીયા, "પણ તે જુનું છે તેથી માંણેકજી માસ્તરે ટાઈમ તમોને પુછવા મને મોકલ્યો."

"માસ્તરે ટાઇમ પુછવા મોકલ્યો," પેલાએ અનકાથી કહ્યું, "ને તું હમણાં તો કેહજે હું માંણેકજી માસ્તરની સ્કુલમાં છેઉંજ નહીં?"

ભીખાજીબાની છાતી બેસી ગઇ. તેવણ આવા ઘોંટાલાની વકી ન રાખતા હતા. તેવણના બીહીકણા સ્વભાવે તેવણને વલી ફસાવી દીધા.

"ચાલ નીકર, લુચ્છા ચોર," તે દુકાણદારે ગરબડાત કીધો, ને આપણા ભીખાજીબાનું હારેહાર ધ્રુજ્યું. "આવો કોઈ જુઠો ને ઠગારો દુકતો છે! હજી ભોંયમાંથી ફુટેચ તેટલાં એવો છે, તો આગલ જતાં કેવોક નીકરવાનો?"

"નહીંજી, નહીંજી, માફ કરોજી," ભીખાજીબા જે બોલાયું તે બોલ્યા, અને નામોસીની શરમથી લાલ પીલા ને આતશીયા થતા ગીયા. "નહીંજી, ત્રેન નથી જોઇતીજી, માફ કરજોજી,"—ને તેવણ ત્યાંથી નીચી ઘુંસે ચાલી જવા કરતા હતા.

"વારૂં ચાલ સબર કર," ભીખાજીબાની એ લાચારીનો હાલ જોઇ પેલા દુકાંણદારને દયા આવી તેથી તેણે ઠંડો પડી કહ્યું. "સબર કર, ને મને વિશ્વાસમાં ખરેખરૂં કેહે."

તેનાં એ બોલવામાં એટલી બધી તો સાદાઈ ને સચ્ચાઇ લાગી. કે ભીખાજીબાએ તેણે જે કહ્યું તે સઘલું માંન્યું, ને તેને જવાબમાં સઘલું કહ્યું. "માસ્તર મારાપર ઘણોજ જુલમ કરેચ," તેવણે કહ્યું, "તેથી હું મારા બાવાને ઘેર જતો રેહેવા માંગુંચ."

"ત્યારે એમ પેહેલ્લેથી કેહેની," પેલા પારસીએ હસીને કહ્યું. "વારૂં ચાલ ત્યારે, હમણાં અરધા કલાકમાં એક ગાડી છે. તું ધીરે ધીરે જશે તોબી તે ગાડી તુંને મલશે. જા વેહેલો થા, ને જોરે, એમ કરતાં તું સપડાઇ જાય તો સાથે મારૂં નામ લઇ મને ના ફસાવતો, કેમકે એ ઇસ્કોલની મને સારી ઘરાકી છે, અને તેથી માસ્તર પોરયાઓને અહીં આવતા બંધ કરશે તો મારૂં ટટુ ચાલતું ટુતી પડશે."

"તે વીશે તમારે ફીકર નહીં કરવી, મેહેરબાંન," ભીખાજીબાએ કહ્યું. "તમારી આએ મારા સાથની સલુકાઇ તમોને શોભા ભરેલી છે."

અને હવે વલી એકવાર ઉમંગથી ઉભાતી છાતી સાથે ભીખાજીબા સ્ટેશન તરફ ચાલ્યા—બલકે દોડયા. ઝાડો, ઘેરો, મોહલ્લા ને રસ્તાઓ વટાવતા તેઓ છેક સ્ટેશનની લગોલગ પોંહોંચ્યા—એટલે સુધી કે ત્યાં શનટીંગ કરતાં એંનજીનની ચીસો ને ગાડીના ખખડાતો વગેરે બી તેવણના કાને આવવા લાગ્યું.

ઓ ખુશાલી! ખુશાલી!! ખુશાલી!!!

હવે ભીખાજીબા બેવડી ઉલટથી દોડયા, પણ દોડતાં દોડતાં—અરે કમનસીબ! કોઇ ત્રણ દુકતાઓ હાથમાં હાથ ભેરવી ચાલતા હતા તેમનાસે અથડી પડયા!

તેઓ કોણ હતા? કોઈજ નહીં પણ માકુ ચેન, પેસુ ભેંસ ને ખસરૂ ખીશકોલી!

વલી આ ભેટો બી કયાં થયો ? જ્યાં એક દુકાંનુમાંની ભભુક-દાર રેશણીએ તે રસ્તાપરનાં અંધારાને હટાડી રસ્તો તેજસ્વી કરી દીધો હતો ત્યાંજ !

ભીખાજીબા આ નહીં ધારેલા સંજોગથી—નહીં વકી રાખેલા કમબખ્ત કમનસીબ મેલાપથી નીરાશ—નાસીપાસ—નાઉમેદ બની ગયા.

"અરે, એ તો અદી છે !" પેસુ ભેંસને ભીખાજીબાનો આંચકો લાગ્યો હતો તેમાંથી સાવધ થતાં તેણે ભીખાજીબાનો હાથ પકડી કહ્યું.

"કેમ બચ્ચા, અત્યારે સ્ટેશન તરફ ઉતાવલમાં કાંહાં વટેચ ?" ખશરૂ ખીશકોલીએ ખરી વાતનો જરાબી વેહેમ લાવ્યા વના તો-બી દમમાંજ પુછયું.

"હેં," ભીખાજીબાએ બની એટલી હીંમત ગત.લી કહ્યું. "પણ બચ્ચાજીઓ તમે કહેશો કે તમે આહીં કાંહાં ઉતરી પરયાના ?"

"અમે ?" માકુ ચેને કહ્યું, "અમે તો માસ્તરને વાસ્તે ગઇ કાલનું ગેઝેટ સ્ટેશન પર લેવા ગીયાતા. માસ્તરે તો મને એકલાને જવા કહ્યું, પણ મેં સાથે આએ બેઉને બી માંગી લીધા."

"ત્યારે હવે સેવક બી કેહે કે સેવક અહીં શું કરવા આયા તે ?" ભીખાજીબાએ જબરી હીંમત કરી સમયસુચકતા વાપરી. "સેવકને બી માસ્તરેજ મોકલ્યો. માસ્તરે તમો લોકપર કેહવાડયુંચ જે તેવણને ગેઝેટ જોઇતું નથી. તમે લોક ટાઇમ્સ લેતા આવજો."

"ત્યારે પેહેલેથીજ એમ બોલસની ?" અને તે ત્રણે પોરયાઓ હસી પડયા. "ચાલો ત્યારે પાછા સ્ટેશન તરફ"—અને હવે તે ચારે જણા સ્ટેશન તરફ ચાલ્યા.

પણ એ પોરયાઓ સાથની રકઝકમાં લગભગ પાંચ સાત મીનીટ વહી ગઈ હતી, ને તેથી મુંબઇની ટ્રેનનો ટાઈમ થયો હતો. એકાએક એજ વખતે "ટોંગ ! ટોંગ ! ટોંગ !" કરતો સ્ટેશન ઉપર ઘંટ વાગ્યો, ને ભીખાજીબાને સરપે દંખ મારયો હોય તેમ તેવણ ચોંકયા. બાજીજ પલે અંધારાં વચ્ચે સ્ટીમનો એક સફેદ રેલો આસમાનપર મોકલતાં એનજીનના ધમધમાત વચ્ચે ટ્રેન સ્ટેશનમાં દાખલ થઇ તે ભીખાજીબાને દુરથી દેખાયું.

પેલા પોરયાઓ તો તાહેલાં કરતાં ધીમે ધીમે ચાલતા હતા. ભીખાજીબાએ ફકરમંદ થઇ તેઓ ભણી જોયું. એમ ને એમ ચાલતાં તો દસ મીનીટ જોઇએ, ને તેટલાં તો ટ્રેન ઉપડી બી જાય !

"હં: પેસુ, આપરે બધા દોરીએ તો કેમ?" ભીખાજીબાએ અંતે હીંમત પકડી દરખાસ્ત કરી. "મજેની કસરત થશે."

"છટ, હમણાં શું દોરે," પેસુએ તુચ્છકારથી કહ્યું, "અમારે તો નથી દોરવું. તારે જોઇએ તો તું કાંય ની દોરતો?"—અને તે ત્રણે પાછા પોતાની વાતમાં પડયા.

ભીખાજીબાને તો એજ જોઇતું હતું કેની? તેઓ બીજી વાર પુછવા થોભ્યા નહીં. બીજી પલે તો તેઓ વીજલીના વેગે તે ત્રણે પોરયાઓની હસાહસ વચ્ચે દોડયા.

દોડવા સામે તેઓએ જોયું નહીં. ગાંડા હાથી ને આંધરાં ઉંદની પેઠે દોડતાં તેઓએ કોણુને ટપકાવી દીધાં, કોણુકોણુને કચડી નાખ્યાં, ને કોણુકોણુસે અઠડી પડયા તે જોવા કે જાણવા તેઓ થોભ્યા નહીં. તેઓ દોડયા. બસ તેઓ દોડયા. આંખ વીચીને દોડયા.

અંતે સ્ટેશનની પગદી આવી! શુગર તે સાહેબના, હજી ગાડી સ્ટેશનપર હતી, ને એનજીનનો બાફ એક ગુંગલાયલો ઘોંઘાટ ચલાવતો હતો. તે ઉપરાંત ગાડીનાં બારણાં ફટાફટ ઉઘડવાનો ને ધપાધપ બંધ થવાનો અવાજ બી આવતો હતો.

ભીખાજીબા દોડતા આવ્યા તેવા ત્યાં થોભ્યા નહીં. તેઓ એક કુદકે ટીકીટ આફીસ તરફ ધસ્યા. સારાં નસીબે ત્યાં ભીડ હતી નહીં. ફકત એક બુઢી પારસણ (જે ભેંસ જેવી જારી હતી તે) ટીકીટ આફીસની આખી બારી રોકી ઉભેલી હતી, ને મોટે સાહદે કાંઇ ખુરદો ગણી લેતી હતી.

તે કોઇ વીધવા હતી. દીલમાં કારી સારી હતી, નીદારવેરનું માંથુંબાનું હતું, ને લોખંડની જારી ફ્રેમનો આંખમાં ચસમો હતો.

તે નખ્ખોદ ગઇ કાંઇ આએ ગાડીમાં જવાની નહીં હતી, તે તો પુનાથી ઉપર આગલ જવાની હતી, ને તે ગાડીને તો વાર હતો, તેથી ઘણાં ઠંડે કલેજે ખુરદો ગણુતી હતી.

"મમાઈ, મોટાંમાય, દોસાં, જરા ખસી જાઓ તો," ભીખાજીબા તેના પાસ ગયા તેવા તેને નરમ આંચકો મારી કુતરાંની પેઠે હાંફતાં હાંફતાં બોલ્યા.

"ઓ તું મરેરે, મુવો વાઉ!" તે દોસાંનો મીજાજ જતો રહયો; "મુવો જાંણે એક વટાવા જવાનો છે! મરી ગીઓ કોઈ

આવો બી અસાંસતે જીવનો પોરયો છે ! મુવાએ વરી હું છેક તેર આના વેર ખુરદો ગણી મેલીને આવી ને મને ભુલાવી નાંખી !"
--ને આફતોની આફત ! તે હઠીલી દોસીએ તો બીખાજીબાની આટલી દોડાદોડપર જરાબી ધ્યાંન આપ્યા કે ત્યાંથી ખસ્યા વગર પાછો ખુરદો પેહેલેથી ગણવો સરૂ કીધો !

"દોખ્યાની મરૂં સીકલેર માસ્તર," તેણે કહ્યું, "આએ ઉંદર એક દોરયાંકી ભુલ આવેયાચ. જોવ મરૂં તુમ અમારે કુ ગણવા લાગ્યા. આએ એક, બે, તીણ, ચાર, એક આના હોવીઆ——"

બીખાજીબાને તો એવો ગુસ્સો આવ્યો કે તે દોસીને ઉંચકીને દેવાલસે અફારી મેલે !

"કોઈ આનેકા હય ?" એજ વખતે બાહેરના પ્લાટફારમ પરથી ગાર્ડે પોકાર મારયો.

"અમ આતા હય, મી૦ ગાર્ડ, આઇ એમ કમીંગ," બીખાજીબાએ ગભરાતથી રગેરગ ધ્રુજતાં કહ્યું, અને પછી પેલી દોસીના ગુસ્સાની દરકાર કીધા વના તેની બગલમાંથી માથું મારીને તીકીટવાલાને કહ્યું, "મુંબઇ; ફર્સત સીંગલ; જલદી જલદી, પ્લીઝ."

"મરેરે મુવો દેવ !" પેલી દોસી વલી ચસમો ઉંચો કરી બીખાજીબા પર ડોલા કાઢતી વચ્ચે પુરાઇ. "મુવાને લીધે મારો એક ધબ્બુ નીચે ગબરી ગીયો !"

"પુના તુ બોંબે, સીંગલ," તીકીટ કલાર્કે તે માંનીતી પ્યારી તીકીટ આપતાં કહ્યું, જે પછી બીખાજીબાએ જે વીસ રૂપ્યાની નોટ આપી હતી, તેનો બાકીનો હીસાબ તેમને પાછો આપ્યો.

પણ અરે કમનસીબ! એજ વખતે "ટાંગ ! ટાંગ !" કરીને ગાડી ઉપડાવનારા ઘંટના બે જોરાવર ઠોકા પડયા, ગાર્ડે "શુરૂરૂ !" કરી સીપતી વગાડી, ને એનજીને "ઊઊઊ ?" કરી ચીંચવાઈને સાદ આપ્યો, કે ગાડી પાણીના ધીમા રેલા માફક ચાલવા માંડી !

બીખાજીબા એક કુદકે કુદીને બાહેર પ્લાટફારમપર દોડવા ગયા, પણ તે દરવાજા આગલ ઉભેલા બેહેરેમ સીપાઇએ "અબે કીદર જાતે હો જી !" કરી પાંખરૂં પકડી તેમને અટકાવ્યા, અને બારણું બંધ કરી લીધું.

ગાડી પકડવાની આટલી બધી વેદનાઓ કીધા ને ખમ્યા છતાં અંતે ગાડી ઉપડી ગઇ, ને તેને કટેરાઓ આગલ ઉભા રેહેતાં કટેરા વચ્ચે ચંપાઇને ચપટાં થયલાં નાક સાથે ઉપડી ગયલી જોવી એ આપણા ભાગેલાં નસીબના ભીખાજીબાને માટે કેટલું સેતમકારક હતું તે અમો સમજાવ્યે તે કરતાં વાંચનારેજ વીચારી લેવાનું છે. પેલા દુકતાઓનું નખ્ખોદ વલે તે તેઓ નહીં મલતે તો ગાડી જરૂર મલતે - અને તેથીબી વધારે, પેલી રાંડ કોઇ દોસી નડતી મરે તે જો નહીં નડતે તો બી ગાડી ખચીત મલતે! તે દોસી કે જેનો ખુરદો, ભીખાજીબાએ ઘણા ગુસ્સા વચ્ચે જોયું કે, હજી ગણવાનો પુરો થઇ રહયોજ ન હતો!

અંતે ગાડી ઉપડી ગઇ, ને તે સઘલી પસાર થઇ ગઇ ત્યાંવેર આંખોમાં આંસુ સાથે ભીખાજીબાએ તે જોઇ. તેવામાંજ પેલા ત્રણ પોરયાઓ—પેસુ ભેંસ, માકુ ચેન ને ખસરૂ ખીસકોલી જે પછવાડે ધીમેધીમે ચાલતા હતા તેઓ સ્ટેશનપર અદી (!) નાં કેહેવા મુજબ ગેઝટ બદલીને ટાઇમ્મ લેવા આવી પોંહચ્યા, ને ભીખાજીબા સાથે એકઠા થયા.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

ભીખાજીબાની ઘેર પોંહોંચવાની વેદનાઓ.

"કેમ, આગલથી દોડી આવીને શું લુમકો ખાધો?" પેસુ ભેંસે ગરીબ બચારા ભીખાજીબાની આંસુંઓથી ભીંજવાયલી આંખો જોયાવના આવતાંને વાર કહયું.

"ધુર ને ધુમાસો," ભીખાજીબાએ ધુખરાયલા સાહદે કહયું, કેમકે ફકત એકાદ બે પલને ખાતર ગાડી પકડવાનું તેઓ ખોહી બેઠા હતા તેના ખ્યાલથી પેદા થતી ખફગી અને નાઉમેદી તેઓ હવે છુપાવી શકતા ન હતા.

પણ ભીખાજીબાનાં સારાં નસીબે એ તેઓના ધુખરાયલા સાહાદ કે રૂસાયલી અદાએ તે ત્રણ છોકરાઓ—પેસુ ભેંસ માકુ ચેન ને ખસરૂ ખીસકોલી—માંના એકનું બી ધ્યાંન ખેંચ્યું કે રોકયું નહીં, ને તેથી તેઓ સઘલા ખરા બનાવોથી બીલકુલ બેખબર સ્ટેશનપર આરીસમાં ગયા. વાંચનાર યાદ કરશે કે તેઓ

ત્રણુને તો માસ્તરે પોતા વાસ્તે સ્ટેશનપર "ગેઝેટ" લેવા મોકલ્યા હતા, પણ તેઓનો ભીખાજીબા સાથે અચાનક મેલાપ થતાં જ્યારે તેત્રણ તે તરફ શું કામ જતા હતા તે તેઓએ જાંણવા માંગ્યું, ત્યારે ભીખાજીબાને બીજુ કાંઈ નહીં સુઝવાથી એમ અડાવી દીધુ હતું કે 'માસ્તરે કેહેવરાવ્યુંચ જે મને ગેઝેટ નહીં જોઈએ ને ટાઈમ્સ લાવજો.' ભીખાજીબાએ પ્રથમ તેઓનો સ્ટેશન તરફ જવાનો સબબ જાણવા માંગ્યો હતો, અને જ્યારે તે સબબ જાંણ્યો હતો ત્યારે પોતાનાં તે તરફ આવવાનાં કારણમાં એમ પાટયાં ગોઠવી દેવાની તેમને સમયસુચકતા સુઝી હતી. ગરીબ બચારા! તે વખતે તો જાંણતા હતા કે તેમને એમ હાથતાલી આપી તેઓ ટ્રેનમાં ઉપડી જશે, પછી ગેઝેટને બદલે પોરયાઓ ટાઈમ્સ લઇ જશે તોબી કોઇ કશું કરી શકશે નહીં. એ તેઓના ખ્યાલમાં તેઓએ થાપ ખાધી, કેમકે ટ્રેન તો ચુકી ગયા, ને તેથી આ ત્રણ નાથલા હેવોની બાંહેધરી હદલ તેઓને પાછું માસ્તરના બસમાં જઇ પડવાનું હતું!

તેઓ ચારે જણા સ્ટેશનની આશાસમાં ગયા, ને ત્યાં ગેઝેટ પાછુ આપી 'ટાઇમ્સ' લીધું. તે વખતે ભીખાજીબાગે ઘણું બી ચાહયું કે એ 'આંદાની સુઠ' થતી અટકાવે, પણ હવે બોલ્યું અબોલ્યું કરી હમણાંજ વાત વધારવા તેવણુની હીમત ચાલી નહીં, ને તેથી જે બને તે ખરી એમ સઘલો આધાર ખુદાને સોંપી તેઓ ચુપ રહયા.

તે પેપરોની બદલી થઇ ચુકી, ને હવે તે ચારે પાછા સ્કુલ તરફ ચાલ્યા. ભીખાજીબાને ચાલતાં લપેરા આવતા હતા, પણ બીજે ઉપાય—બીજુ બાહાણુંજ નહીં હાથ આવવાથી તેઓને બી તે ત્રણેની હરોલમાં પાછું ફરયાવના ચાલ્યું નહીં. તેઓ જ્યારે સ્તેશનમાંથી પાછા જવા નિકલ્યા ત્યારે બુકીંગ આફીસ આગલથી પસાર થતાં ભીખાજીબાએ ગુસ્સાથી ઉકલતી છાતી વચ્ચે જોયું કે રાંડ પેલી દબરી દોસીનો ખુરદો હજી ગણાઇ રહયોજ ન હતો! ભીખાજીબાએ તે ટીકીટ આપનારા બુકીંગ કલારકની ધીરજપર મનમાં આફરીન કીધી, કેમકે આ કાતરયાંની ઘસેલી દોસીને હજી તે પટાવીને સમજાવતો હતો. દોસી હવે રકજીક કરતી હતી કે તેણે આપેલો એક ધબ્બુ ખોટો હતો, વાસ્તે તે તેણે બદલી આપવો! દુન્યામાં એ દોસીની કીસમનાં પાકવીને પલેહર કરનારાં આસામીઓ બી કેટલાં હશે!

"કેમ અદી, સ્તેશન તરફ જતી વખતે વરી એમ દોરવાનો શું તુંને પવન થઇ આયો?" માકુ ચેને રસ્તે જતાં વાત કાઢી.

"નહીં, હું મકુજે જરા કસરત થશે," ભીખાજીબાએ અસલ આપેલા સબબને વલગી રેહતાં કહયું.

"અરે કસરત કોણુના બાપની લેવા જાય?" ખસરૂ ખીસકોલીએ પકડીને કહ્યું. "આપરે કાંઇ એમ દોરીને વગર ફોકટનાં હારકાં પાસરાં દોદરાં કરયે નહીં. હા, જો કાંઇ પાવલા અરધાની સરત લેવાય તો હું દોરૂં."

ભીખાજીબાની આંખો આ સાંભલતાંજ ખુશીથી પાછી ચમકી નીકલી.

"એમ છે? તેઓએ આશા નવી રવેશે તેમનાં જીગરમાં તાજી કરતાં કહ્યું, "ત્યારે ચાલો આપરે અરધા અરધાની સરત બકીએ. છે કબુલ?"

"પણુ તારા પાસ અરધો બરયોચ કાંહાંજે?" પેસુ ભેંસે વાંધો ઉઠાવ્યો.

"હેં, એમ તે શું તારાં મનમાં તું ચાહે પીએચ?" ભીખાજીબાએ આ ઈનસલ્ટથી ગુસ્સે થઈ કહ્યું, ને સૌની ખાતરી કરવા ગજવામાંથી એક અરધો ખેંચી કાઢી બતાવ્યો.

આ રૂપાં નાણુંએ કરી સર્વનાં આંગમાં ગરમી આવી, ને સૌ દોડવા તૈયાર થયા.

"હવે સરત એમ," ભીખાજીબાએ જ્યાં ત્યાંથી આ પોરયાઓને ખેરવવાનાં પાટયાં ગોઠવ્યાં, "સરત એમ, કે હું 'વન–ટુ–ને થ્રી!' કરીને બોલું કે આપરે ચારે જણુ દોરવા માંડયે, ને જે પેહેલે સ્કુલપર જઇને ઉભો રેહે તે એક અરધો રૂપીઓ જીતે."

આ વાત બધાને ગમી, ને તેથી ચોક્કસ પગલાં માંપી તેઓ એક હારમાં એકેકને પકડી ઉભા રહયા, ને અકેક (જમનો) પગ આગલ કાઢયો. ભીખાજીબા બી આ ચીલબુલી રમતમાં ઉમંગથી સામેલ થયા, ને પછી ગોઠવાઇ રહીને મોટે સાહદે તેઓએ "વન–ટુ એન્ડ થ્રી!" કરી પોકાર મારયો, કે કમાનમાંથી છુટેલા તીરની પેઠે તે ત્રણુ દેહેકાંણી પોરયાઓએ આંખ વીંચીને દોરવા માંડયું!

ભીખાજીબા બી પ્રથમ તો થોડુંએક વેર તેમના સાથ દોરયા, પણુ પછીથી ધીમા પડી ગયા, ને રફતેરફતે તેમની નજર ચુકાવી બાજુ થઈ ગયા.

ત્યારબાદ પોતે એક ખુંણામાં અંધારાંમાં સંતાઇ રહી તેઓએ તે ત્રણ દુકતાઓને દીલમાં આવ્યું હોય તેમ દોડતા જોયા. બતી આગલથી પસાર થતાં તે ત્રણેના દોડતા આકાર તેમને નજરે પડતા, ને વલી તે બતી આગલથી દુર થતા કે તેઓ દેખાતા બંધ પડતા.

એ રીતે જ્યાંવેર તેઓનાં દુરને દુર વધ્યાં જતાં પગલાંના અવાજ સાથે તેમના આકારો વટીક દેખાતા બંધ થયા, ત્યારે વલી ફતેહની કાંઇક ખુશાલી સમેત બીખાજીબા સ્ટેશન તરફ ઉતાવલે ગયા.

મુરદાં બેહેસ્ત જાઓ કે દોજખ તેની તેમને દરકાર ન હતી. તેઓએ મંડાવેલી સરતમાં તે ત્રણ દુકતાઓમાંથી કોણ જીત્યું તે જાંણવાની તેઓને જરા બી કાલજી ન હતી. તેઓની મકસદ તો માત્ર એ રીતે તેમને ખેરવવાનીજ હતી, ને તેમાં તેઓ નહીં ધારેલી રવેસે ફાવવાને ફતેહમંદ ને ભાગ્યશાલી નીવડયા તો હવે પોતાનું શું કરવું તે ઉપરજ તેઓએ ધ્યાંન લગાડયું.

તેઓએ સ્ટેશનપર જઇ ટાઇમટેબલનું મોટું પાટીયું બાંકપર ચઢીને વાંચ્યું, ને તેઓને રોશન થયું કે બીજી બી એક ગાડી આજેજ રાત્રે મુંબઇ જનાર હતી, પણ તેને હજી ૧॥ કલાકનો વીલંબ હતો!

હવે એ દોઢ કલાક ગુજારવો કેમ ને કયાં? જો સ્ટેશનપર ગુજારે તો નક્કી પકડાઇ આવે, કેમકે તે પોરયાઓ સ્કુલમાં પોંહોંચતાંજ ગેઝેટ ને ટાઈમ્સને લગતા ગોટાલાથી તેમજ બીજા અનેક સબબોથી તેમનું પાપ પકડાઇ આવવાનું, ને તેથી તેમની ધરપકડની જે પેહેલી દોડ થાય તે સ્ટેશનપરજ પોંહોંચે! બાજા હાથપર જો સ્ટેશનની આસપાસ રસ્તામાં ભટકીને એ વખત કાઢે, તો તેમાં બી પકડાઇ આવવાનો જોખમ હતો. દુકાંણોમાંની રોશણી, રસ્તા ઉપરનાં ફાંણસો કે એવી કોઇ બી રવેસે દેખાઈ આવીને સપડાઇ જવાયા વના રેહેવાએજ નહીં. વલી જો સ્ટેશનથી કેઠે દુર નીકલી જાય તો તેમની પાસે ઘડીઆલ ન હતું—વખત માલમ નહીં પડે ને એ બીજી ટ્રેન બી કદાચ ઉપડી જાય. એ રીતે બીજી ટ્રેન બી જો છટકી ગઇ તો ખાનાખરાબીનાજ પારાવાર કેની?

તેઓ વીચારમાં ને વીચારમાં આખો પ્લેટફારમ ચાલ્યા. તેઓને કોઇએ જોયા નહીં. ટ્રેનને વીલંબ હતો એટલે પ્લેટફારમની બાજુપર કશી બી ધમાલ હતી નહીં.

પ્લેટફારમ આખો પુરો થતાં મેદાંનમાં ઉતરવાનો ઢલાવ આવ્યો કે જેની હેઠાંણ માંહેલાં ઘાસ ને કાદવનાં પાંણીમાં દેડકાઓ ને કસારીઓ કાંનને થાકવીને કંટાલો ખવાડનાર એકનો એક અવાજ કરતા હતા. તે ઢલાવ આગલ આવી બીખાજીબાએ જોયું કે બાજુમાં અંધારાંમાં કાંઇ માલનાં ખાલી ગાડાં પડેલાં હતાં. આ જેવી જોઈએ તેવી તક હતી. બીખાજીબાએ ખ્યાલ કીધો કે એ ગાડાં હમણાં ને હમણાં જોડવાનાં તો હોયજ નહીં, વાસ્તે તેમાં જો જઇને ભરાઇ બેસાય તો ટ્રેન આવવાનો ટાઇમ બી બરાબર ખબર પડે, ને તેને પકડવાને આવનારા તેના શત્રુઓ તેને કદી બી પકડી કાઢી શકે નહીં.

આ વીચાર તેઓએ ઘણો મુબારક માંન્યો, ને ભરાવાની એવી સલાંમતીભરી જગ્યા શોહોધી કાડવા ખાતર તેઓએ પોતાનાં તાલેનો તેમજ ખુદાનો ઉપકાર માંન્યો. તે પછી તેઓ સંભાલથી પ્લેતફારમ ઉતરી હેઠે મેદાંનમાં ગયા, ને પાટાઓના નીકલેલા ફાંટાઓમાના એક ઉપર પાંચ સાત ગાડાં પડેલાં હતાં તે માહેલાં એકપર મુશકેલાઇએ ચઢીને તેમાં તેઓ જઇ ભરાયા!

પ્રકરણ ૩૦ મું.

ઘેર પોંહોંચવાની વેદનાઓ (ચાલુ).

તે કોલસાનાં ગાડાં હતાં. તેમાંથી કોલસો કાઢી લીધેલો હોવાથી જોકે હમણાં તો તે ખાલી હતાં, તોબી કોલસાની મેસથી ને કાદવ કચરાથી તે લપટાયલાં હતાં. એમ છતાં બચારા બીખાજીબાએ તે બી ગનીમત માંન્યું. કપડાં ખરડાયાં ને હાથ પગ ને સઘલું આંગ કાદવ કોલસાથી લપેટાયું તો બરજાંહનમ, પણ ટ્રેન આવે તેટલાં હયાં જો ગુપચુપ મરી રેહેવાય તો બી બસ!

તેઓ નીરાંત કરી બેઠા. સ્કુલમાંથી નાહસ્યા પછીથી તેઓ કેટલી જુદી જુદી પ્રકારની તનની તેમજ મનની રંજમાંથી પસાર થયા હતા તે વાંચનાર વીગતે યાદ કરવા તજદી લેશે, તો તેવણ કેવા થાકીને સુસ્ત થઇ ગયલા હોવા જોઇએ તેનો તેને સેહેલ ખ્યાલ થશે. એવા થાકીને લોટપોઠ થયલા તેવણ તે ગાડાંમાં પલાંઠો મારીને બેસી ગયા—બલકે અરધા સુતેલા લેટી પડયા તેમાં અચસ્તી કશી નથી.

પણ તેઓને નીરાંત કશી ન હતી. હયાં એકાંતમાં બી તેઓ ઘોંઘાતથી કાંઈ અલગ ન હતા. માથાં ઉપર તારના તારો "ઘું ઘું" અવાજનો એક ઘોંઘાટ મચાવતા જતા હતા, ને હેઠે ઘાસમાં અમોએ ઉપર કહ્યું તેમ દેડકાઓ વગર થાકવેનું એક 'કટ–કટ' ચલાવતા હતા, એટલે બચારા ભીખાજીબાનાં ભેજાંનું જાણે જરા વારમાં દહી થઈ ગયું !

પણ એ બધું તે ગંધીલાં ગાડાંઓએ બક્ષેલી બેમુલી સલાંમતીની નીરાંત આગલ બીલકુલ બેહસાબ હતું, અને ભીખાજીબા એટલીજ દુવા ચાહતા હતા કે ટ્રેન આવે તેટલાં એટલી નીરાંત તેઓને વાસ્તે સચવાઈ રહે.

પણ નહીં. ભીખાજીબાનાં ફુટેલાં કરમમાં એવી નીરાંત સરજેલીજ ન હતી. તેઓ અરધો કલાક એ રવેસે "ખુદા—ખુદા" કરતા પડયા હશે, તેટલાં સીગનલ બાકસમાં તારના ઘંટના બે જીના ઠોકા થયા, અને કોઈએ–ઘણું કરીને સ્ટેશન માસ્તરે—પ્લાટ ફારમપર નીકલી બુમ મારી, "ચલા, માધ્યા શીતારામ, કાંનું, તે વર જાએચી ગારીલા તો સા વાગન જોરૂન ઠેઆલા પાએજે, તે માહીત આહે કાય ?"

"હોય સાહેબ હોય," કરીને કોઇએ સાહાદ આપ્યો, ને પછી પ્લાટફારમનો જે ઢલાવ ભીખાજીબા ઉતરી આવ્યા હતા ત્યાંથીજ ભીખાજીબા હતા તેજ બાજુએ બે ત્રણ આસામીઓનાં ઉંઘાડાં પગલાં આવવાનો સણસારો થયો.

"તોજ કે નાય ?" આવી પુગતાં તેઓમાંથી એકે તેના સાથીઓને સવાલ કીધો.

"હોઇ," બીજાએ જવાબ દીધો ; "માધ્યા તુંહમી માંગે રાહા. ચલા સીતારામ. હેલામાલી હોઈસા !" ને ભીખાજીબાએ ધ્રુજતી છાતી વચ્ચે જોયું કે તેઓ જે ગાડાંમાં હતા તે ગાડાંએ તો તેને લટકતી સાંકલોના ખણખણાત વચ્ચે ચાલવા માંડયું !

નખ્ખોદ ! આ શું વલી નવી મોહકાંણુ ? મુંબઇ તરફથી ધસારાબંધ ગાડી આવી લાગશે. તેને જો એ ગાડાં જોડી દીએ, ને ભીખાજીબા અંદર રહી જાય તો મુંબઈ જવાને બદલે સાંભુ મુંબઈથી જાસ્તી દુર જવાનું થાય !

અને વલી તેઓ પ્રગટ બી કેમ પડે ? તેઓ તે પોરટરોને ગાડાંમાં કેમ આવી ભરાયા તેના બચાવમાં કહે બી તે શું ? સઘલી

જીવસતોસત ગભરાતની પલો હતી, ને ભીખાજીબા પોતાના જીવને હજારો કદુવા માંગતા તે ગાડાંમાં ધ્રુજવા પડયા.

એટલામાં તો તે સીહા રાતની સાંતી વચ્ચે દુરથી ઝપાટામાં આવતી એક ટ્રેનનો ધમધમાત કાંને આવવા લાગ્યો, ને વલી જરા વારમાં તેણે એક સીપતી આપી તેનો બી ઉંડો સાહાદ આવ્યો. હવે ત્યારે એક પલ બી ખોહવાની ન હતી. જે વખત જતો હતો તેમાં ત્રેન આવી પુગી તો ભીખાજીબાની પુરી કમબખ્તી, કેમકે તે ત્રેનમાં જો તેઓ પુનાની ઉપર ઘસડાઈ ગયા તો માસ્તર અદીને બી સગવડથી ખબર કરે, ને સંધા એકઠા થઇને એવી રીતે કાવત્રું કરે કે તેવણ ઘેર જવા પાંમેજ નહીં !

એટલા વાસ્તે જેમ તેમ હીંમત કરી તેવણ તે ગાડાંમાં ગુઠણપર ઉભા થયા, ને બાહેર ડોકાવી બીહીધેલા દબાયલા સાહાદે અટકલે બોલ્યા, "માંધ્યા ઓ માધ્યા!" પણ બીજી પલે તેવણનું હીચકારાપણ પાછું તેવણપર ગાલેબ આવતાં તેવણ ડપ દઇને પાછા બીહીતા ધ્રુજતા ગાડામાં ફસડાઇ પડયા.

બીજા હાથપર સંજોગ એવો થયો કે ભીખાજીબાવાલાં ગાડાંને જે હડસેલી આપતો હતો તે માધ્યોજ હતો ! તેણે ગાડાંમાંથી તેનું નામ પોકારાતું સાંભલી ચમકીને ઉંચે જોયું, ને ભીખાજીબાનો કાદવ કચરા ને મેસથી લપટાયલો ચેહેરો જોઇ અંધારામાં તે તેવણને ભુત સમજ્યો. વલી તેના એ હેમક ખ્યાલને ભીખાજીબા ફકત નામ પોકારી પાછા ગાડાંમાં તુટી પડયા તેથી વધારે ઉતેજન મલ્યું, કેમકે તેને લાગ્યું કે ભુતમામા તેનાસે ચાલા કરતા હતા, ને નામ પોકારી અલોપ થતા હતા !

આથી તે બાપડો ધાસ્તીથી બોબરો તોતરો થઈ ગયો "સી—સી—સીતારામ, ઈઠે એયા બા લ—લ—લવકર એયા. મ—મમાલાતરી ખવીસને પોકારલા. અમી ગુપચુપ તે ચાલવતે હોતે તેનચે મદી 'માધીયા-માધીયા' કરી પોકારુન અમચી ઠેકડી કીલી. ને મંગ અલોપ જાલે.'

"કાય ગોસ્ટી સાંગતોશ રે તુમી ?" સીતારામ કે જે માધ્યાનો આ ગભરાત જોઇ કાનુ સાથે પોત પોતાનાં કામ તુરત વેલા પડતાં મુકી ભીખાજીબાનાં ગાડાં આગલ આવ્યો હતો તેણે માધ્યાનાં હીચકારાંપણાંપર ગુસ્સો બતાવ્યો.

"આઇ સપત, મી ખરી સાંગતોશ," માધ્યાએ બચાવ કીધો. "અસે કાલે હોતેશ કે તેનચા તોંદા પરયંત મી પાયાલા નહીં શકતે. માલા તરી લઇ ડર લાગતોશ. અમાલા એ નોકરી નહી પાયજે, અમી ધરી જાતોશ."

"અરે પણ પાહાયલા તો પાહીજે કે આંતમદી કોણ આહે?" હવે કાનુએ હીંમત ચલાવી; "ખસ, મી બગતો"—અને કાનુ સાંકલપર થઇને ગાડાંમાં ચઢયો, ને અંધારાંમાં થથોસીને ભીખાજીબા મીનનું પુતલું હોય તેમ તેવણુને પોચીમાંથી પકડી બાહેર ખેંચી કાઢયા, તથા બીજાઓની મદદથી હેઠે ભોંયપર ઉતારયા.

ગરીબ બચારા ભીખાજીબા! તેવણુની તો ધાસ્તીથી છાતીજ બેસી ગઇ. શું બોલવું તે તેવણને સુઝયું નહીં. તેવણુની જબાંજ ઉપડી નહીં!

હવે માધ્યાને બી હીંમત આવી, ને તે ત્રણે ભીખાજીબા આગલ વાંકા વલ્યા.

"તુમ્હી કોણ આહેરે!" સીતારામે પુછયું.

"અરે કોણ આહે કાય?" કાનુએ ગુસ્સો કીધો, "લોફર હાય, લુચ્ચે આહે આંણખી કાય? લોફર તરી આણી લુચ્ચા તરી નાએ હસ્તીલ તર ઇકરે ગાડી મદી નીજાયલા કસા એલ?"

"ઘેઉન ચલા માસ્તર જવલ," સીતારામે દરખાસ્ત કરી. "પોલીસાંત પાઠવુન દેશીલ કી જાલા. તો આતાં ગારી બેશીલ."

"નાહીં નાહીં સમ્બુર કરાવા," હવે માધ્યો કે જેની તમામ ફીકર દુર થઇ ગઇ હતી તેણે ભીખાજીબાની પક્ષ ખેંચી. "કોણી ચાંગલા મનુષ્ય દીસતો. ઇકડે બઘા, તો કોણી પારસી આહે."

"પારસી બારસી આમ્હી કાંઇ સમજતેસ નાહી," કાનુએ જીદ લીધી. "ત્યાલા ઇકડે એઉન નીજાયલા કાંહી જરૂર નાહી હોતી. તુમી પકર સીતારામ ત્યાલા, જાઉં નકો દેહાં. ચલ માધ્યા એયા. તો ગાડી આલી."

સીતારામે ભીખાજીબાને એક જમાદારની સઘલી અદા ને દપ-દપથી બાજુમાંથી પકડી બાજુ ઉભા કીધા, ને માધ્યો ને કાનુ તે આવી પુગેલી ગાડીને મજકુર ગાડાં જોડી આપવામાં રોકાયા.

તે કામને બહુ વીલંબ થયો નહીં. જેઓના હાથમાં જે જાતનું કામ રાતદીન રમી રહેલું હોય છે તેમને તે કામ આટોપી લેતાં કાંઈ વીલંબ થતો નથી, કે જ્યારે બીજાં ત્રાહીત માણસોને તે કામ વધારે મુશકેલ ને વખત લેનારૂં બેશક લાગે. એટલા વાસ્તે થોડાં વખતમાં તે ગાડાં લઇને માલ ગાડી ઉપડી ગઇ, ને પછી કાનુ ને માધ્યો પાછા ભીખાજીબા તરફ આવ્યા, કે જ્યારે ત્રણ કુંડાલું કરી ઉભા રહયા, ને ભીખાજીબાને એક કેદી તરીકે વચમાં ઉભા કીધા.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

ઘેર પોંહોંચવાની વેદનાઓ. (ચાલુ)

“બાપુ તુમ્હી લોક આમ્હાલા સમજતેસ નાહી તર મી કાય સાંગાવ ?” ભીખાજીબા તે ત્રણ પોરટરો આગલ હવે કગલી પડયા. “અમચા માસ્તર લઈ ખરાબ હાય, તેનચે સાતી અમી તેનચી ધરકોલમદીસી ભાગુન જાયાલા આલે, પરંતુ ગાડીલા અવકાશ હાય ને તેવરે વખત માઝા માસ્તર ઇકે એઉન માલા પરત ઘેઉન જાએલ તેનચે સાતી અમી ઇકડે એઉન બસલા. પણ બગા, જો તુમ્હી લોક ગાડી બેસીલ તેવડા વખ્ત અમાલા કુનીકડે ભરાયલા જાગા દાખવસીલ તો મી તુમ્હાલા એક રૂપાયા દેસીલ.”

એ એક રૂપ્યાની વાતથી તે ત્રણે પોરટરો લલચાઇ ગયા, અને તે પુટયાંની લાલચથી હવે તે ત્રણેને ભીખાજીબા “લઇ ચાંગલા મનુશ” દેખાવા લાગ્યા. તેઓએ તુરત પોતા વચ્ચે કાંઇક મત કીધું, ને પછી રૂપ્યો માંગી કાનુ ને સીતારામ ચાલતા થયા, કે જ્યારે ભીખાજીબાને માધ્યાએ પોતાના ખાસ ચાર્જ ને આશરા હેઠલ લીધા.

“શેઠ એયા તુમી અમચી સંગાત,” માધ્યાએ કહયું. “તુમી લઈ ચાંગલે મનુષ્ય આહે. તુમચા માસ્તરચા બાપ એસીલ તર તેમી તુમાલા નહીં પાયાલા શકેલ અસે મી તુલા બંધ કરતોશ, ને માગારી ગારી જવાં એસીલ તરજ મી તુલા બાહેર કાઢીલ. હાએ ચાંગલા ?”

“લઈ ચાંગલા;” ભીખાજીબાએ માંથે આવેલાં સંકટનું એ નવું વાદલ એટલું આસાંનીથી વીખેરાઇ ગયું તેથી તેમજ આ નવી ગોઠવણથી રાજી રાજી થઈને કહયું.

તે પછી માધ્યો ભીખાજીબાને પાછો પ્લાટફારમપરથી સ્ટેશનપર લઇ ગયો. ત્યાંથી એક નાધલા રૂમમાં લઇ જઇ એક ભાગી તુટી કબટ ઉઘાડી. “ઇઠે બગા,” માધ્યાએ ભીખાજીબાને કાંને લાગી કહ્યું. “એ અમચી કબાટ હાએ. તે મદી અમી લોક કચરા કારાયચે ઝારૂ, આની બતી પુસાયચા કાપડ, આની ગ્લાસતેલચી બતીઓ ઠેવટેશ. લઈ ચાંગલા હાએ, તુમી જા આંતમદી. ઇઠે કોણીતરી તુમાલા પાહાયચા નાહી.”

ટુકમાં આ કબટ સ્ટેશનોપર હોય છે તેવી ફકત કેરોસીન તેલના ડબ્બા ને સાવરણીઓ તેમજ તેલના દબ્બા નુછવાનાં મેલાં ચીઠરાં લટકાવાની અખંડ (ફાંડીયાં વગરની) એક મોટી કબત હતી. તેમાંથી જે વાસ આવતો હતો તેમાં કેરોસીન તેલનો વાસ સરદારી ભોગવતો હતો—બાકી કાદવ કચરાનો વાસ બી જેટલો જોઈએ એટલો હતો—નહીં એમ નહીં.

પણ વલી એબી ગનીમત ! ભીખાજીબાએ જોયું કે ઘેર જવાની સલાંમતી આગલ એબી કુચ્છ હસાબમાં ન હતું. કોલસાએ કાલા થયા તો કેરોસીન તેલે લપટાવામાં બગાડ વધ્યો શું જે તેની વાત ? ઓબી ભીંગા ને ઓબી ભીંગા !

ભીખાજીબા વગર આનાકાંનીએ કબટમાં ભરાયા, ને માધ્યાએ તેવણ સગવડથી ઉભા રહી શકે વાસ્તે ફાણસો ને સાવરણીઓ એક બાજુ કરી તેમને જગ્યા કરી આપી. તે પછી માધ્યાએ કબટ બંધ કીધી, ને બાહેરથી તાલુ મારયું.

ભીખાજીબા ભરાયા ને માધ્યો હજી તો કબટ આગલથી ખીસ્યો નહીં તેટલાં બાહેરથી કમબખ્ત માંણેકજી માસ્તરનો અવાજ આવ્યો. તેના અવાજની અદા સઘલી ઘણી ગુસ્સાભેર હતી. તે ધસારાબંધ આવેલો જણાતો હતો. “સ્ટેશન માસ્તર કીદર હએ ?” તેણે આવતાંને વાર પોતાના સરેસ્તાના રોબથી પોકાર મારી ત્યાં ઉભેલા પરદેસી સીપાઈને પુછ્યું, “અમ સ્ટેશન માસ્તરકુ જલદી મંગતા, બોલા લેઆ.”

“કોણ હએ ?” તેજ વખતે ભીખાજીબાને હવે સ્ટેશન માસ્તરનો સાહાદ આવ્યો.

“હોલો, ગુડ ઇવનીંગ મી૦ સ્ટેશન માસ્તર,” અને હયાં માસ્તરે ઈંગ્રેજીમાં ‘ટાક’ ચલાવી, “તમે મને પીછાંણુતા તો હોશો. હું

હયાંની બોરડીંગ સ્કુલનો હેડ માસ્તર ને માલેક છઉં. મારે ત્યાંથી એક બેઅદબ દુકતો અહીં આજે સાંહજનો નાહસી આવેલો છે."

"ખચ્ચીત?" માસ્તરે અચરતીમાં પુછયું.

"હા," માંણેકજી માસ્તરે કહયું. "તે હજી અહીં આટલાંમાંજ કેઠે હોવો જોઈએ, ને મારે તેને પકડવોજ જોઈશે. તમે જોયોતો તેવા એકાદ પોરયાને? મેં બુકીંગ આફીસમાં પુછયું ત્યાં તો તે લોક મને ચોક્કસ રીતે કાંઇ કહી શકતા નથી."

"મેં બી નથી જોયો," સ્ટેશન માસ્તરે કહ્યું, "પણ કદાચ કોઇ પોરટરોનાં દીઠામાં આવ્યો હોય. ઉભા રહો હું પુછું.—"કોણ આહેરે? માધ્યા ઇઠે એ તુમી" અને સ્ટેશન માસ્તરની એ રીતે માધ્યા સાથની વાત કરવાની રીતથી હવે ભીખાજીબાની તદન ખાત્રી થઇ કે સ્ટેશન માસ્તર બી કોઇ પારસીજ હતો; "તો શેઠ સાંગતોશ કે તેનચી સ્કુલમદીસીં એક છોકરા પલુન ગેલેલા હાએ, તેલા ઈઠે તુમી પાહેલા હોતા?"

હવે માધ્યો શું જવાબ દેશે તે માટે ભીખાજીબા કબટમાં અંધારાં વચ્ચે ચીંતાતુર થવા લાગ્યા.

"કસે છોકરા હોતા તો?" માધ્યાએ સ્ટેશન માસ્તરના સવાલના જવાબમાં પાછો સવાલ કીધો.

"પાતલ અને ઉંચા હોતે," માંણેકજી માસ્તરે ઇધાંણી આપી. "કાલા દગલા અને પાટલુન પેહેરલેલે હાએ, ને અસી ગોલ પાઘરી માંથા વરતી ઠેવલેલી હાએ. ધાકતી ધાકતી મુછ હાએ."

"હાં, તરતો તેલા મી પાહેલા," માધ્યાએ કહયું.

"કવાં?" માંણેકજી માસ્તરે ઉલટમંદ થઇ પુછયું.

"એક આધા ગંટાભર," માધ્યાએ કહ્યું.

ભીખાજીબા રગેરગ ધ્રુજ્યા. તેઓએ જોયું કે ચંડાલ માધ્યો રૂપીઓ ચાંપી જઇ હવે બેવફા થતો હતો, ને તેવણુનો ઘાંણ કાઢતો હતો!

"અથાં તરી કુઠે હાય તે?" માસ્તરે પોતાના ઉલટમંદ સવાલો જારી રાખ્યા.

"અથાં?" માધ્યાએ પાકી આવે તેમ કહયું, "સબુર, શેઠ મી વીચાર કરતો."

"ચાલરે, માહીતી હસીલ તો સાંગ; તે શેઠલા લવકર જાં-ઉન દે," સ્ટેશન માસ્તરે હવે દમથી માધ્યાને કહયું, ને પછી માં-ણેકજી માસ્તરને ઈંગ્રેજીમાં કહયું, "માફ કરજો સાહેબ, જરા મને જવું છે, મને મારાં કામપર ધ્યાન આપવું જોઈએ," ને તેનાં ત્યાંથી ચાલી જવાના ભીખાજીબાને પગલાં સંભલાયાં.

"ચાલરે તુમાલા માહીતી હસીલ તો સાંગ લવકર," માણેકજી માસ્તરે હવે માધ્યાને જુદો દમ ભરાવ્યો, "નહીંતર તુમચી નોક-રીચી અમી ફરયાદ કરૂંન તુમાલા કા ન ટકાવશીલ."

"હાં, પણ તે લઇ ચાંગલે ધા. ! શેટ હોતે," માધ્યાએ હુ-જી જીદ કીધી; "તેની અમાલા પાવલી દીલી"—ને માધ્યો હસ્યો.

"ચાલ ગે આથાં મી આંઠ આને દેતોશ," ને માંણેકજી મા-સ્તરની પાકીટ ખખડી, એટલે ભીખાજીબાએ જોયું કે માધ્યો એક બીજો અરધો કમાયો.

"હાં તુમી પઇસા દેસીલ તર તુમચા કામ કશાલા મીં નાહી કરૂંન દેસીલ?" માધ્યાએ હવે ધીમો સાહાદ કરીને કહયું; ને ભી-ખાજીબાની ખાત્રી થઇ કે આ પઇસાનો ગોલામ હવે તેઓને આ બીજા મલેલા અરધા રૂપ્યા સારૂ જરૂર સપડાવી દેવાનો. એ ખ્યા-લની હેબતથી તે બચારા દોસાજી તે કબટમાં ખરેખર એટલા બધા ધ્રુજ્યા કે આખી કબટ તેવણુ સાથે ધ્રુજવા લાગી, ને અંદરનાં બતીનાં ફાંણુસો ખણુખણાત કરવા લાગ્યાં ઉપરાંત બે ત્રણ સાવર-ણીઓ જ્યાં ઓલવેલી હતી ત્યાંથી તેવણુના પગ પાસે તુટી પડી !

પણ ભીખાજીબાનાં સારાં નસીબે કબટમાંની એ ધામધુમ માસ્તર ઉંદરોથી થતી સમજ્યો, (કેમકે તેઓ કબટવાલા ઓરડાનાં બારણાંની પાસેજ ઉભા રહી વાત કરતા હતા) અને તેથી તેનું ધ્યાંન તે ઉપર ઝાઝું રોકાયું કે ખેંચાયું નહીં.

"તર મી તુમાલા સાંગતોશ," માધ્યાએ કહ્યું, "પરંતુ તુમી તેલા માહીતી નકો કરાવા કે મી સાંગીતલા," માધ્યાએ માગી લીધું.

"નાહી નાહી, તુમી એવરે દરતેસ કસાલા?" માસ્તરે માધ્યાને હીંમત આપી.

ભીખાજીબાએ જોયું કે હવે થઇ ચુકયું. કોલસાએ, કાદવે, કચરાએ ને રહયાં સહયાં કેરોસીન તેલે લપટાવાથી તેવણુનો અવ-તાર તાબુતના વાઘ જેવો બરાબર થયો હતો, ને તે નામોસી સાથે·

માસ્તરને વશ થવાનાં દુઃખથી તેવણુની છાતી ફાટી ગઇ. સ્ટેશનપર સેંહેંકડો લોક તેઓને જોવા મલશે, ને તેઓની આવી બુજ્રેગ ઉમરે તેવણુની ફજેતીના વાવટા ઉડશે એ શું જેવું તેવું દુઃખ ? ભીખાજીબા એ ખ્યાલોથી એટલા અકલાયા કે જઇને કબટનાં બારણાં સાથે અફલાઇ ગયા, પણ સારાં નસીબે બારણાંને તાલું હતું એટલે નહીં બાહેર નીકલી પડયા, કે નહીં વલી કબટ ઉંધી વલી ગઈ !

પ્રકરણ ૩૨ મું.

ઘેર પોંહોંચવાની વેદનાઓ. (ચાલુ)

"તર મી તુમાલા સાંગતોશ," માધ્યાએ દાહાપણની ગંભીરતાથી કહ્યું. "તે પોરા અમચી જવલ આલે, ને અમાલા સાંગીતલે કે 'ઈઠે કુનીકરે માલા સાંતુન દેઆ.' મી તેલા સાંગીતલા કે તસે કાય હોયાચા નાહીં, કસાલા જે તુમચા માસ્તર એસીલ તો તુમાલા જરૂર પાઉન ગેસીલ. તેનચે સાતી તુમી ઇઠેસી ઘોરાચી ગારી ગેઉન એકદમ આગોદર ખરકીચા થેશના વર જા. તે કાંઇ લામ નાહીં, આની ગારીલા અવકાશ હાએ તે તીઠેસી તુમી બરાબર તુમચે ગરી જાયાલા શકીલ. તે આઇકુન તે પોરા ખરકીલા પલ્લા."

"તર મી બી ખરકી જાતેશ," માસ્તરે ઉલટમંદ ઠેડાવથી કહ્યું. "ગાડીલા કેવરા ટાઈમ હાએ ?"

"હાજુન રેલ ગારીલા એક કલાકચે ઉસીર હાએ," પક્કા માધ્યાએ કહ્યું, "તેનચી આગોદર તુમી બગીમદી ખરકીલા પોંહોંચુન જાએલ તો પોરા તીઠે હાથ એલ."

"ઓલરાઇટ ઓલરાઇટ," માધ્યાની આ સલ્હાહ એકદમ મંજુર ને પસંદ કરતાં માસ્તરે કહ્યું. "અમકુ ખરકી સ્ટેશન જાનેકુ બગી ચઈએ," તેને ઉતાવલે બાહેર જઇ સ્ટેશનની સીડીપરથી ગાડીવાલાઓને પોકારી કહ્યું. "કોણુસા ઘોડા જલદી જાએગા ? ઇદર મુંબઇ જાંનેકી ગાડી આ પોંહોંચે ઇસકી આગુ જો અમકુ લે જાએગા, ઉસકુ અમ દો રૂપ્યા દેગા."

"સાબ અમ લે ચલેગા," "માસ્તર સાબ અમારા ટટુ બોટ અછા ચલનેવાલા," "સાબ ઇદર આઈએ," વગેરે પંદર ગાડીવા-

લાના જુદા જુદા સાહાદોનો ને ગાડીઓ સ્ટેશન લગોલગ દોડી આવવાનો એક પલ ઘોંઘાટ થઈ રહયો.

"ચલાવ કાદર અમ તુમારી બગી લેગા, એકદમ જાને દો,"—અને ભીખાજીબાના બેસુમાર હરખ ને સંતોશ વચ્ચે તે ગાડી ધસારાબંધ ત્યાંથી ઉપડી ગઇ!

થોડા વારમાં માધ્યો ભીખાજીબાની કબટ આગલ આવ્યો, ને ધીમેથી કબટપર હાથ મારી આસ્તેથી બોલ્યો, "શેઠ આંતમદી બરા હાય કે નાહી? તો માસ્તર ગેલા, હં: ગેલા"—અને તે માસ્તરને હાથતાલી આપી એમ વટાવી દેવાની પોતાની કાબેલ્યતપર ધુમ હસતો ત્યાંથી ચાલી ગયો.

તે કબાટના વાસ એકાંતવાસ ને વલી અંધારાં વચ્ચે બીજો અરધો કલાક ગબડી ગયો, અને સ્ટેશન ઉપર ઉતારૂઓની ગીરદી થવા લાગી, ને પ્લાટફામ ઉપર ધમાલ જારી થઇ તે સઘલું ભીખાજીબા બાહેરનાં લોકોનાં પગલાંના તેમજ વાતચીતના સાહાદપરથી પાંમી જઇ શકતા હતા. જરાક વારમાં 'ટાંગ—ટાંગ—ટાંગ—ટાંગ!' કરીને ઘંટો ઠોકાયો—તે માનીતો ઘંટો કે જે ભીખાજીબાની માનીતી ત્રેન પાંચ મીનીટમાં આવી પુગવાની આવકારદાયક ખબર આપતો હતો!

તે પાંચ મીનીટ વહી ગઈ, ને ઘોંઘાત ને ધમધમાત સાથે ત્રેન સ્ટેશનમાં દાખલ થઇ તે ભીખાજીબાએ જાંણ્યું, કેમકે તેણે ઉપજાવેલા ધુજારામાં તેવણની કબટનું ખરખરચું બી એક બે પલ ધુજવા પડયું, અને તેની અંદરના ભીખાજીબાના દોસ્તો—સાવરણી બુતારા ને ભાગાતુટા લાંપો—એકાદ બે પલ 'ડેન્સ'ની ગમત ભોગવવા પડયા હતા.

પણ માધ્યો કયાં મુવો? ગાડી આવી લાગી, ફટાફટ બારણાં ઉંઘડયાં ને ઢપાઢપ પાછાં બંધ થવા માંડયાં, ઉતારૂઓ બેસી ચુકયા પણ કમબખ્ત માધ્યો હવે મલે નહીં થઈ ગયો! તે મુવો કયાં? આ વલી શું નવી મોહકાંણુ! અચમુચાં મરણો કાંઇ આ દુન્યાની અજાયબી નથી, ને તેથી ભીખાજીબાએ ઘણા ગભરાતથી ધુજતાં ખ્યાલ કીધો કે શું માધ્યો મરી ગયો હશે? મરી નહીં ગયો હોય તો તેને કોઇ સ્ટેશનના સતાવાલાઓએ કાંઇ કામે હડસેલી આપ્યો હોશે? કામે નહીં ગયો હોય તો કામની ધમાલમાં તે સત્યાનાશ ગયો ભીખાજીબાને વીસરી ગયો હશે?

ગમે તે હોય, પણ આટલું તો ખરૂં કે માધ્યો આવ્યો નહીં, ને ટ્રેનની ત્યાંથી ઉપડી જવાની ધરપકડ હવે સંભલાવા લાગી. ગરીબ બચારા ભીખાજીબા! તેવણનાં ઘણા ગભરાતમાં પડેલાં મગજથી તેમને દર બબે સેંકડે ગાર્ડની ગાડી ઉપડાવવાની સીપટી ને ઘંટના ઠોકાનો અવાજ સંભલાતો!

પણ અંતે માધ્યો પોતાનાં મુબારક કદમ લઇ આવ્યો ખરો! બીજીજ પલે બાહેરનાં તાલાંમાં આસ્તેથી કુંચી ફરી, ને માધ્યાએ બારણું ઉઘાડયું.

"ટેશન માસ્તર ઇઠેજ હોતે, તેનચે સાતી મી એયાલા નાહી શકત હોતે," ભીખાજીબાને કાંને લાગીને વફાદાર માધ્યાએ ખુલાસો કીધો; "ચલા ચલા લવકર ગાડી અતાં જાતોશ."—અને તે કબ-ટવાલા રૂમની સાંમેજ એક ફસ્ટ કલાસ હતો તેના એક ખાલી કંપાર્ટમેંટમાં ભીખાજીબાને ઉંચકીને ચઢાવી આપવાને માધ્યાને વાર લાગ્યો નહીં. "બગા," માધ્યાએ વલી સલ્લાહ આપી, "તીઠે ખ-રકી વરતી તુમચા માતતર હાએ, તેનચે સાતી તુમી તે બાંકરાચી ખાલી ભરૂન જાવા, આઈકલા? નહી તર તે તુમાલા પાઉનસી ગેઉન જાશીલ; આની ગેઆ, તુમચી ગાડીલા મી ચાવી દેતેશ"—અને ભલા માધ્યાએ ભીખાજીબાવાલી ગાડીને કલ બી દીધી, અને ત્યાંથી જતો રહયો.

ભીખાજીબા તે ગાડીની નરમ ગાદી ઉપર નીરાંત કરી બેઠા, પણ તેટલાં તેવણને માધ્યાની સલ્લાહ યાદ આવી. માધ્યાએ કહ્યું કે 'ખરકીનું સ્ટેશન આવે ત્યારે તે બેઠકના બાંકની તલે ભરાઇ જજે, કે માસ્તર જોય નહીં' તેજ સલ્લાહપર ટ્રેન ઉપડે તેટલાં અહીં બી—આ સ્ટેશનપર બી અમલ કરવામાં તેઓએ ડાહાપણ માંન્યું, કે એ સ્ટેશનપર બી તેઓને કોઇ જોવા કે ઓલખવા પામેજ નહીં.

એ ઠરાવથી ભીખાજીબા કરવકરે તે કમપાર્ટમેંટની બેઠકના એક બાંકની નીચે ભરાયા, ને પછી બેઠકની નીચે જે શોભાયમાન ઝાલર લટકતી હતી તે એક પરદા તરીકે જેમ બને એમ તાંણીને હેઠે ખેંચી.

પણ હજી તો ભીખાજીબા એમ ભરાઈ રહયા નહીં, તેટલાં તે કમપાર્ટમેંટની બાહેરથી કોઇનો અવાજ આવ્યો—"ઇધર આવ, પોરટર, મી૦ ગાર્ડ, ઓ ગાડીકા ચાવી લાવ,—દરવાજા ખોલો."

આ સાહાદ કોઇ દમામવાલા રોબવાલા આસામીનો હતો, ને તોબી ભીખાજીબા અવાજ પીછાંણી શકયા કે તે કોઇ પારસીનો હતો, ને સાહાદ જરાજરા ઓલખાંણમાં બી આવતો હતો.

"ઇઠે એયા શેઠ સાબ," તુરત માધ્યો દોડી આવીને વચ્ચે પુરાયો, ને ભીખાજીબાવાલી ગાડી આગલથી તેઓને ખેરવવાને તેણે યુકતી કરી. "તે દુસરી ગારી આંત લઇ જાગા હાએ."

"નહીં પાયજે તે," તે પારસીએ દમામથી કહ્યું. "ઇકરેચા દાર ઉંઘર."

માધ્યાને હવે એ હુકમ બજાબ્યા વના ચાલ્યું નહીં, એટલે તેણે કાંઇક આનાકાની સાથે તે બારણું ઉંઘાડી આપ્યું, ને તે પારસીઓ (બે જણ હતા) ગાડીમાં ચઢયા. તેઓ સાથ કાંઇ જુજ સામાન હતો.

"હું હંમેશ મુસાફરીમાં વચલી ગાડી પસંદ કરૂંછ," ગાડીમાં આવવા પછી પેલા દમામવાલાએ પોતાના સોબતીને કાંઇક હસીને કહ્યું. "અકસ્માતની વખતે વચલી ગાડીમાં સલામતી જાસ્તી રેહેવી જોઇએ."

હયાં તેઓ બેઉ હસ્યા, ને ભીખાજીબા જે બાંક તલે ભરાયા હતા તેજ સાઈડે બેઉ સામે સામે બેઠા એટલે એક તો જાંણે બીખાજીબાની પીઠપરજ બેઠા!

બીચારા ભીખાજીબાને આ મોટી મોહકાંણ નડી. આ બે કમબખતોનાં આવવાથી તેવણને બાંક નીચે સંકોચાઈને ભરાઈ રેહેવું પડયું એટલુંજ નહીં, પણ તે બાજુએ બાંકનો એક પગ આવેલો હતો એટલે તેવણ બીચારા વધતી અગવડમાં આવી ગયા હતા. તેવણ તો ટ્રેન ઉપડે એટલે બાહેર આવવાના હતા, વાસ્તે જેમ તેમ તુરત વેલા મીનીટ બે મીનીટને વાસ્તે અંદર ભરાઇ ગયા હતા, તેવામાં આ પારસીઓનાં ગાડીમાં આવી લાગવાથી નહીં તેવણથી હવે બાહેર અવાયું, કે નહીં લગાર હીલીહાલીને અંદર સમું થવાયું!

"પણ પછી, પેલાની વાત કરતાં સ્ટેશન આવવાથી તમે રહી ગીયા, મંચી?" પેલા રોબવાલાને—જેનું નામ મંચી માલમ પડયું તેને—તેના સોબતીએ હવે ગાડી ઉપડવા પછી સવાલ કીધો.

શું સંજોગ થાય છે! બાજે વખત બની આવતા સંજોગો અચરતી ભરેલા હોય છે તેવો એક અચરતી ભરેલો સંજોગ આ વખતે થયો. આ બંને પારસીઓની નીચલી વાતચીતપરથી વાંચનાર જોશે કે તેઓ બંને ભીખાજીબાના ઓલખીતા હતા એટલુંજ નહીં—જીવજાંન ને માનીતા દોસ્તો હતા એટલુંજ નહીં, પણ વલી હમણાં તેઓ વાત બી એજ કમનસીબ દોસાના સંબંધમાં કરતા હતા!

તેઓ બંને મોટાં માણસ હતાં—બંને શેઠયા હતા. તેઓ પોતાની કલબમાં અને લોકોમાં તોચ્છડાઇથી ઓલખાતા હતા તેજ નામે જો અમો તેમને અમારાં વાંચનારાંઓસે ઓલખાવ્યે, તો એકનું નામ પેસી કમરકાકરી ને બીજાનું નામ મંચી કરાકરી કરીને હતું.

એ મંચી કરાકરીને ભીખાજીબાના અવતારમાં અદીએ અપમાંન કીધું હતું તે વાંચનારને રોશણ છે. ભીખાજીબાના કોઇ એક દોસ્તનો આપીસમાં મલવા આવતાં રકાસ કરવાની વાત અદીએ ભીખાજીબાને કહી હતી, તે દોસ્ત કોઇજ નહીં પણ આ મંચી કરાકરી હતો, ને તેને તે વારે થયલાં અપમાંનનીજ હમણાં તે પેસુ કમરકાકરી આગલ વાત કરતો હતો!

"અરે તેની વાત હું યાદ કરૂંચ ને મને બેશુમાર ગુસ્સો ઉપજેચ," મંચી કરાકરીએ પેસી કમરકાકરીના સવાલના જવાબમાં કહ્યું. "હું તો એ ભીખાજીબાને મારી ભોલાઇમાં સરેસ્તા પ્રમાણે કરાંચીથી આયા પછી ચોથે દહારે આપીસમાં મલવા ગીયો, પણ તાંહાં જઇને જોઉંચ તો તે દોસાએ તો ધરડેધડપણ લાલ વાવટો મુકેલો! ખરેખર ધરડી ઘોડી ને લાલ લગામ તેમ બધો એક પંદર વરસના પોરયાને છાજતો દ્રેસ કરેલો! આપીસ તો આપીસને વગે! કલારકો ગમે તેમ ફરેહરે ને તાહેલાં ચલાવે, ને દોસો પોતે પાનાં દાવ રમવા બેઠેલો!"

"એ શું કેહોચ?" પેસી કમરકાકરીએ ઘણીજ અચરતીમાં કહ્યું.

"અરે હારે યાર પણ એટલુંજ નથી, આગલ સાંભલતો ખરો," મંચીએ કહ્યું. "બચારો તો હાથથી ગીએલો. પછી તો મને બેસારીને તહરેવાર ઘેલાંગાંડાં તાહેલાં ચલાવ્યાં, જે પછી એકાએક કંઇ દીલમાં વારૂં આવ્યું હોય તેમ મને પકડાવી ને કાંઇ મારૂં મોંતું રંગવાની અચકચારી કરવા આયો."

"પણ તમે પછી કશુંજ કીધું નહીં?" પેસીએ પુછ્યું.

"તાંહાં હું શું કરી શકું?" મંચીએ કહ્યું. "પછવાડેથી તો તેણે મને કરેલાં અપમાંનો વાસ્તે તેને મેં કોર્ટમાં બી ઘસડવા માંગ્યો, પણ કલબમાં તેમજ બાહેર ફરતાં ફરતાંએ મારી ખાત્રી કીધી કે બીચારો છેલ્લા થોડા દીવસ થયા તદ્દન મગજથી બેમગજ થઈ ગીયોચ."

"તોબા!" પેસીએ ખરાં દીલની દયાથી કહ્યું. "કેવો અ-સીલ અસરાફ લાયકીવાલો આદમી, ને બીચારાને એકાએક એ શું થયું હશે?"

ભીખાજીબાએ ગુસ્સાથી ઉકલતી ને દુ:ખથી ફાટફાટ થતી છાતી વચ્ચે ઉપલી વાતચીત સાંભલી એમ વાંચનારને કેહેવાની જરૂર નથી. અદીની દેવાંની ચાલથી તેઓ ત્રાહે ત્રાહે કરવા લાગ્યા, કેમકે જો કદીને હવે ઘરે ગયા પછી તેવણ પાછા અસલી ભીખાજી-બા થવા બી પાંમે, તો તેવણુની હોરમતના જે ફુરચેફુરચા ઉડી ગયા હતા તે બેહોરમતી વચ્ચે પોતાની બોહોલી પીછાંણવાલાંઓ આગલ તેવણ ખડા કેમ થઇ શકશે એ તેવણનો અસહ્ય અફસોસ થઈ પડયો.

તે પછી પેસી ને મંચી વચ્ચે બીજી વાત વાંચનારને વગર અગતની ચાલી, જ્યારબાદ જરા વારમાં ત્રેનની ઝડપ ધીમી થઇ—ને ખડકીનું સ્ટેશન આવ્યું.

ભીખાજીબાએ ખ્યાલ કીધો કે હવે જો કાંઇ બી નવું જુનું થાય તો અહીંજ થવું જોઇએ, કેમકે અહીં માસ્તર આવેલો હતો.

થોડા વારમાં આખી ગાડીનાં બારણાં ફટાફટ ઉઘડવા લાગ્યાં, ને દરેક ગાડી આગલ કાંઈ ને કાંઇ વાતચીત અથવા પરપુછનો સાહાદ આવ્યો. અંતે તે સાહાદ આગલ ને આગલ આવતો ગયો, ને હવે ભીખાજીબાની ખાત્રી થઈ કે માસ્તરને સ્ટેશનપર તેવણ નહીં મલ્યા, તેથી હવે તે દરેકે દરેક ગાડી તપાસવા નીકલ્યો હતો!

જરા વારમાં ભીખાજીબાની હુજરી વચ્ચે માસ્તરે પોતે આવીને તેઓવાલા કંપાર્ટમેંટનું બારણું ઉઘાડયું ને અંદર માથું ખોસ્યું.

એ રીતે તેણે દોકાવી દોકાવીને બે ચાર મીનીટ જોયું, એટલે પેલા પેસી કમરકાકરીનું પાકી આવ્યું. "શેઠ," તેણે કહ્યું, "આવવું હોય તો અંદર આવો, ને નહીં તો બારણું બંધ કરીને બાહેર ઉભા રહો.

"નહીં, હું ગાડીમાં મુસાફરી કરવા માંગતો નથી," માસ્તરે કહ્યું, "પણ હું પુછવા માંગું છું કે પંદરથી ૧૭ વરસની ઉંમરના એકાદ ચબરાક જેવા પારસી પોરયાને તમે જોયોચ અથવા સાંત્યોચ ?"

માસ્તરનાં આ અપમાંન ભરેલાં બોલવાથી મંચી કરાકરીનું હવે ઉભાઇ આવ્યું. "ને અમો પુછવા માંગીએ છીએ," તેણે બીદમમાંજ કહ્યું, "કે પંદરથી સતર વરસની ઉંમરના એકાદ ચબારાક જેવા પારસી પોરયાને અમે શું ધકેલા ખાવા સાંતીએ ? ચાલે ચાલો શેઠયા, એમ અગવર ના કરો; આવવું હોય તો અંદર આવીને બેસો, નહીં તો બારણું બંધ કરો ને રસ્તો કાપો."

"એ કાંઈ મારા સવાલનો જવાબ નથી," હવે માસ્તરે નેણ ફેરવ્યાં. "તમે દેખઈતી રીતે મારા સવાલનો પાધરો જવાબ ઉડાવો છો એટલે મને મજબુત વેહેમ જાયેચ, ને હું આએ ગાડી ચીપી ચીપીને તપાસવા માંગું છું."

ભીખાજીબાએ પોતાની કમનસીબ જગામાં ગભરાતનું એક લબર છબર ગબરીયું ખાધું, ને છેક ગાડીનાં પાટીયાંની કઢણેકઢણ સંકોચાઇને ભરાઇ ગયા.

"ગાર્ડ," હવે મંચી કરાકરીએ તપી આવી તતરાવીને અંગ્રેજીમાં બુમ પાડી, "આ કોઈ ઘેલો આદમી જણાય છે. એ કેહેચ કે અમે એનો કોઇ ખોહવાઇ ગયલો પોરયો સાંત્યોચ, પણ એની મોહકાંનમાં એ અમોને આપદા કરે તે અમે ખમશું નહીં."

"ગાર્ડ," માસ્તરે હવે બુમ પાડી, "હું કેહુંચ કે આએ બે જણાઓએ ગાડીની બેઠકની તરે એક પોરયાને સાંત્યોચ, ને હું તેને જોવશ ને ફર જોવશ."

"ગ્રહસ્થો," ગાર્ડે અંદર બેઠેલાઓને પટાવીને કહ્યું, "પંચાત મટાડો, ને એવણને ખાત્રી કરવા દેઓ. લાવો એ બેઠકની નીચે હું પોતે જો કોઈ છોકરો હોય તો જોઇ આઉં."

પેલા પારસીએ આ ઉપરથી (તેઓ ધારતા હતા તેમ તે દેવાના) માસ્તરની મુરખાઈપર હસતાં ગાર્ડને અંદર આવવા જગ્યા કરી. માસ્તર બાહેર ઉભો રહયો, ને ગાર્ડ પોતાનું ફાણુસ હાથમાં લઇ તે બેઠકોની તલે જોવા ગાડીમાં દાખલ થયો.

———

પ્રકરણ ૩૩ મું.

ઘેર પોંહોંચવાની વેદનાઓ (ચાલુ.)

ગાર્ડ જ્યારે ઉશ્કેરાયલા માણેકજી માસ્તરને અને ગાડીમાંના પેસી કરાકરી તથા મંચી કમરકાકરીને તાઢામીઠા પાડી ગાડીમાં ધુસ્યો, ત્યારે બેઠક નીચે છુપાયલા બુઢા ભીખાજીબાનો ગભરાત સૌથી દુઃખદાયક તોબી સૌથી રમુજી હતો.

ગાર્ડે માંણેકજી માસ્તરના હાથમાંની દાંગ માંગી લીધી, ને એક હાથમાં તે દાંગ ને બીજા હાથમાં પોતાનું ફાંણુસ લઈને તે ગાડીમાં આવ્યો, એટલે ભીખાજીબાએ રગેરગ ધ્રુજતાં ખાત્રીથી માન્યું કે તેવણની સઘલી બેસુમાર જેહેમત ને રંજ અંતે પાણીમાં ગઇ, અને બેહોરમતી નામોસી ને નાસીપાસી વચ્ચે હવે તેઓ પાછા પકડાઇ આવવાના!

'અરે, અરે!' તેઓએ ગંભીર દુઃખથી તે એક પલમાં વીજલીના વેગે ખ્યાલ કરયો, 'તે બુરા માસ્તરના બસથી બચવા મેં આટલી હાડમારી ભોગવી—કોલસાએ ખરડાયો ને કેરોસીન તેલે લપટાયો; વાસ મારતાં ગારાં ને ગંધ મારતી કબટમાં ભરાયો વગેરે વગેરે અનેક તહરાંની વેદના ખમી, ને પરીણામ તો એ થયું કે અંતે જે ઘડી જાય છે તેમાં તે ઘાતકી માસ્તરને હાથ પાછો સપડાઇ જવાનો!'

પણ નહીં; કેહેવતમાં છે કે જો સાહેબ રાખવા માંગે છે તો હજાર તરેહથી રાખે છે, ને તેમજ આપણા પુર્ણ ભાગ્યશાલી ભીખાજીબાના બાબમાં બી હવે બન્યું. તેવણનાં સુભાગ્યે ગાર્ડને એટલી શુધ્ધ આવી નહીં કે બેઠકની ઝાલર ઉંચકીને તે બેઠકની તલે જોવું. તેણે ફક્ત ભચાભચ બેઠકની તલે લાકડીઓ ભોકી કાઢી, જેમ કરતાં ગરીબરા ભીખાજીબાનાં પાંસરાં વીંધાઇને અંદર આંધરાં પડયાં, પણ તે સઘલું તેવણે ઉંચે દમે દાંત પીસીને ખમ્યું, કેમકે જરાબી કાંસણ કે "ઉઃ આંઃ" થઇ જતાં સપડાઈ જવાનો જીવ સટોસટ જોખમ ને ભય હતો!

ગાર્ડ તો ભચાભચ હજી લાકડી ભોકયોજ જતે, પણ હવે પેસી કમરકાકરી ગાર્ડ સાથે છેરાઇ પડયો. "ડીઅર મી૦ ગાર્ડ," તેણે ગુસ્સાથી કહ્યું, "એ બેઠક નીચે મેં મારાં પારસલ મુકયાં છે ને

તેમાં કીમતી દાગીના છે, વાસ્તે તું એમ લાકડીઓ ભોકીને આંધર પાડશે તો હું તુંને કેહુંચ કે હું તે ભરાવી લેવશ. એક તો મારી નવી પાગડીનો બોકસ છે, ને મારી ખાત્રી છે કે તે તં છુંદી નાંખ્યો હોશે. પેલા બાહેર ઉભેલા દેવાનાને શું છે? તે તો કોઇ એવો દેહકાંણી જણાય છે કે તે તો કેહશે જે પાઘડીનો બાકસ બી ઉઘાડીને બતાવ, કેમકે તેમાં બી એના પોરયાને સાંત્યો હોશે!" અને અહીં માંણેકજી માસ્તરનું પાકીને પલેકર થઇ જાય તેમ પેસી ને મંચી બેહુ પેટ પકડીને હસવા લાગ્યા.

માસ્તર તો આ ઇનસલ્ટથી જાંણે ગુસ્સાથી ઘેલોજ થઇ ગયો. તે તો ગાડી આગલ હાથ ને પગ પછારવા લાગ્યો, ને તે બંનેને યા તો ગાડીમાં ધસીને મારવા અથવા તો બાહેર ઉતરીને તેના ગુસ્સાનો સ્વાદ ચાખવાનો ચેલેંજ આપવાની તેણે દોડધામ કીધી; પણ હવે વલી ગાર્ડ વચ્ચે પુરાયો. "આએ ગાડીમાં કોઈ તમારો પોરયો છેજ નહીં," ભીખાજીબાની બેસુમાર ધીરજ વચ્ચે ગાડીમાંથી ગાર્ડે પાછો બાહેર જતાં કહ્યું, "ને તમારી ગરબડમાં નાહેક મારી ત્રેન લેટ થઇ ગઇ. ચાલો ખસી જાઓ—" ને હવે તેણે ગુસ્સામાં બારણું બંધ કરી ત્રેન ઉપડાવાની સઘલી દોડધામ કરી.

પણ માંણેકજી માસ્તર હજી તે ગાડી આગલથી હઠયો નહીં તેને એમજ લાગ્યું કે અદી (ભીખાજીબા) એજ ગાડીમાં હતો, ને તેને મંચી કરાકરી ને પેસી કમરકાકરીએ સાંત્યો હતો. એમ છતાં હવે ગાડી ઉપડતીજ હતી એટલે તે લાચાર હતો, ને પોતાની હાર ને ફેસ્તો થયલો જોઇ તે વધારે ખીજવાતો હતો. "બચ્ચાજીઓ," તેણે ગાડી ઉપડતાં ગુસ્સાની બરાડ મારીને કહ્યું, "મારી ખાત્રી છે કે તમે તે પોરયાને કેડે સાંત્યોચ."

"હા, હા, આવ લેઈ જા, મારાં ગજવાંમાં છે," પેસીએ રકાશ કીધો.

"અરે નહીં, નહીં, મારી બોટીમાં છે, આવ લે," મંચીએ કહ્યું, ને પછી તેજ વખતે ગાડીએ ચાલવા માંડયું એટલે "હુરયો!" "ફેસતો!" "ચેહેરો!" "રકાસ!" વગેરે ફતેહની કુમકથી બોલો બોલી માસ્તરને તે બંને રમુજી પારસીઓએ જખમાવીને ગુસ્સાથી ઘેલો બનાવી મેલ્યો.

બીજી પલે ત્રેનનો ધસારો પાછો જારી થયો, ને માસ્તરને પછાત નાંખી ફતેહમંદ ભીખાજીબાને લઇને તે ગાંડો હાથી પવનની પીઠપર દોડવા લાગ્યો.

ફતેહ! માહાભારત ફતેહ!!

"કોઇ છેકજ ચરેલો મુવેલો દેખું," ગાડી ઉપડી ગયા પછી પેસી કમરકાકરીએ હસીને કહ્યું. "ખાંનેખરાબને અકકલ નહીં કે વરી ગારીમાં કોઇ પોરયો ભરાયો હોય તો આટલી ગરબર થાય તો બી મલી નહીં આવે?"—ને અહીં તે બેઉ હસવા પડયા.

"હા, પણ તમારી નવી પાઘડીનું કેમ?" મંચી કરાકરીએ યાદ આપી. "પેલા નખ્ખોદ ગીયા ગાર્ડે ભચાભચ લાકડીઓ ભોકી તે—"

"અરે હારે યાર," પેસીએ કાંઇક ફીકરમંદ થઇ કહ્યું, "તેની તો મને કાંઈ યાદજ નહીં રહા—લાવની બાકસ જોતે; અરે પણ રાખ ભાઇ, તે બાકસ તો હવે મને યાદ આવેચ જે મેં તો આપણાં માથા ઉપરની બેઠકપર મુકયોચ—આપરી બેઠકની તલે નથી મુકયો."

"પણ ત્યારે તલે કાંઇ સામાન હોવો જોઈએ," મંચી કે જે ભીખાજીબા ભરાયા હતા તેજ બાજુની બેઠકપર બેઠો હતો તેણે અંદર બુટની એડ મારીને કહ્યું. "જોવની મારા પગને કાંઇ પોચું પોચું લાગેચ. કાંઈ બી તલે છે ખરૂં."—ને તે કમબખ્તે ભચાભચ લાતો મારી તે "પોચું પોચું" શું છે તે પારખવા કોશેશ કરી!

આ વલી નવું દુ:ખ હતું. તે "પોચું પોચું" તો વાંચનાર જાંણે છે કે કોઈજ નહીં પણ બેસુમાર સંકટો ને હાંદેશાઓથી પોચા પચક થઈ ગયલા આપણા ભીખાજી પોંહોંચાજી હતા. ગાર્ડે ભચાભચ ભોકેલી લાકડીઓથી તેવણનાં પાંસરાંમાં આંધરાં તો પડીજ ચુકયાં હતાં, ને વલી જાંણે હજી કાંઈ બાકી હોય તેમ મંચી કમરકાકરી પોતાની લાતે લાતે તેવણનો અંદર ખુરદો કરતો હતો.

કેહેવતમાં છે કેની કે પડતીપર પચાસ!

"નહીં તમારા સમ," પાંચ પંદર લાત મારી ખાત્રી કરીને મંચીએ કહ્યું, "હું ખાત્રીથી કહુંચ કે તલે કાંઇ છે ખરૂં, ને આપરે તો કાંઈ અહીં મુકયુંજ નથી ત્યારે છે શું?"

"પણ ત્યારે વાંકો વલીને જોની, તુંબી મારો ભાઈ!" પેસીએ સલ્લાહ આપી.

એ ઉપરથી હવે મંચી વાંકો વલ્યો, ને બેઠકની ઝાલર ઉંચકી જોયું નહીં જોયું કરીને મત આપી દીધું, "અરે કોઇનો કુતરો છે. કોઇ વીસરી ગયલું છે"—ને એ ગમતપર તે બેઉ

ધુમ હસવા પડયા, જે પછી સીસોલી ફેરીને અને પુચ પુચ કરીને તે કમનસીબ "કુતરા"ને તેઓ બાહેર તેડવા લાગ્યા !

ગરીબ બચારા ભીખાજીબા ! તેવણે જોયું કે હવે તો બાહેર નીકલીને પ્રગટ પડયા વના છુટક નથી, ને તેથી હવે તેઓ ધીમે રહીને બાહેર આવ્યા.

"બાપરે એ તો કોઇ પોરયોજ દેખું !" કમરકાકરી ને કરાકરીએ એકજ સહાદે એકજ દમમાં ભીખાજીબાને જોતાંજ ગભરાત ને ખરેખરી અચરતીમાં બુમ પાડી દીધી.

અને ભીખાજીબાનું કોહું કેવું હતું ? તેવણ કોલસાથી કાલા સાહી થઇ ગયા હતા, ને તેલથી લટરપટર થયલા હતા. તેવણના કપડાંપર ધુલના લેપરા હતા ને તેવણ કેરોસાન કેરોસીન બેહેક મારતા હતા !

ભીખાજીબા કાંઇ બોલ્યા નહીં—બોલી શકયાજ નહીં, પણ આજીજીના કાલાવાલાથી હાથ જોરી તેઓ સાંમને ઉભા રહયા.

પેસી કમરકાકરી ને મંચી કરાકરીની અચરતી આખર થતાં તેઓને આ ફારસમાં એટલી રમુજ લાગી, કે બંને ફકત પોત-પોતાની સીટ પર અઢેલાઇ પડી નાંખમાંથી ને આંખમાંથી પાણી નીકલી પડયાં ત્યાંવેર પેટ ધરીને હસ્યા !

"ઓ તારો બાપ મરેરે !" પેસીએ જેમ તેમ હસવાનું થો-ભાવી દમ ખેંચતા કહ્યું, "પોરયા તું તો કોઇ સેહેતાંનનો સેહેતાંન."

"નખ્ખોદ ગીયો કરારસે અંદર ભરાઇ રહયો, ને નાહેક આપરે પેલા માસ્તર સાથ લરીને મરી ગીયા," મંચીએ ધુમ હસતાં કહ્યું. "ઓ બાપરે, હસતાં હસતાં માઝં તો પેટ બી દુ:ખી આયું."

"શેઠયાઓ માફ કરજો, મેં તમોને કાંઇ અડચણ તો નથી કરી ?" ભીખાજીબાએ બીહીતાં બીહીતાં પુછયું.

"અડચણ ?" પેસીએ હજી હસતાં હસતાં કહ્યું, "નખ્ખોદ ગીયો પેલા માસ્તર સાથે જુંબેસ લેવાઇ જતીતી ને અડચણની શું વાત પુછેચ ? પણ ચાલ કાંઈ નહી ; માસ્તર બી કોઇ બરો બાંગર ઉતો એટલે તે માહત ને ચાટ થયો તે મને તો ગમ્યું, કેમ મંચી ?"

"બેશક, કોઈ દેહેકાંણી જેવો માસ્તર મુવેલો ઉતો," મંચીએ કહ્યું.

"ત્યારે તમો સાહેબો મને આવતાં સ્ટેશનપર પકડાવશો નહી ?" બીખાજીબાએ આશાવંત સવાલ કીધો.

"નહીંજ; જ્યારે વગર જાંણુવે અમે તારા તરફથી લરયા, ત્યારે હવે તો તુંને બચાવાની અમારી ખોદાયનાં ઘેર વેરની ફરજ છે," રમુજી પેસીએ કહ્યું.

"માસ્તરે આગલનાં સ્ટેશનોપર તાર કીધો હોશે તો મને ત્યાં કોઇ પકરવા આવશે ?" બીખાજીબાએ ધાસ્તી બતાવી.

"પોરયો જબરો બાહોસ છે," મંચીએ કહ્યું, "પણુ તું કાંઇ ફીકર ના કર. હવે અમો તુંને બચાવી લઇશું."

તે પછી તે સ્કુલમાંથી કેમ નાહાઠો તે બધી વાત તેઓએ પુછી, ને બીખાજીબાએ એક ખોટું કારણ અડાવી દીધું. વાંચનાર જાંણે છે કે આ બંને પારસી શેઠયાઓ એ બીખાજીબાના જાંણીતા ને માંનીતા કલબ ફ્રેંડ થતા હતા, પણ બચારા બીખાજીબા એટલા ઓશકાયા કે પોતાનાં સઘલાં કમનસીબની વાત તેઓ આગલ ખરે નામે વીગતે બ્યાંન કરવાને તેવણની છાતીજ નહીં ચાલી. એટલા વાસ્તે તેવણ દેખાતા હતા તેવા કોઇ જાંણે નાઘલા છોકરાજ હોય, ને તે છોકરો માસ્તરના જુલમથી સ્કુલમાંથી નાહસી આવ્યો હોય તે ઢપે ને તેવા દેખાવથી તેવણે સઘલો પોતાનો હેવાલ કહયો.

પણ એકવાર સ્કુલમાં મુકયા પછી શી શી આપદા નડી હતી તે—પેલા દુકાણદારને ત્યાં થયલી ભુલ, પેલી જારી દાસીએ કરેલી અડચણ વગેરે વગેરે અવલથી આખેરવેર સઘલું ખરૂં કહ્યું, ને તે સાંભલતાં પેસી ને મંચી જે પેટ પકડીને હસ્યા તેની હદ નહીં હતી.

હવે તેઓએ તેમને તેમનું નામ પુછ્યું, તે બીખાજીબાએ સમયસુચકતા સાચવી એક ભલતુંજ નામ થોકી દીધું. ત્યાર બાદ તેઓએ પોતાના 'પેટફુલ્યા'માંથી બ્રશ કાઢી બીખાજીબાને ડ્રેસ કીધા, ને મોઢું ધોવરાવી બાલ હોરી સફાઇદાર કીધા. એમ કાં કીધું તે આગલ સમજાશે.

આગલનાં સ્ટેશનપર ગાડી ઉભી રહી ત્યારે સ્ટેશન માસ્તર દરેક ગાડી તપાસતો આવ્યો. સારાં નસીબે તેની સાથે પેલો ગાર્ડ નહીં હતો. બીખાજીબાવાલી ગાડી આગલ આવી તે સ્તેશન માસ્તર થોભ્યો, ને પુછ્યું, "સાહેબો આએ છોકરો તમારો છે ?"

"એટલે ?" પેસીએ ખડખડ હસીને કહ્યું, "એ તે કેવો સવાલ! જાંગું સાંભરેચ કે?" તેણે ભીખાજીબા ગમ ફરીને કહ્યું; "આએ માસ્તર તો કેહજે તું કાંઇ મારો દીકરો નથી."

. "નહીં, હું માફ માંગુંચ સાહેબ, પણ મને એક તાર મલ્યો છે જેમાં આ ગાડીમાં એક નાહસી આવેલા છોકરાની જુસ્તેજો કરવા જણાવેલું છે," તે સ્ટેશન માસ્તરે ખુલાસો કીધો.

"તે હોશે," પેસીએ કહ્યું, "પણ તેથી મારા દીકરાનો હું બાપ નહીં થાઉં એમ તમે કેહેવા માંગોચ? એ તો મારો પોતાનો દીકરો છે. તે પોરયો કોઈ બીજો હોશે, આગલ પાછલની ગાડી તપાસો, મારા ભાઈ તમે બી!"

તે સ્ટેશન માસ્તર હસ્યો, નમ્યો ને આગલ ચાલ્યો.

ભીખાજીબાપરનું આ સેવટનું વીઘન વહી ગયું.

અંતે મુંબઈ આવ્યું, ને પેલા બંને પારસીઓએ એક વીકટોરીયા મંગાવી તેમાં ભીખાજીબાને બેસાડી આપ્યા, એટલું નહીં પણ 'ગાડી ભાડાં'નો બોહસ કરીને એક રૂપ્યો આપ્યો. એ ઉપરાંત તે બંને જણે પોત પોતાના કારડો આપ્યા, ને કહ્યું, "એ કારડો ઘેરમાં તારા બાવાને બતાવજે, ને જો તેવણ અમને મલવા માગશે તો અમો ખુશીથી મલશું. તું માસ્તરના બધા જુલમની ને રસ્તાપર તેં જે જે ખમ્યુંચ તેની વાત કરજે. ચાલ જા, સાહેબજી—" અને ભીખાજીબાની ગાડી ઉપડી ગઇ.

તે પારસીઓ આગલથી ગાડી ઉપડી જવા પછીજ ભીખાજીબાએ ગાડીવાલાને પોતાના બંગલાની ખરી એંધાંણી આપી, ને ફતેહની ખુશાલીથી છલછલ થતાં જીગરે તેઓએ ગાડીને પોતાના મુબારક મુકામ તરફ હંકાવી.

ફતેહ! માહાભારત ફતેહ!! શેઠ ભીખાજી પોંહોંચાજીની જબરાજબરીની ફતેહ!!!

પ્રકરણ ૩૪ મું.

ભીખાજીબાનો સગો.

ફતેહ! માહાભારત ફતેહ! શેઠ ભીખાજી પોંહોંચાજીની જબરાજબરીની ફતેહ!!!

ભીખાજીબા અંતે ઘેર પોહોંચ્યા. ઘેર તરફ જતાં તેઓએ દુરથી જોયું કે ઘરમાં કાંઇ ખાંણીપીણીની—નાચરંગની ધમાલ હતી. જેમ જેમ આગલ જતા ગયા તેમ તેમ તેઓનો એ શક મજબુતી પકડતો ગયો, અને છેલ્લે તેઓએ ગુસ્સાથી રગેરગ ધ્રુજતાં જોયું કે તેવણનાંજ ઘર આગલ ગાડીઓની એક મોટી ટુક ઉભેલી હતી.

ત્યારે આ પારટી ફારટી તેઓનાંજ ઘરમાં હતી! તેઓનાજ પૈસાની પાયમાલી અને ખોહારીની આએ સાહેદત હતી! ભીખાજીબા જાંણતા હતા કે એવી ખાણીપીણી અને નાચરંગ તો રોજનાં તે ઘરમાં ચાલુ હતાં, અને ત્યારે જે ટુંક અરસામાં તેઓ બાહાર જઇ આવ્યા તે અરસામાં તેઓના અવતારમાં લુચ્ચા અદીએ તેવણની દોલતની કેવી ધુલધાંણી કીધી હશે તેનો તે બચારા દોસાજીને ગંભીર ભય થયો. તેઓ ઘોડાઓની લાતથી તેમજ કોઇ કોઇ ઘોડાંઓનાં દાપાં ભરવાથી બીહતા બીહતા ગાડીઓની વચ્ચે થઇને ઓટલા તરફ પોંહચ્યા, પણ તે મોટા ઓટલા ઉપર ધામધુમની સઘલી ધમાલ હતી, વાસ્તે તે રસ્તે દાખલ થવાનું ગેરસલામતી ભરેલું સમજી તેઓ પાછલે બારણે ઘેરમાં ગયા. તે બાજુની અલગી બંધ કરેલી દાદરબારી ઉંઘાડીને તેવણ માલપર ચાલ્યા અને દાદરની અધ વચ્ચે જઇને તે બંધ દાદરનાં પાટીયાંની ફાટમાંથી જોયું તો નીચલા આગલા હોલમાં ભભુકદાર રોશણી વચ્ચે એક મસ મોટી મીજલસ બેઠેલી હતી, અને તેની સાંમે રાંડનો નાચ થતો હતો.

પણ સૌથી સેતમકારક—સૌથી વધારે અફસોસ કરવાજોગ તો એ હતું કે તે આખી મીજલસ લગભગ સઘલી અદીના જેવા ચીબાવલા ચીલબુલીઆઓની બનેલી હતી. એ બધા ચદનચાઇ ચેરાઓ વચ્ચે દાહયા પાકા દેખાવનો બુજેર્ગ તો એકજ—ફકત અરદેશરજ જણાતો હતો, અને તે બી તેનો બુધાપો કમકમે તેવી ચદનચાઇ રમતોમાં મશગુલ હતો!

ભીખાજીબા એ દેખાવ તામોસ કરી શકયા નહીં, અને તેથી તેપર આડી નજર નાંખી ગુસ્સાની એક ચીચ્યારી સમેત તેઓ ઉપર જતા રહયા.

ત્યાં તેવણના પોતાના એક સુખદાયક ઓરડામાં એક લાંબી નેતરની ઈજીચેરપર દારૂની કેફમાં અરધો ચકચુર બનેલો એક પારસી લાંબો થઇને પડેલો હતો, અને તેની પાસેની એક તીપાયે

ઉપર બ્રેન્ડીની તલ્યું આવેલી એક બાટલી અને એકાદ બે સોદાવાતરની ખાલી સીસીઓ પડેલી હતી.

તે તદન એશ કરતો પડેલો હતો. જાંણે બાપનાં ઘરમાંજ હોય-દુન્યાદારીની તમામ જંજાલોથી વેગલો અને મોકલો હોય, અને વલી વધારે—સદા પૈસામાં તે પોખાયલો હોય તેવા રોબથી તે પડેલો હતો.

ભીખાજીબાએ તેને તરત ઓલખ્યો. તેઓએ તેને ઘણાં વરસો સુધી જોયલો નહીં હતો, અને તોબી આજે એક વાર તેને જોતાં તુરત ઓલખી લેવાને મુશકેલ પડયું નહીં. તે કોઇજ નહીં પણ અદીનો મામો—તેવણની પોતાની મરનાર મોહરદારનો ભાઈ હતો.

ભીખાજીબાએ તો તેને નીવારી મેલેલો હતો. તેની ચાલ સારી ન હતી. તે ખરચાલ, ઉડાઉ, કરજદાર, વ્યસની, કુછંદી હતો વાસ્તે ભીખાજીબાએ તેનો પગ પોતાનાં ઘરમાંથી સદાસુધીનો કાહડેલો હતો, અને તોબી તેવણની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ તે તેવણનાં મકાંનમાં પગ પેસારો કરવા ફાવી ગયો હતો, તેથી તેઓને જેટલું દુઃખ તેટલી અચરતી બરપા થઇ.

તેનીપર તો ભીખાજીબાને એવડો ખાર હતો. તેઓની સઘલી ખરાબીનું મુલ—તેઓ ઉપર જે હજારો હાય વેહલા, બેસુમાર સંકટો અને લખોલાખ વેદનાઓ ગુજરી તેનું અવલ મુલ જો વાંચનાર યાદ કરશે તો તેજ હતો. તે ચીનથી પેલો સેહતાનીઅત પથ્થર લાવ્યો હતો, અને તેના તે પથરાનાં જાદુની બીનમાહીતગારીએ ભીખાજીબાનો ઘાંણ કાઢયો હતો.

કાગનું બેસવું ને તારનું પડવું સાથે થયું. ભીખાજીબા પથ્થરના પ્રતાપે સ્કુલમાં ઘસડાઈ ગયા તેજ અરસામાં તે ફરી એક વાર ભીખાજીબાની દયા ચાહવા તેઓનાં ઘરમાં આવ્યો હતો, અને તેનાં બેસુમાર પાપોની બીનમાહીતગારી વચ્ચે નાઘલા અદીએ તેને ખરાં દીલનાં આવકાર સાથે ઘેરમાં રાખ્યો હતો, જે પછી તેણે જોઇ લીધું કે આગલા ભીખાજીબા અને હાલના ભીખાજીબા વચ્ચે ઘણો તફાવત હતો, અને એ ફેરફાર (જેમ ભીખાજીબાના સઘલા દોસ્ત આસનાવોએ માન્યું તેમ) તેણે પણ એક જાતનાં ભીખાજીબાનાં ઘેલાંપણાંથી થયલો ધારયો.

તેને આજની પારટીમાં ગમત નહીં લાગી હશે માટેજ તે આએ ઓરડાનાં એકાંતમાં પેટ ભરતો દારૂ ધીચવા એકલો આવી પડેલો હતો. તેને ચેરાં છોકરાંઓની ઘેલીચેરી રમતમાં સ્વભાવીક રીતે ગમત મલી શકી નહીં, અને તેથી તેઓ સાથે વખત ગાલ્યા કરતાં એકાંતમાં દારૂની બાતલી સાથે ગમત કરવાનું તે લુચ્છા આસામીને વધારે અનુકુલ આવ્યું હતું.

તેને જોઇને ભીખાજીબાનું તદન પાકી આવ્યું, અને તેથી તેની આગલ ગુસ્સામાં જઇને કહ્યું, "સાહેબ, હું જોઉંચ કે તમોએ ઠીક એશ માંડી છે."

અદીનો મામો (જેનું નામ દીનશાહ હતું) તે આ સાંભલતાં ચોંકયો, અને ભોખાજીબા ભણી જોયું, પણ તેણે તેમને તરત ઓલખ્યો નહીં, એટલે ઠંડે કલેજે કહ્યું, "હા મારા જવાંન દોસ્ત, તું ધારેચ તેમાં તું ભુલતો નથી. આપણે અહીંયાં પારકે પૈસે દીવાલી કરીએચ."

પારકે પૈસે દીવાલી કરવાની નફ્ત બેહાઇ જે દીનશાએ બાહાલ રાખી તેથી ભીખાજીબાની આંખોમાં ખુંન વરસયું, પણ તેઓએ પોતાનો ગુસ્સો જેમ તેમ વાલી દીધો. તેમના દુશમનો ઘણા હતા, અને હમણાં જ્યારે તેઓને દોસ્તની ગરજ હતી ત્યારેજ નવા દુશમનોને વધારીયા જવામાં તેઓએ ઘણી ગેરસલાંમતી જોઇ! એટલા વાસ્તે તેનીપર ગુસ્સો બતલાવવાને બદલે પોતાની ગરજે તેને મલી જઈ તેને સઘલી ખરી વાત કહી દેવા, પોતાના વીશ્વાસમાં લેવા અને પોતાના બાબમાં સઘલું સમાધાન કરવાની મદદ ચાહવા તેઓએ ઠડાવ કીધો. "તમો શું મને ઓલખતા નથી, દીનશાહ?" એટલા ઉપરથી તેઓએ તેને પુછ્યું.

"ખચ્ચીત નહીં," દીનશાહે જવાબ દીધો. "મારા પેલા ચગડોલ સગા બુધા ભીખાજીબાના તારા જેવા ચેકુસ ફ્રેન્ડો તો કીરીઓની પેઠે નીકલા ખણમાં કકરી વકરી જાએચ, માટે તે બધાઓને હું કયાં ઓલખવા જાંઉ?"

"તમો ભુલ કરોચ," ભીખાજીબાએ કહ્યું. "મને બરાબર જોવો; તમો મને ઓલખશો. હું તમારો સગો થાઉં છું."

દીનશાએ લગાર વધારે આંખ ચોલી, ને ભીખાજીબા તરફ ટીકી ટીકીને જોયું, જે પછી તે ઇઝ્રીચેરમાં ચમકી ઉઠયો. "હો,

ઓલખ્યો," તેણે કહ્યું. "તું તો મારો ભાણજો અરદેશર દેખું; મેં તુંને ઘણાં વરસપર જોયલો, એટલે તારી સુરત મારાં ધ્યાંનમાં તુરત આવી શકી નહીં. મને તારીપર મામા તરીકે હેત ઘણું છુટેચ, પણ તારૂં દીલ બધું પરસેવાથી લપેટાયલું છે એટલે ખોદાને વાસ્તે કોટી કરવા આવવાના અખાડા કરજે. પણ દુકતા તું અહીં કયાંથી! તું અત્યારે તો તારી પુણાની સ્કુલમાં ઘોંટાઇ ગયલો હોવો જોઇએ?"

"હું સ્કુલથી નાહસી આયો," ભીખાજીબાએ ગમખાર સાહદે કહ્યું.

"હં: એમ? સાબાશ! એવા લતખત પોરીયા મને ઘણા ગમે," દીનશાએ હસીને કહ્યું. "તું ત્યારે જલદીજ તારા બાપપર દોર મુકાવશે."

"તે બધું હોશે," ભીખાજીબાએ કહ્યું, "પણ મારે તમોને વીશ્વાસમાં કાંઈ છુપી વાત કેહેવીચ. જો હું તમોને કેહું કે તમે જે મને જોવોચ તે હું નથી, અને હું પોતે હું છઉં તો બી હું પારકો છેઉં તો તમો માનશો નહીં."

"બચ્ચીત નહીં," દીનશાએ કહ્યું. "પોરીયા તું એ શુ પેતરા લઈ આયોચ? તું છે તોબી તું નથી એટલે?"

"હું એમ કેહેવા માગુંચ કે હું અરદેશર નથી, પણ ભીખાજીબા પોતે છું," ભીખાજીબાએ ઘણીજ ગંભીરતાથી કહ્યું.

દીનશાહ તે સાંભલી પેટ ધરીને હસ્યો, ને કહ્યું—"હં: એમ? તું જાંણે તારા બાપનો દીકરો નથી, પણ તારા બાપનો બાપ છે, એમ કેની? તારા જેવો હસમુખો સેહેતાન બી મેં કોઈ દાહરે કોઈ જોયો નથી."

"હું તમોને કસમપર કેહુંચ કે હું વરસોપર છોકરાની ઉમ્મર તો પસાર કરી ગયો. છેલ્લાં પખવાડીઆંપર હું એક જઇફ આસામી હતો, પણ આજે એક કમનસીબ એતેફાકથી તમો મને જુવોચ તેવો બની ગયો છું."

"ઘણુંજ સરસ. ઘણોજ બાહોસ," દીનશાએ ધુમ હસતાં ઠકોર ચલાવી.

"હેમક!" હવે ભીખાજીબાએ ગુસ્સો બતાવ્યો, "તું મને તારા ઠઠાથી ઉશકેરીને ઘેલો કરી મેલશે. તુંને જોવાની આંખ છે

કે નહીં ? શું હું એક નાના પોરીઆની પેઠે બોલુંચ અથવા વરતુંચ ? પણ નહીં, સબર ! હું કેહુંચ તેવો બાતેનમાં ઘરડો છું તેની તુંને ખાતરી આપવા એકાદ બે આગલી યાદ તુંને હું આપશ. તુંને યાદ છે કે ભીખાજી પોહચાજીની સહી કરીને–ખોટી સહી કરીને તેં ત્રેવીસ વરસની વાતપર બેંકમાંથી એક ગજાંવર રકમ ઉપાડી હતી, અને તે તારી દગાઈ અજવાલાંમાં આવતાં જ્યારે મેં તુંને સપડાવી દેવા કાઢયો ત્યારે પગપાણીથી અને કાલાવાલાથી તેં તારી મરનાર બેહેનની દયા ઉસકેરી મારી મારી મેલવી લીધા હતી ?"

પોતાનાં ભયંકાર પાપની આ ગઇ ગુજરીની આવી યાદ થતાંજ દીનશાહ તદન ફીકકો પડી ગયો, અને ખુરસીપરથી ચમકીને ઉભો થયો. "નીચ કુતરા," તેણે ગુસ્સાથી ખેંચાઇ જતી જબાંને કહ્યું, "એ વાત તુંને તારા બાપે કહી દીધેલી હોવી જોઇએ."

"બાપે કહી ?" ભીખાજીબાએ હવે ટકોર ચલાવી. "બાપ કેટલુંક કેહે ? બધી તારી આગલી પાછલી યાદો તું માગશે એટલી હું આપી શકશ. તારા સીનોરને ઘેરની મોટી ચોરીની વાત—"

"ચુપ !" દીનશાએ ચમકીને ભીખાજીબાનું મોહું પકડયું." હવે હું આએ તારી વાત માનુંચ, પણ એ કેમ બને તે હું સમજી શકતો નથી."

"તે બી હું તુંને સમજાઉં," ભીખાજીબાએ કહ્યું. "તું ચીનથી એક જાદુઈ પથરો લાવ્યો તે તુંને યાદ છે ?"

"હા મને યાદ આવેચ," દીનશાએ કહ્યું. "એક ચીનાએ મને એક પથરો આપીને તેમાં જાદુ છે એમ કહ્યુંતું ખરૂં, પણ તેવી હેમકાત મેં કાંઇ માની હતી નહીં."

"તે હેમકાત નહીં હતી," ભીખાજીબાએ ઘણાં દુઃખથી કહ્યું, અને પછી તે પથરાનાં પરીણામમાં પોતાનાં ઉપર ગુજરેલી સઘલી કાંહાંણી—તેઓ કેમ અરદેશરનો અવતાર પામ્યા હતા તેની વીગતો સુધ્ધાં—તેની પાસે બેસીને અવલથી આખેર વેર તેઓએ બ્યાંન કરી.

પ્રકરણ ૩૫ મું.

નવા જોખમો.

દીનશાહની તે વીગતે વાત ને કાંહાંણી સાંભલતાં ખાત્રી થઇ ગઇ, મગર તે દોસાજીના મજકુર ફારસ માટે તેનાથી પેટ ધરીને.

હસ્યા વના રેહેવાયું નહીં. વલી હવે તે રમુજ આખર થતાં તેને બીજો બી એક ધસ્કો પડયો. તેણે જોયું કે તેનો બનેવી ઘેરમાં નહીં હતો તેથીજ તે આ સાહેબ સોખ મોજમજાહમાં રહી શકયો. હતો, પણ હવે તે ખરેખરો દોસો જો પાછો આવ્યો તો તેને તે ઘેરની ભોંય ભારી પડી જવાની. અને તેથી ત્યાંથી જલદી પાંણીચું પકડવાની બી તેને ઘણી ફીકર થઈ.

"વારૂં," તેણે હવે ધીમે ધીમે દાઢી પસારતાં કહ્યું, "ધારો કે હું તમારી એ સઘલી હકીકત સાચ્ચી માનુંચ તો તમો મને શું કરવા કેહોચ?"

"એટલુંજ," ભીખાજીબાએ કગલીને કહ્યું, "કે મેં તારાપર જે હેસાનો કરેલાં હોય તેના અવેજમાં તું મને મારૂં અસલ રૂપ ને હક અદીને સમજાવીને પાછા અપાવ."

"ને પછી?"

"ને પછી હું અસલનો ભીખાજીબા થવશ, વરી બીજું શું?" ભીખાજીબાએ અચરતીમાં કહ્યું.

"હા, પણ મારૂં પોતાનું કેમ!" દીનશાહે પાધરો સવાલ કરયો.

"હં: હા, તારૂં?" ભીખાજીબાને સુધ્ધ આવતાં તેવણ આનાકાંનીથી બોલ્યા, "તારૂં તો એમ કે તુંને આએ ઘેરમાંથી જવુંજ પડશે. તુંને મારાં ઘેરમાં ઉભો નહીં રાખવા મેં કસમ લીધેલા છે તે તું કાંહાં નથી જાંણતો? તે કરતાં જો બસો પાનસો કાંઈ પ્રમાણીક રોજગાર માટે જોઇતા હોશે તો તુંને એક વાર હું આપી છુટશ."

"મેહેરબાંની," દીનશાહે ટુંકમાં—ટકોરમાં કહ્યું, અને પછી તે લુચ્છાએ કોઈ રીતે પેલો એજમતી પથરો પોતે પડાવી લેઈ તે બંને બાપ બેટાને રવડાવી આ મોટાં મકાંનનો પોતે માલેક થઈ બેસવાનો મનમાં ઉતાવલે પલાન રચવા માંડયો.

"ભીખાજી શેઠ," અંતે તેણે કહ્યું, "જોકે મને તમારા જેવા બુઢ્ઢાજી સાથે દાહી દાહપણની વાતો કરતાં તો શરમ લાગેચ, પણ તમારી બુજરેગીને ખાતર મને સાંભલી લેઓ. તમો ધારો કે તમો મારી જગ્યાએ છેઓ (કેમકે તમોને લોકોના અવતાર ધારણ કરવાનો તો જાંણે અભ્યાસ ને અનુભવ થઇજ ચુકયો છે,) અને પછી તમો વીચાર કરો કે જે સુખમાં હું અહીં હાલ છેઉ તેમાંથી

હું તમોને કાઢી મેલું તો કેવું લાગે? એટલા વાસ્તે ટુંકું ને ટચ એ કે હાલ જે ચાલેચ તેજ દુરસ્ત છે, ને અમારે તમોને કશી મદદ કરવી નથી, વાસ્તે માફ્ કરવું. તમારા દીકરાએ મને આ મકાંન જીવું જાગું ત્યાંવેર વાપરવા કહ્યુંચ એટલુંજ નહીં, પણ જેમ કેહુંચ તેમ તે પૈસો ખરચેચ ને હું નચાઉંચ તેમ નાચેચ. એવો એક બી સટો નથી જે અમો નહીં કરતા હોઇએ, ને પૈસા ખાટતા કે ગુમાવતા નહીં હોઇએ. યાહોમ, આએ તર કે પેલી તર! તમારી કાંની તમારો દીકરો દોઢીઆંને સુંગી સુંગીને ઉંચું કરતો નથી, પણ જ્યાં દોઢયું ખરચવું હોય છે ત્યાં રૂપીઓ પટ ખરચી નાંખીને ઉભો રહે છે. એવા આદમી તમારા સેવકને ઘણાજ પસંદ છે, તે તો તમોને રોશણ છે."

આ નજીસ નફ્ટ ભાશાંણ બીખાજીબાએ છાતીપર પથ્થર મુકીને સાંભલ્યું—અને તેવામાં અદી ઓરડામાં આવ્યો. તે પોતાના બાપને તદન નહી ધારેલી રીતે ત્યાં આવેલા જોઈ ઘણોજ ગભરાઇ ગયો, ને પછી બીખાજીબાએ જ્યારે તાણાજાંણીના તેનાપર ધુજારા ચલાવ્યા ત્યારે તે એટલો બીહીધો, ધ્રુજ્યો ને ઓશકાયો કે આજેજ થઈને બેસી રહયો.

પણ દીનશાહ તેની સાઈડે હતો. તે લુચ્છો તેને વાહી પટા-વીને પથરો પોતે પડાવી લેવા માંગતો હતો, ને તેટલા વાસ્તે તેણે તેને છચોક બીખાજીબાની શરમ કીધાવના તેના બાપની સામે ઉશ્કે-રવા માંડયો, ને પથરો તેને પોતાને આપી દેવા લલચાવા માંડયો.

હવે તે ત્રણ વચ્ચે પથરાની હારજીતની મોઢેના બોલોની એક નાહની જેવી જંગ થઈ, ને ત્યાર પછીજ અદીને ઘણા ગભ-રાતમાં માલમ પડયું કે તે પથરો તો ગુમાઇ ગયો હતો! તેના ઘડીઆલના છેરામાં એક પંચીગરે તે નાંખી આપેલો હતો તેમાંથી તે હમણાં જોવા ગયો ત્યારે સરી પડેલો જણાયો ને ખાલી ચાંપ રહી ગઈ હતી!

હવે ગભરાત વધ્યો—અગત કરીને બીખાજીબાનો ગભરાત ઘણોજ વધ્યો. તે પથરાનાં ગુમ થવાની વાત જાંણી તેઓ એક સરદ હાય મારી ફસદાઇ પડયા. શું તેઓ ત્યારે સદા એવા છોકર-વાદી દેખાવના છોકરવાદી વેદનાઓ વચ્ચેજ રેહશે?

તે પથરો ક્યાં ગયો હશે ! અદીએ યાદ કીધું કે તે આજની પારટીની ધમાલ માટે સેહેંકડો વખત બાહેર જઇ આવ્યો હતો, અને ત્યારે શું તે બાહેર કેઠે પડી ગયો હશે ? તેમ હોય તો લોકોના પગ તલે કે ગાડી ગાડાંનાં દબાંણુ તલે તે કચ્ચડાઇને ભુકો બી થઇ ગયો હોશે, ને ત્યારે ભીખાજીબાનું સેવટ શું આવશે ?

એજ વખતે બાહેરથી બારણું ઠોકાવાનો સાહાદ આવ્યો ને ભીખાજીબાએ ઘણાજ ગભરાતમાં તે સાહદ પીછાંણ્યો કે તે માસ્તરનો સાહાદ હતો ! તે કમબખ્ત મારેલો હારેલો અહીંબી પણ આવ્યો !

ભીખાજીબાએ ફરી એકવાર માસ્તરને સઘલી ખરી વાત કહી દઇ તેવણુને તેના બસથી બચાવાને દીનશાહને અરજ કરી, પણ તે તો ભીખાજીબાનો કાંટો કાઢવાજ બેઠો હતો એટલે સામો તેવણનું પાકી આવે તેમ હસ્યા કીધો. હવે તેઓ અદીને પગે પડયા, પણ અદી પોતે એટલો ગભરાયો કે રખેને આ વખતે માસ્તરના હાથમાં તે પોતે સપડાઇ જાય વાસ્તે તે એક ઓરડાનું બારણું બંધ કરી ભરાઇ ગયો !

હવે ત્યારે આપણા ભીખાજીબાની સલાંમતી બી ફકત ભરાઈ જવામાં રહી હતી, ને તેથી ઉશ્કેરાયલા ગભરાયલા તેઓ ચચાર ફાંડયાં કુદીને કાતરયાંપર ભરાઇ જવા નાહઠા !

પ્રકરણ ૩૬ મું.

સુખીં સેવટ.

પણ ત્યાં બી તેમને કરાર ન હતો. તેઓ જાંણે કે ત્યાં કોઇ નહીં હશે, પણ ત્યાં તેઓનો સૌથી નાહનો દીકરો મેહેલ્લી હતો. તે નાધલું બાલક હતો, ને ભીખાજીબાને જોતાંજ ભાઇ સમજીને વલગી પડયો.

“ઓ ભઇ, તમે તાંહાંથી આયા ?” તેણે તોતરી જબાંને ખુશાલી બતાવી. “પણ ભાઇ મારી પાઠ તંઈ યે—ઘનું થરત યે; દેઠરાઉં ?”

આ નવી આપદા હતી. ભીખાજીને તેનાં બચ્ચાંજ નરી મરતાં હતાં. તેઓએ મેહેલ્લીને ઘણો બી પટાવીને હેઠે કાઢવા માંગ્યો, પણ તે નાધલો દેવ પોતાની “ઘણી થરત” ચીજ બતાવાને બજીદ થઇ બેઠો.

અંતે તેને રાજી કરીને હેઠે કાઢવા ભીખાજીબાએ તેની "ઘણી થરત" ચીજ જોવા માંગી. "નહીં દેઠરાવતો," હવે તેણે ઉલટી હઠ કીધી. "તું પારથ કે મારી પાઠ થું થે."

"અરે બાપુ મારે નથી પારખવું," ભીખાજીબાએ કંતાળીને કહ્યું, "તું નીચે જા, તારૂં માંથું ના ઝીક."

"નહી નહીં, તારે તો દેઠરાઉં," બુચાને દયા આવી હોય તેમ તેણે કહ્યું, "જો!"—અને પોતાની મુંઠી ઉંઘાડી ભીખાજી-બાને પેલોજ—પેલોજ માંનીતો પથરો બતાવ્યો!

ઓ કેવી ખુશાલી!

"મને એ આપ દીકરા, જો મને આપી દે," ભીખાજીબાએ ઘોંઘાટ નહીં વધારવા આસ્તેથી પટાવી કહ્યું.

"હં, મારો કૂતરો લેઠે તો હું ૨રી પરથ," તે નાઘલા સેહે-તાને સીગનલની એક ચીચ્યારી મુકીને કહ્યું.

"વારૂં ચાલ તું મને આપ ના," ભીખાજીબાએ તેને પટાવ્યો, "ને હું કેહુંચ તેમ જો એ પથરો હાથમાં રાખીને બોલશે તો હૂં એક તુંને પેપરમીટ આપશ."

"પણ તે તેવી પેપરમીટ?" તે પોરયાએ કોલકરાર કરવા માંડયા. "દાણો આપથે કે અમથી પેપરમીટ આપથે?"

"તુંને જે ગમે તે," ભીખાજીબાએ કહ્યું.

"ગોલાબી દાંણો કે પીરો?" વલી સવાલ થયો.

"બાપુ તુંને ગમે તે લેજે," ભીખાજીબાએ કહ્યું, "પણ બોલ કે હું ઇચ્છુંચ કે મારા ખરા બાવા પાછા બાવા થાય, ને અદી પાછો અરદેશર થાય."

"હા, પણ તે હું એ પેપરમીઠ લેવઠ," મેહેલ્લીએ કહ્યું, ને પછી વધારયું, "હું ઇચ્છુંથ—પણ ઓ! હું તો વીઠરી ગીયો, થું બોલવાનું?"

ભીખાજીબાએ પાછું બોલી બતાવ્યું.

તેજ બોલો—તેજ કીંમતી બોલો તે બાલક નીરદોશ ભોલાઇમાં તે પથરો હાથમાં રાખી બોલ્યું—ને "ઓ અરે બાવાઘી! એ તો બાવાઘી થે. હમણાં અહીં અદી ઉતો ને અદી તાંહાં ધીઓ. બા-વાઘી તમે તાંથી આયા?" કરી તે બાલકે ભીખાજીબાની છેલ્લી સર્વોતમ ફતેહની જાંમીનગીરી આપી દીધી.

હા પ્રીય વાંચનાર! ભીખાજીબા પોતે માંનીબી નહીં શકયા, પણ દોડીને જઇને આરસીમાં ખાત્રી કરી કે છેલ્લા તેઓ જે પોશાકમાંથી ને જે જબ્બરીમાંથી જુવાંન પોરયા બન્યા હતા તેજ અસલ પોશાકના તેજ ગંભીર ટેકના–તેજ દમામવાલા બુજોર્ગ શેઠયા તેવણ પાછા બન્યા હતા!

ફતેહ!!! માહાભારત ફતેહ!!! શેઠ ભીખાજી પોંહોંચાજી પોંહોંચાની જબરાજબરીની ને છેલ્લામાં છેલ્લી મોટી ફતેહ!!!!!

જ્યારે નાસીપાસી ને ખનાખરાબીની જાલમાં ભીખાજીબા તદન સપડાઇ ચુકયા હતા, ત્યારેજ આ નહીં વકી રાખેલી નવાજેશ તેઓ પામ્યા. એ તેમનાં સુભાગ્ય માટે અમો તેમને આ તકે મુબારકબાદી આપીએ છીએ, ને એ મુબારકબાદીમાં અમારાં સઘલાં કદરદાંન વાંચનારાંઓ ને આખી આલમ દીલોજાંનીથી ભાગ લેશે.

તેવણે પોતાના દીકરા મેહેલ્લીને આજે પેહેલીવાર પ્યારથી હાથમાં ઉપાડયો, ને ચાંપીને કોટી કરી એક બકી લીધી. બચ્ચાંઓ તરફનો આ એકદર બાપ આજે ઘણું સુધરયો ને શીખ્યો હતો, ને તે સઘલા પેલા ચીનાના મંતરેલા જાદુઇ પથ્થરના પ્રતાપ હતા!

તે પથરો હવે વલી વાહી પટાવીને તેઓએ મેહેલ્લી પાસથી પડાવી લીધો, ને પછી પોતે જાતે જઇને બીજે દીવસે દરયામાં તે દુર ફેંકી આવ્યા ત્યાંવેર ચોકકસ તેઓએ પોતાની તીજોરીમાં બંધ કીધો.

ત્યારબાદ ભીખાજીબા માસ્તરને એકાંતમાં મલ્યા. જે નોકર પાસ માસ્તરને પોતાની હજુરમાં બોલાવી મંગાવ્યો તે તેવણનો ઠહરાવનારો અસલી રોબ એકદમ પાછો આવેલો જોઇ દંગ થઇ ગયો. માસ્તર આવ્યો, મલ્યો, ને અદીની (ભીખાજીબાની) સ્કુલમાંથી નાહસી આવવાની વાત વીગતે બ્યાન કરી. તે તેવણે જાંણે કશું જાંણતાજ ન હોય તેમ ગંભીર દમામથી સાંભલી, ને પછી માસ્તરની જે જે કસુરો પોતે અનુભવી હતી તે એક અટકલ તરીકે રજુ કરીને તેવણે તેને પાછો કાઢયો. તેઓએ ભરમ કાંઇ ખુલ્યો નહીં. હવે ખુલવાની જરૂરજ શી હતી? પણ અદીને હવે તેની સ્કુલમાં મોકલવા સાફ ના પાડી, ને સ્કુલની તરબીયતનો વાંક–ખરેખરો વાંક બતાવી માસ્તરને ફફડતો ચટકતો પાછો રવાના કીધો.

હવે અદી બી આવ્યો. તેનામાં અચબુચ ફેરફાર થયો એટલે તે મોહત ચેલ્યો હતો, ને તેથી હવે પોતાના બુજોર્ગ બાપને પગે પડીને તે માફ્ માંગવા આવ્યો હતો. બીખાજીબાને તેથી હવે તેના પર રેહેમ આવી, તેને માફ્ કીધું, ને પેટમાં ચાંપ્યો.

પછી પેલા દીનશાહની વારી હતી. તેણે જ્યારે પાછું સઘલું સમાધાન થઇ ગયલું જોયું ત્યારે તે પોતાની સલાંમતી માટે ઘણો ગભરાયો, અને હવે વલી એક વાર બીખાજીબાનું પગ પાણી કરી તે ઘેરમાંથી તે સદા સુધીનો જતો રહયો.

બીખાજીબાને જોકે હવે અદીએ કીધેલો બગાડ સમો કરવાને ઘણી મુસકેલી પડી, ને પોતાના ટેક ને આબરૂ પાછાં હાથ કરતાં ઘણી જેહેમતો થઇ, પણ તે સઘલું અંતે સમાધાન થયું, ને બીખાજીની તે નામોસીની વાત કોઇને બી જણાયા વના તેવણનાં સઘલાં સંકટોનું હવે સુખી સેવટ આવ્યું.

હવે તેઓ પોતાનાં સઘલાં ફરજંદોને ઘણા ચાહે છે—તેઓની તરબીયત ને તાલીમપર પોતે જાતે ધ્યાંન આપે છે—અને હવે બીખાજીબા પોતાનાં સઘલાં કુટુંબ સાથ પોતાનાં મકાંનમાં પોતાની જઇરી વચ્ચે બી ઘણા સુખી છે, ને ખાઇ પીને મઝા કરે છે, જે સઘલા એક પથ્થરના પ્રતાપ છે!

સમાપ્ત.

જાહેર ખબર.

નીચલી ચોપડીઓ વેચવાની છે:—

"દેલજંગ દલેર." (વારતા) વધારેલી કીંમત રૂ० ૧ાા. ટપાલ ખર્ચ ०)=

'ધીરજનું ધન." (વારતા) ...... ,, રૂ० ૧ાા ,, ,,

"કાવલાની કાંહાંણી."—ભાગ ૧લો (વારતા) કીંમત રૂ० ૧ાા ,, ,,

,, —ભાગ ૨ જો (,,) ,, રૂ० ૧ાા ,, ,,

,, —ભાગ ૩ જો (,,) ,, રૂ० ૧ાા ,, ,,

,, —ભાગ ૪ થો (,,) ,, રૂ० ૨ ,, ,,

" કાચા કાનની ખરાબી." (નાટક) ,, રૂ० ०ાા ,, ०)ાા

" બેહેરા બેહેલાકાકા." (ફાર્સ)...... ,, રૂ० ०ા ,, ०)ાા

" ખુશરો પરીચેહેર." નાટકનાં ગાયણો ,, રૂ० ०)= ,, ०)ાા

" વફા પર જફા " (નાટક)............ રૂ० ०ાા ,, ०)ાા

જુગાર નાટકનાં ગાયણો............... રૂ० ०)= ,, ०)ાા

*** "સિપાહ બચ્ચાની સજની" (વાર્તા) અને "જુગાર" (નાટક) ની તમામ નકલો ખપી ગઇ છે.

ઉપર લખેલી સઘલી ચોપડીઓ ઘણીજ રસીલી નીતીમાન અને વાંચવા જોગ છે, અને તે સઘલી તેના બનાવનાર પાસેથી કોટમાં ફ્રીઅર રોડ ખાતેનાં તેઓનાં ઘરમાં લખવા અથવા મંગાવાથી મલશે, તેમજ અતરેના સર્વ જાંણીતા બુકસેલરોને ત્યાંથી બી મલશે.

એક પથ્થરના પ્રતાપ!
એક રમુજ વારતા.